

ΕΘΝΙΚΟ & ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ  
ΑΘΗΝΩΝ  
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ  
ΤΜΗΜΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ & ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ  
ΣΤΗΝ ΠΑΙΔΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ  
ΠΜΣ: ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ & ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

# Η κατασκευή του ανεπιθύμητου πρόσφυγα συμμαθητή στον λόγο γονέων δημοτικού σχολείου της Αττικής

**Όνοματεπώνυμο:** Τεμπερεκίδου Αικατερίνη (Κάτια)  
**Α.Μ:** 182020

**Επιβλέπουσα Καθηγήτρια:** Τσάκωνα Βασιλική

Ιούνιος 2021



## Περιεχόμενα

Περίληψη	3
Abstract	4
Εισαγωγή	6
<b>Κεφάλαιο 1<sup>ο</sup>: Θεωρητικό πλαίσιο</b>	<b>11</b>
1.1 Η «προσφυγική κρίση» και η παραγωγή πληθυσμών «της κρίσης»	13
1.2 Η εκπαίδευση των παιδιών προσφύγων σε μια περίοδο «προσφυγικής κρίσης»	20
1.2.1 Το νομικά κατοχυρωμένο δικαίωμα στην εκπαίδευση	21
1.2.2 Το δικαίωμα στην εκπαίδευση στην Ελλάδα της «προσφυγικής κρίσης»	23
1.3 Εκδοχές των προσφύγων στον ανεπίσημο λόγο	28
1.3α Ρατσισμός, νεο-ρατσισμός και νεο-οριενταλισμός	28
1.3β Επισκόπηση βιβλιογραφίας	33
<b>Κεφάλαιο 2<sup>ο</sup>: Μεθοδολογία</b>	<b>38</b>
2.1 Η ποιοτική ανάλυση	38
2.2 Ερευνητικά ερωτήματα	38
2.3 Παραγωγή δεδομένων	39
2.3.1 Η συνέντευξη	39
2.3.3 Η κωδικοποίηση	41
2.4 Ανάλυση δεδομένων	43
2.4.1 Κριτική Λογο-ψυχολογία (Wetherell, 1998, Edley, 2011)	43
<b>Κεφάλαιο 3<sup>ο</sup>: Ανάλυση δεδομένων</b>	<b>50</b>
2.1 Ο πρόσφυγας συμμαθητής ως δυνάμει μολυσματικός	51
3.2 Ο πρόσφυγας συμμαθητής ως αποδέκτης προνομιακής μεταχείρισης και οικονομικό βάρος	61
3.3 Ο πρόσφυγας συμμαθητής ως αδικαιολόγητος και παράνομος μετανάστης	65
3.4 Ο πρόσφυγας συμμαθητής ως πολιτισμικά ασύμβατος και φορέας πολιτισμικής αλλοίωσης	69
3.5 Ο πρόσφυγας συμμαθητής ως φορέας τοξικής αρρενωπότητας	73
3.6 Ο πρόσφυγας συμμαθητής ως θύμα πολιτικών συμφερόντων	77
<b>Κεφάλαιο 4<sup>ο</sup>: Συμπεράσματα - Συζήτηση</b>	<b>80</b>
<b>Βιβλιογραφία</b>	<b>85</b>

## Περίληψη

Τον Ιανουάριο του 2017 περισσότεροι από τους μισούς γονείς μαθητών ενός δημοτικού σχολείου του Περάματος υποβάλλουν αιτήσεις μετεγγραφής των παιδιών τους στα μέσα της σχολικής χρονιάς λόγω της επικείμενης φοίτησης 20 παιδιών προσφύγων από το διπλανό camp του Σχιστού. Οι γονείς κινητοποιούνται προκειμένου να αποτρέψουν την έλευση των προσφύγων στο σχολείο. Σε συγκέντρωσή τους έξω από το σχολείο συμμετέχουν μέλη της Χρυσής Αυγής με επικεφαλής τον τότε βουλευτή του ελληνικού κοινοβουλίου, Γιάννη Λαγό. Έτσι το ζήτημα καλύπτεται για μέρες από τα ΜΜΕ, στον λόγο των οποίων οι γονείς χαρακτηρίζονται ως ρατσιστές.

Μέσα από την ανάλυση συνεντεύξεων με μητέρες που υπέβαλαν αίτηση μετεγγραφής, στην παρούσα διπλωματική εργασία επιχειρείται η ανάδειξη των τρόπων με τους οποίους οι ίδιες νοηματοδοτούν την πράξη τους, κατασκευάζοντας τον πρόσφυγα συμμαθητή ως ανεπιθύμητο. Υπό το πρίσμα της Κριτικής Λογοψυχολογίας (Wetherell, 1998), εξετάζονται τα Ερμηνευτικά ρεπερτόρια που συστήνουν τον πρόσφυγα συμμαθητή και οι Θέσεις υποκειμένου στις οποίες τοποθετούνται οι μητέρες καθώς μιλούν γι' αυτόν.

Από την ανάλυση φαίνεται ότι τα ερευνητικά υποκείμενα αντλούν τα επιχειρήματά τους από ευρύτερους και σύγχρονους Λόγους που αφορούν την «προσφυγική κρίση» και την παραγωγή υποκειμένων εντός αυτής της «κρίσης». Κινητοποιώντας Ερμηνευτικά ρεπερτόρια που συστήνουν τον νεο-οριενταλιστικό και νεο-ρατσιστικό Λόγο, οι μητέρες διαχειρίζονται τις ταυτότητές τους, πάντα σε συνάρτηση με την κατασκευή ενός επικίνδυνου Άλλου, αποδίδοντας την πράξη τους στο συναίσθημα του φόβου που αυτός ο Άλλος τους προκάλεσε. Στόχο της εργασίας αποτελεί η διερεύνηση της λειτουργίας που επιτελεί η διαχείριση των συγκεκριμένων Ερμηνευτικών ρεπερτορίων σε συνδυασμό με την κινητοποίηση του «ανορθολογικού» Λόγου περί συναισθημάτων κατά την κατασκευή ενός ορθολογικού επιχειρήματος.

Λέξεις – κλειδιά: Κριτική Λογο-ψυχολογία, κατασκευή του Άλλου, Νεο-ρατσιστικός Λόγος, φόβος, προσφυγική κρίση

## Abstract

In January 2017, more than half of the parents of primary school students in Perama submit transferring applications for their children in the middle of the school year, due to the upcoming arrival of 20 refugee students from the nearby camp of Schisto. The above referred parents take steps in order to prevent the lesson attendance of the refugees at their school. In a protest gathering taking place out of the school building, members of the political party Golden Dawn (Chrisi Avgi) take part, led by the ex parliament member Yannis Lagos. The incident is covered by Mass Media, which characterize those parents as racists.

Through an analysis of interviews given by some of the mothers asking for transferring steps, in this dissertation an attempt is made to highlight the ways mothers themselves make sense of their action, by constructing the refugee classmate as an unwanted person. In the regard of Critical Discursive Psychology (Wetherell, 1998), we examine the Interpretative repertoires that introduce that refugee student and the Subject positions that these mothers place themselves as they talk about him.

In this analysis it is obvious that these research subjects use arguments taken from widely used discourses concerning the “refugee crisis” and the production of subjects within this “crisis” situation. By mobilizing Interpretative repertoires that introduce the Neo-orientalist and Neo-racist discourse, mothers manage their identities, always in accordance with the construction of a dangerous Other, attributing their action to the feeling of fear that this Other may evoke to them. The aim of this project is to investigate the function performed by the management of specific Interpretative repertoires, in conjunction with the arousal of the “irrational” discourse on emotions in the formation of a rational argument.

Key – Words: Critical Discourse Analysis, Otherness, Neo – racist discourse, fear, refugee crisis

### **Για τον «Ανεπιθύμητο συμμαθητή»**

Είναι καλό να διευκρινιστεί ότι ο όρος «ανεπιθύμητος», που εντοπίζεται στον τίτλο της εργασίας, επιλέχθηκε ως ουδέτερος χαρακτηρισμός που περικλείει όσα δυνατόν περισσότερα από τα ερμηνευτικά ρεπερτόρια που κινητοποιήθηκαν προκειμένου να κατασκευαστεί ο μελλοντικός συμμαθητής. Ο όρος δεν χρησιμοποιήθηκε από τις μητέρες κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων. Ωστόσο εφόσον οι αιτήσεις μετεγγραφής αποσκοπούσαν στην αλλαγή σχολικού περιβάλλοντος εξαιτίας της επικείμενης συνύπαρξης στον ίδιο χώρο με τους μελλοντικούς συμμαθητές, είναι δεδομένο ότι η συνύπαρξη αυτή είναι – τουλάχιστον – ανεπιθύμητη, όπως και οι μελλοντικοί συμμαθητές. Ακόμη, η χρήση του αρσενικού γένους σε αυτόν τον προσδιορισμό προτιμήθηκε αφενός χάριν συντομίας και αφετέρου εξαιτίας της χρήσης αυτού του γένους από τις ίδιες τις ομιλήτριες κάθε φορά που αναφέρονταν στους προσφυγικούς πληθυσμούς.

## Εισαγωγή

Η έναρξη της «προσφυγικής κρίσης», ως απόρροια των χρόνιων συρράξεων σε χώρες της Ανατολής, χρονικά τοποθετείται στο 2015, οπότε και καθιερώνεται στον δημόσιο διάλογο ως ένα σύγχρονο και, ταυτόχρονα, αναπάντεχο φαινόμενο. Αυτό το «μακρύ καλοκαίρι της μετανάστευσης» (Kasparek & Spreer, 2015) βρίσκει χιλιάδες άτομα να περνούν καθημερινά τα ελληνοτουρκικά σύνορα προκειμένου να φτάσουν σε χώρες της Κεντρικής Ευρώπης. Η κατακόρυφη αύξηση των μεταναστευτικών ροών στην ευρωπαϊκή επικράτεια καθίσταται ζήτημα αλληπάλληλων ευρωπαϊκών Συνόδων Κορυφής. Οι τελευταίες οδηγούν στη θέσπιση μέτρων που έχουν ως αποτέλεσμα αφενός τον περιορισμό εισόδου μεταναστευτικών και προσφυγικών πληθυσμών σε ευρωπαϊκά εδάφη και αφετέρου την επαναπροώθηση όσων έχουν ήδη εισέλθει σε αυτά. Σε σύμπνοια με την παραπάνω πολιτική, την άνοιξη του 2016 υπογράφεται ένα κοινό σχέδιο δράσης μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας και, έτσι, η Ελλάδα μετατρέπεται από χώρα διέλευσης σε χώρα εγκλωβισμού περίπου 62.000 μεταναστ(ρι)ών (Γενική Γραμματεία Τύπου και Ενημέρωσης, 2017). Μερίδα αυτού του πληθυσμού καταλήγει να διαμένει σε επονομαζόμενα «κέντρα φιλοξενίας»<sup>1</sup> σε νησιά ή στην ενδοχώρα.

Μέρος της διαχείρισης του προσφυγικού ζητήματος αποτελεί η πρόταση της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την εκπαίδευση παιδιών-προσφύγων κατά το έτος 2016-2017. Η πρόταση γίνεται δεκτή από το Υπουργείο Παιδείας και το καλοκαίρι του 2016 σταδιακά οργανώνεται ένας διοικητικός και συντονιστικός μηχανισμός, με τη συγκρότηση μιας ειδικής επιτροπής, της «Ομάδας Διαχείρισης, Συντονισμού και Παρακολούθησης της Εκπαίδευσης των Προσφύγων» (Επιστημονική Επιτροπή για τη Στήριξη των Παιδιών των Προσφύγων, 2017: 33). Έτσι συστήνονται «Δομές Υποδοχής για την Εκπαίδευση Προσφύγων» (ΔΥΕΠ) σε εγκαταστάσεις δημόσιων σχολείων που βρίσκονται σε περιοχές κοντινές των camps. Ως τον Απρίλιο του 2017 έχουν λειτουργήσει 111 ΔΥΕΠ με 145 τμήματα (Επιστημονική Επιτροπή για τη

---

<sup>1</sup> Στον ελληνικό δημόσιο λόγο οι χώροι μαζικής διαμονής προσφύγων αποκαλούνται «δομές» ή/και «κέντρα» φιλοξενίας. Ωστόσο, καθώς αυτοί οι όροι ούτε αποτελούν μετάφραση της επίσημης ορολογίας που υιοθετείται στη διεθνή βιβλιογραφία [refugee camps (camp= στρατόπεδο)], ούτε αντανακλούν την πραγματικές συνθήκες διαβίωσης σε αυτούς τους χώρους, στην παρούσα διπλωματική επιλέγεται να χρησιμοποιούνται είτε οι επίσημοι όροι εντός εισαγωγικών, είτε αυτοί οι χώροι χαρακτηρίζονται ως «κέντρα κράτησης», κι αυτό διότι, σύμφωνα με τη συντάκτρια του κειμένου, αυτός ο χαρακτηρισμός είναι πιο κοντά στην πραγματικότητα.

Στήριξη των Παιδιών των Προσφύγων, 2017: 38). Σε αυτές φοιτά κατά τις απογευματινές ώρες ένας μικρός αριθμός παιδιών, διδασκόμενος ένα περιορισμένο εύρος θεματικών αντικειμένων και ακολουθώντας ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα μειωμένου ωραρίου (Στεργίου & Σιμόπουλος, 2019: 91). Σε ορισμένες περιπτώσεις ανά τη χώρα (πχ Κολωνός, Ωραιόκαστρο) ένα τμήμα γονέων ή εξωσχολικών παραγόντων αντιτίθεται στη φοίτηση παιδιών προσφύγων στα δημόσια σχολεία της περιοχής του, πυροδοτώντας ένα συγκρουσιακό κλίμα.

Τον Ιανουάριο του 2017, αμέσως μετά τη δημοσιοποίηση της υπουργικής απόφασης για τις νέες ΔΥΕΠ (09.01.2017) (Επιστημονική Επιτροπή για τη Στήριξη των Παιδιών των Προσφύγων, 2017: 72), περισσότεροι από τους μισούς γονείς μαθητών ενός δημοτικού σχολείου του Περάματος υποβάλλουν αιτήσεις μετεγγραφής των παιδιών τους στα μέσα της σχολικής χρονιάς. Αιτία των μαζικών αιτήσεων μετεγγραφής είναι η επικείμενη φοίτηση 20 παιδιών-προσφύγων από το διπλανό camp του Σχιστού. Οι γονείς, παρουσιάζοντας ως έρρισμα της αντίδρασής τους τον φόβο τους σχετικά με την αμφίβολη υγεία των προσφύγων μαθητριών, κινητοποιούνται προκειμένου να αποτρέψουν την έλευση αυτών των παιδιών στο σχολείο. Σε συγκέντρωση διαμαρτυρίας των γονέων έξω από το σχολείο συμμετέχουν μέλη της Χρυσής Αυγής με επικεφαλής τον βουλευτή Γιάννη Λαγό, ο οποίος εισέρχεται στον χώρο του σχολείου και επιτίθεται σε κάποιες/ους εκπαιδευτικούς. Συνεπώς το ζήτημα παίρνει μεγάλες διαστάσεις και καλύπτεται για μέρες, περισσότερο από κάθε άλλο παρόμοιο περιστατικό, από τα ΜΜΕ. Στον λόγο των ΜΜΕ οι γονείς ταυτίζονται με τη Χρυσή Αυγή και χαρακτηρίζονται ρατσιστές.

Το ανά χείρας πόνημα επικεντρώνεται στο παραπάνω περιστατικό. Μέσω της ανάλυσης συνεντεύξεων που πραγματοποιήθηκαν με μητέρες οι οποίες υπέβαλαν αίτηση μετεγγραφής των παιδιών τους, εξετάζεται:

1. Πώς νοηματοδοτούν τα ερευνητικά υποκείμενα τον πρόσφυγα συμμαθητή και τη φοίτησή του στα σχολεία της χώρας, και
2. Με ποιους τρόπους τοποθετούνται τα ίδια τα ερευνητικά υποκείμενα ως δράστριες που «όφειλαν» (όπως προκύπτει από τα δεδομένα) να δράσουν με τον τρόπο που έδρασαν.

Τα ερευνητικά δεδομένα προσεγγίζονται με βάση την οπτική της Κριτικής Λογοψυχολογίας (Wetherell, 1998). Συγκεκριμένα, εξετάζονται τρεις βασικές αναλυτικές έννοιες αυτής της προσέγγισης:

1. τα *Ερμηνευτικά ρεπερτόρια* (Wetherell & Potter, 1988), ως αποθέματα διαθέσιμων τρόπων ομιλίας για τη δια του λόγου κατασκευή του (ανεπιθύμητου) συμμαθητή,
2. οι διαφορετικές *Θέσεις υποκειμένου* (Wetherell, 1998) στις οποίες τοποθετούν οι ομιλήτριες τις εαυτές τους καθώς μιλούν για τα παιδιά-πρόσφυγες και
3. τα *Ιδεολογικά διλήμματα* (Billig, 1988) ως φαινομενικά αντιφατικά στοιχεία που αποτελούν κινητήρια δύναμη της επιχειρηματολογίας και εντοπίζονται στον λόγο των ερευνητικών υποκειμένων καθώς αυτά πραγματεύονται τόσο τις δικές τους ταυτότητες όσο και τις ταυτότητες των καινούριων μαθητ(ρι)ών του σχολείου.

Σύμφωνα με την προσέγγιση που υιοθετείται στην παρούσα διπλωματική εργασία, τόσο η επιλογή των θέσεων υποκειμένου από τις συνεντευξαζόμενες, όσο και η κινητοποίηση συγκεκριμένων ρεπερτορίων για την κατασκευή των παιδιών-προσφύγων ως ανεπιθύμητων – ρεπερτορίων που μπορεί να είναι αντιφατικά ή *διλημματικά* – πρέπει να ιδωθεί ως αποτέλεσμα της άρρηκτης σχέσης μεταξύ του επίσημου Λόγου, δηλαδή αυτού που εντοπίζεται και διαμορφώνεται στο μακρο-επίπεδο μιας κοινωνίας, και του ανεπίσημου Λόγου, δηλαδή αυτού που (ανα)παράγεται στο πλαίσιο των καθημερινών συνομιλιών (Wetherell, 1998). Μέσω των συνομιλιών των δρώντων υποκειμένων καθίσταται εφικτή η αναπαραγωγή - δυνάμει και η ανατροπή - των Λόγων, ή των δομών της εξουσίας, με τον τρόπο που τις ορίζει ο Michel Foucault (2011), δηλαδή ως παραγωγικές δυνάμεις που προσδίδουν συνοχή στο κοινωνικό γίνεσθαι. Από την άλλη, την ίδια στιγμή, οι άνθρωποι είναι και δεσμώτες του Λόγου (Barthes, 2013): παρότι ο λόγος που παράγεται στο μικρο-επίπεδο είναι αυτός που συντηρεί και επικυρώνει τις δομές, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι περιορισμοί που θέτουν οι τελευταίες στα υποκείμενα της δράσης.



Σύμφωνα με τη Σύμβαση της Γενεύης (1951), ο όρος «πρόσφυγας» αναφέρεται σε κάθε άτομο που βρίσκεται εκτός της χώρας καταγωγής του ή του τόπου κατοικίας του, έχει δικαιολογημένο φόβο δίωξης για λόγους φυλής, θρησκείας, εθνότητας, συμμετοχής σε ορισμένη κοινωνική ομάδα ή λόγω πολιτικών πεποιθήσεων, και εξαιτίας αυτού του φόβου δίωξης αδυνατεί ή δεν επιθυμεί να απολαμβάνει την προστασία αυτής της χώρας (άρθρο 1 Α (2)) (ΥΑ, 2009). Παρά τον σχετικά σαφή ορισμό που συνεπάγεται η θεσμική συγκρότησή του, φαίνεται ότι η νοηματοδότηση του πρόσφυγα στον επίσημο και ανεπίσημο Λόγο δεν είναι (αποκλειστικά) αυτή. Μεγάλος όγκος ερευνών παρουσιάζει διαφορετικούς τρόπους κατασκευής των προσφύγων – ως διαφορετικών από «εμάς» Άλλων – στον κυβερνητικό λόγο, τον λόγο των ΜΜΕ, τον λόγο χρηστών σε πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης κ.α. (βλ. Ibrahim, 2017). Ακόμα, η χρήση του ίδιου του όρου «πρόσφυγας» δεν προκύπτει σε ένα ιστορικό κενό, αλλά είναι χωρικά, χρονικά και πολιτικά φορτισμένη και, σύμφωνα με τους Λέκκα και Πανουτσόπουλο (2016: 18), «σηματοδοτεί [...] μια καθοριστική αλλαγή πλευσης της ευρωπαϊκής πολιτικής ελέγχου και διαχείρισης των μεταναστευτικών ροών».

Για μια εκτενέστερη ανάλυση των παραπάνω, η εργασία δομείται ως εξής:

Στο πρώτο κεφάλαιο αναλύονται οι βασικές θεωρητικές έννοιες που θα λειτουργήσουν ως ερμηνευτική βάση για μια καλύτερη κατανόηση των ερευνητικών δεδομένων. Έτσι, χρησιμοποιείται βιβλιογραφία που εξετάζει α) την κατασκευή της «προσφυγικής κρίσης», ως κυρίαρχη όψη θέασης του προσφυγικού ζητήματος, β) το νομικό πλαίσιο εκπαίδευσης των προσφύγων και τι ίσχυσε τελικά στην περίοδο της «κρίσης» και γ) την παραγωγή του πρόσφυγα μικρο-σκοπικά, με την κινητοποίηση επιχειρημάτων που αντλούν από το παράδειγμα (paradigm) του Νέου Ρατσισμού (Barker, 1981).

Στο δεύτερο κεφάλαιο καταγράφεται η μεθοδολογία που ακολουθείται στην παρούσα εργασία. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, πρόκειται για την Κριτική κοινωνιο-λογοψυχολογία αποσπασμάτων που επιλέχθηκαν μέσα από οχτώ (8) συνεντεύξεις με μητέρες που υπέβαλαν αίτηση μετεγγραφής των παιδιών τους.

Στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται μια εκτενής ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, τα οποία, με βάση το περιεχόμενό τους, κατηγοριοποιούνται σε έξι (6) ερμηνευτικά ρεπερτόρια.

Στο τελευταίο κεφάλαιο παρουσιάζεται μια συνδυαστική προσέγγιση της ανάλυσης αυτών των δεδομένων για την εξαγωγή συμπερασμάτων και, τέλος, παρατίθενται προτάσεις για περαιτέρω έρευνα.

## Κεφάλαιο 1<sup>ο</sup>: Θεωρητικό πλαίσιο

Σε αυτό το κεφάλαιο γίνεται μια παρουσίαση των θεωριών που χρησιμοποιούνται ως ερμηνευτική βάση του θέματος που εξετάζεται στην παρούσα διπλωματική εργασία. Κριτήριο για την επιλογή αυτών των θεωριών μεταξύ τόσων άλλων αποτελεί ο τρόπος θέασης του ζητήματος από την ερευνήτρια. Το γεγονός στο οποίο επικεντρώνεται αυτή η έρευνα αποτελεί μόνο ένα από τα περιστατικά αντίδρασης – που πολλές φορές ενείχαν και βία – γονέων και εξωσχολικών παραγόντων ενάντια στη φοίτηση παιδιών προσφύγων σε σχολεία της χώρας. Είναι σκόπιμο να διευκρινιστεί ότι σε αυτή τη διπλωματική εργασία οι αντιδράσεις αυτές και η βία που τις συνοδεύει δεν εξετάζονται ως περιστασιακά και εξαιρετικά (ατυχή) φαινόμενα, αποδιδόμενα αποκλειστικά στις ατομικές πρακτικές κάποιων δρώντων υποκειμένων.

Η περιστασιακή προσέγγιση τέτοιων φαινομένων, ποσοτικά, ως μετρήσιμων σφαλμάτων μιας κατά τ' άλλα ομαλής κανονικότητας, αφενός παραγνωρίζει τη συστατική τους λειτουργία εντός αυτής ακριβώς της κανονικότητας και, αφετέρου, ούσα επικεντρωμένη σε χωρο-χρονικά συγκεκριμένες και, παράλληλα, μη αναγνωρίσιμες ατομικότητες (Carastathis, 2018), συσκοτίζει τη θεσμική βία που επενεργεί πάνω στα δρώντα υποκείμενα. Με αυτόν τον τρόπο αποκρύπτεται «ένα ευρύ φάσμα στρατηγικών σχεδιασμένων όχι μόνο για να καταστρέψουν ανθρώπους», αλλά για να διαιωνίσουν την τρωτότητα (καθ)ορισμένων υποκειμένων, να αναπαράγουν μια συνθήκη επιβεβλημένης αποστέρησης και υποτέλειας που βιώνουν τα τελευταία, πάντα ως μέλη αναγνωρίσιμων και, ταυτόχρονα, παραγνωρισμένων κοινωνικών ομάδων.

Έτσι, σε αυτή την έρευνα οι δράσεις των υποκειμένων αντιμετωπίζονται ως απόρροια της ενεργούς λογοθετικής διαχείρισης ηγεμονικών Λόγων. Λόγων που συγκροτούν το πεδίο της νομιμοποιημένης και νομιμοποιητικής δομικής βίας, που ενσωματώνουν ή επιδικάζου «διαφορές» μέσω της ποινικοποίησης ή παθολογικοποίησης, που παράγουν ανεκτικές και ανεκτές ταυτοτικές θέσεις. Η διαθεσιμότητα αυτών των Λόγων δεν προκύπτει βέβαια τυχαία ούτε εν κενώ. Τα ερευνητικά υποκείμενα συγκροτούν τις (συλλογικές) ταυτότητές τους μέσω της κατασκευής των προσφύγων-μαθητών ως ριζικά διαφορετικών, εντός ενός

χωροχρονικά οριοθετημένου πλαισίου που καθορίζει τους διανοητούς τρόπους κατασκευής των προσφύγων ως τέτοιων.

Υπό το πρίσμα αυτής της διπλωματικής εργασίας το πλαίσιο αυτό συνιστά ο κυρίαρχος Λόγος περί «προσφυγικής κρίσης». Συνεπώς η θεωρητική ανάλυση που ακολουθεί εκκινεί από την εξέταση του μακρο-σκοπικού υποβάθρου που αποτελεί ο Λόγος της «προσφυγικής κρίσης» ως ένας τρόπος θέασης του «προσφυγικού ζητήματος». Στη συνέχεια, επιχειρείται μια παρουσίαση του καθεστώτος εκπαίδευσης των παιδιών-προσφύγων, διαμορφωμένου εντός του πλαισίου αυτής της «κρίσης». Τέλος, διερευνάται η ενστάλαξη του Λόγου του προσφυγικού ζητήματος μικρο-σκοπικά, διαμέσου της παραγωγής των προσφύγων στον Λόγο καθημερινών ομιλητριών. Η ανάγνωση των παραπάνω συνδυαστικά, κρίνεται απαραίτητη για μια – όσο είναι δυνατό – ολιστική θεώρηση των ερευνητικών δεδομένων.

Γιατί ενύχτωσε και οι βάρβαροι δεν ήλθαν.  
Και μερικοί έφθασαν απ' τα σύνορα,  
και είπανε πως βάρβαροι πια δεν υπάρχουν.  
  
Και τώρα τι θα γενούμε χωρίς βαρβάρους.  
Οι άνθρωποι αυτοί ήσαν μια κάποια λύσις.

Καβάφης, 1995: 32

### 1.1 Η «προσφυγική κρίση» και η παραγωγή πληθυσμών «της κρίσης»

Στον Διαδικτυακό Τόπο Διαβουλευσεων Μετανάστευσης και Ασύλου της Ελληνικής Κυβέρνησης το Κεφάλαιο 2.1.1 αφορά την «προσφυγική κρίση» και φέρει τον τίτλο: «Η προσφυγική κρίση ως μια νέα πρόκληση για την πολιτική της ένταξης». Το κεφάλαιο εκκινεί με το παρακάτω απόσπασμα:

*Η διετία 2015-2016 σηματοδότησε μια **ριζική αλλαγή** στην έκφραση του φαινομένου της μετανάστευσης στην Ελλάδα. Η **μαζική ροή** μεικτών **ρευμάτων** κυρίως αιτούντων διεθνούς προστασίας και, δευτερευόντως, παράτυπων μεταναστών και μεταναστριών από τη Μέση Ανατολή, τις εμπόλεμες περιοχές της Ασίας και της Αφρικής και της Βόρειας Αφρικής, στα ελληνικά νησιά μέσω της Τουρκίας, οδήγησε στην υπέρβαση των ορίων δυνατότητας υποδοχής και φιλοξενίας από **μια χώρα με υφεσιακή οικονομία** και εύθραυστες πολιτικές ισορροπίες, λόγω της προσπάθειας αντιμετώπισης των πολλαπλών εσωτερικών και εξωτερικών προβλημάτων.*

Λίγο παρακάτω ακολουθεί η εξής πρόταση:

*[...] [Η] ένταξη των δικαιούχων αυτής καθίσταται πρωταρχικής σημασίας και αποτελεί βασική προτεραιότητα και **πρόκληση** για την Ελληνική Πολιτεία τόσο λόγω του μαζικού χαρακτήρα και των ξεχωριστών ποιοτικών χαρακτηριστικών του συγκεκριμένου πληθυσμού όσο και λόγω των **ιδιαίτερων πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών** υπό τις οποίες θα συνεχίσει να συντελείται.*

Τα παραπάνω αποσπάσματα αποτελούν έναν θεσμικό ορισμό της «προσφυγικής κρίσης»: έναν ορισμό αυστηρά επικεντρωμένο χωροχρονικά, στην Ελλάδα της

περιόδου 2015 και εξής, όταν δηλαδή «εκφράζεται» το «φαινόμενο» της «μαζική[ς] ροή[ς]» μεταναστευτικών «ρευμάτων». Συνιστώντας μέρη ενός (επίσημου) ορισμού, τα αποσπάσματα αυτά δεν μπορούν παρά να έχουν μια περιγραφική μορφή: περιγράφουν την πραγματικότητα στο ελληνικό πλαίσιο, περιγράφουν το μεταναστευτικό φαινόμενο, περιγράφουν τις δυσκολίες διαχείρισης του τελευταίου εντός της ελληνικής πολιτικο-οικονομικής πραγματικότητας, περιγράφουν τις προθέσεις του ελληνικού κράτους απέναντι σε αυτή την «πρόκληση», παρά «τ[α] πολλαπλ[ά] εσωτερικ[ά] και εξωτερικ[ά] προβλήματ[α]».

Βέβαια, (αυτές) οι περιγραφές δεν μπορούν να ιδωθούν ως απλή επικοινωνήση μιας αδιαμφισβήτητης πραγματικότητας, καθώς ένας τρόπος θέασής τους ως αδιαμεσολάβητων καταγραφών θα τις απέκοπτε από το ίδιο το κοινωνικό πλαίσιο που υποτίθεται ότι περιγράφουν. Αλλά ακόμη κι αν οι παραπάνω περιγραφές επιτελούν τον ρόλο τους ως αυστηρές μεταφορές αδιάσειστων στοιχείων, προκύπτουν τα εξής ερωτήματα: Πώς συγκροτείται η κρίση ως τέτοια; Γιατί και υπό ποιους όρους συνυφαίνεται ο (επαναλαμβανόμενος) λόγος περί της ελληνικής «υφεσιακή[ς] οικονομία[ς]» με την παρουσίαση του μεταναστευτικού φαινομένου σε αυτό το Κεφάλαιο, στον επίσημο και ανεπίσημο λόγο εν γένει; Πώς επικυρώνεται η διαχείριση του φαινομένου ως πρόκληση για το ελληνικό κράτος; Η διαχείριση ως πρόκληση συνομιλεί με την πρόθεση για διαχείριση; Τέλος, ποιοι είναι οι πληθυσμοί της κρίσης που υπονοούνται στο παραπάνω κείμενο;

Εξετάζοντας τον επίσημο Λόγο (όπως τον Κυβερνητικό που παρατίθεται παραπάνω) και τον λόγο των καθημερινών ομιλητριών, οι δύο εκφάνσεις της κρίσης, η οικονομική και η προσφυγική, συχνά κινητοποιούνται παράλληλα, ως δύο διακριτά και, ενδεχομένως, ασύνδετα κοινωνικά φαινόμενα, που συνομιλούν λόγω της «κρσιμότητας» που μοιράζονται. Ωστόσο, φαίνεται ότι οι κρίσεις δεν συγκροτούνται παράλληλα, αλλά ταυτόχρονα. Μετά το 2008 η Ελλάδα γίνεται το επίκεντρο της «οικονομικής κρίσης» και έπειτα, από το 2015 με την έλευση της

«προσφυγικής κρίσης», γίνεται το hotspot της Ευρώπης. Όπως υποστηρίζεται στη σχετική βιβλιογραφία, για να γίνει το δεύτερο έπρεπε να γίνει πρώτα το πρώτο (Carastathis, Spathoroulou & Tsilimpounidi, 2018).

Σύμφωνα με την Καραστάθη, η παραγωγή της προσφυγικής κρίσης είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την παραγωγή της οικονομικής, καθώς έχει συγκροτηθεί διαμέσου αυτής, εγκιβωτίζοντάς την και εγκιβωτισμένη στην τελευταία. Έτσι, η ίδια εισάγει την έννοια των «συνυφασμένων κρίσεων» [nesting crises]. Η έννοια των συνυφασμένων κρίσεων αφενός κάνει ξεκάθαρη τη δια του λόγου συγκρότηση της (οποιασδήποτε) κρίσης και, αφετέρου, υποδεικνύει την ανάγκη διατομής, κατά την ανάλυση, των λογοθετικών κατασκευών της οικονομικής και της προσφυγικής κρίσης. Στόχος αυτής της οπτικής είναι η ανάδειξη των τρόπων με τους οποίους η χρονικά πρώτη κρίση δεν επιλύθηκε αλλά λογοθετικά και θεσμικά μεταμορφώθηκε σε μια δεύτερη, καθώς και της λειτουργίας που επιτελεί αυτή η μεταμόρφωση.

Το καλοκαίρι το 2015, οπότε και ορίζεται το σημείο εκκίνησης (της παραγωγής λόγου) της «προσφυγικής κρίσης», επανανοηματοδοτείται ο Λόγος περί «οικονομικής κρίσης» που κυριαρχούσε ως τότε στο ελληνικό κράτος. Η ανάδειξη του οικονομικά χρεωμένου ελληνικού κράτους ως θύματος των μη-διαχειρίσιμων ροών και η ακόλουθη εφαρμογή των hotspot στα παραμεθόρια νησιά λειτούργησε ως αντίδοτο των κατηγοριών για τη λανθασμένη διαχείριση της «οικονομικής κρίσης» και των ανησυχιών για τη μειωμένη εθνική κυριαρχία. Η «ανάληψη» της «προσφυγικής κρίσης» αποτέλεσε στρατηγική για την ηθική και οικονομική αποκατάσταση της Ελλάδας ως άξιου κράτους-μέλους της Ευρώπης, συνετέλεσε στην αποκατάσταση της παραπαίουσας κυριαρχίας της και στην διεκδίκηση, επανεπιβεβαίωση και ισχυροποίηση των συνόρων της (βλ. Carastathis, 2018· Carastathis, Spathoroulou & Tsilimpounidi, 2018· Αθανασίου, 2012).

Οι Αθανασίου και Τσιμουρής (2013: 9) υποστηρίζουν ότι η αντίφαση ανάμεσα στον παγκόσμιο και οικονομικό χαρακτήρα της κρίσης και η πολιτική διαχείρισής της ως

εθνικής αναγκαιότητας έγινε έκδηλη με τον έλεγχο της μετανάστευσης. Οι κρίσεις φυσικοποιούνται, η μία διαμέσου της άλλης, κι έτσι δεν υπάρχει χώρος για εξέταση των δομών, αποφάσεων και συστημάτων αξιών που οδηγούν σε κρίση. Παρατηρούν ότι στον δημόσιο λόγο η προσφυγική κρίση κατασκευάζεται ως το αποτέλεσμα και όχι ως η αιτία της μετακίνησης πληθυσμών. Η φυσικοποίηση της προσφυγικής κρίσης εντοπίζει το πρόβλημα στην άφιξη προσφύγων στις ελληνικές ακτές, αφήνοντας ανεξέταστο τον ιμπεριαλιστικό πόλεμο και τη βίαιη μετατόπιση πληθυσμών, που αποτελούν βασική αιτία της (Αθανασίου & Τσιμουρή, 2013). Η φυσικοποίηση των κρίσεων έχει ως αποτέλεσμα τον χαρακτηρισμό ολόκληρων πληθυσμών - όπως των τεμπέληδων και φοροφυγάδων Ελλήνων που είναι υπεύθυνοι για την κατάρρευση της οικονομίας της χώρας τους, ή των δειλών και ομορτοουνιστών Σύρων, που ζητούν άσυλο στην Ευρώπη αντί να υπερασπιστούν τη χώρα τους (Carastathis, Spathoroulou & Tsilimprounidi, 2018: 32), συγκαλύπτοντας το αποικιοκρατικό παρελθόν και παρόν, την οικονομική εκμετάλλευση και όλες τις διεργασίες που τοποθέτησαν τα συγκεκριμένα υποκείμενα σε συνθήκη «κρίσης» (Carastathis, 2018: 16).

Συνεπώς η κρίση-ως-πρακτική-λόγου αποτελεί μορφή υποκειμενοποίησης (Αθανασίου, 2012). Δεν αφορά μόνο το πώς κατασκευάζεται η κρίση μακροσκοπικά, αλλά και όλους τους ενδεδειγμένους τρόπους με τους οποίους εγκαλούνται τα υποκείμενα να διαχειριστούν τις παραμέτρους της κρίσης - ως πάντοτε ήδη-υποκείμενα αυτής της κρίσης (Althusser: 1999) Με αυτή την έννοια, η διαχείριση της κρίσης απηχεί τον τρόπο με τον οποίο ο Foucault αναφέρεται στην εξουσία ως πρακτική συγκρότησης των ανθρώπινων όντων ως υποκειμένων: ως πρακτική που «κατηγοριοποιεί, σημαδεύει [ένα υποκείμενο] με την ίδια του την ατομικότητα, το προσαρτά στην ίδια του την ταυτότητα, του επιβάλλει έναν νόμο αλήθειας τον οποίο το ίδιο πρέπει να αναγνωρίζει και οι άλλοι πρέπει να αναγνωρίζουν σε αυτό».

Η διαθεματικότητα (έννοια που προέρχεται από τη μαύρη φεμινιστική σκέψη, βλ. Crenshaw, 1990) στην ανάλυση των κρίσεων αναδεικνύει πως οι κατηγοριοποιήσεις των εμπλεκόμενων στην κρίση υποκειμένων στηρίζονται πάνω στην κατασκευή ενός «πρότυπου συλλογικού υποκειμένου», βασίζονται σε ψευδείς αμοιβαίες σχέσεις και όμοια συμφέροντα, σε μια υποτιθέμενη κοινά βιωμένη πραγματικότητα που



μοιράζονται. Οι διαφορετικές νοηματοδοτήσεις της κρίσης κατασκευάζουν διαφορετικές κατηγορίες υποκειμένων, υποκειμένων που ανήκουν σε αντικρουόμενες κοινωνικές ομάδες (Carastathis, Spathoroulou & Tsilimprounisi, 2018): το πρότυπο υποκείμενο της οικονομικής κρίσης είναι ο Έλληνας πολίτης ενώ της προσφυγικής κρίσης είναι οι εκτοπισμένες οικογένειες από τη Συρία που αξίζουν (ή όχι) διεθνή προστασία. Η κατηγοριοποίησή τους δεν μπορεί παρά να είναι ιεραρχημένη και ιεραρχική, και έτσι (επανα)καθιερώνει επικυρωμένες σχέσεις προτεραιότητας και ανταγωνισμού μεταξύ τους.

Έτσι, η διαθεματική οπτική των Λόγων της «οικονομικής κρίσης» με αυτούς της «προσφυγικής κρίσης» αποκαλύπτει τη συνεκτικότητα των δύο λογοθετικών κατασκευών τους έθνους κράτους και συστατικές κατηγορίες που αυτό επινοεί προκειμένου να ελέγξει την ανθρώπινη κινητικότητα. Υπερεθνικές διεργασίες που προκαλούν, λογοθετικά συστήνουν κι έπειτα διαχωρίζουν τον «μεταναστευτικό όχλο», τα «μεταναστευτικά κύματα» ή τις «προσφυγικές ροές» σε διακριτές νομικές κατηγορίες πολιτών, προσφύγων και παράνομων μεταναστών, παραγνωρίζοντας τις κοινές συνθήκες αδικίας που βιώνουν τα μέλη των υποτελών ομάδων, στερούμενα αντιπροσωπευτικής ισχύος (Carastathis, Spathoroulou & Tsilimprounidi, 2018: 3).

Σύμφωνα με τους Αθανασίου και Τσιμουρή το αφήγημα της εθνικής ανασφάλειας και του χρέους της υπεράσπισης του εθνικού σώματος επιβεβαιώνει τις πολιτικές διαχείρισής του ως τους (μοναδικά) διανοητούς τρόπους διαχείρισης της κρίσης και «καθοριστική αρχή συγκρότησης υποκειμένων»· αν η υιοθέτηση αντιμεταναστευτικών πολιτικών παράγεται ως το μοναδικό εργαλείο διαχείρισης της «προσφυγικής κρίσης» κάποια υποκείμενα πρέπει να παράγονται ως ξένα σώματα (2013: 4), ως αποδιοπομπαίοι τράγοι της κρίσιμης συνθήκης επισφάλειας, και το αντίστροφο, ως απόρροια και, συνάμα, επικύρωση αυτών των πολιτικών.

Σε τι μπορεί να εξυπηρετεί ένας -επικυρωμένος με έγγραφα- διαχωρισμός των υποκειμένων σε νόμιμους πολίτες, κατατρεγμένους πρόσφυγες και οικονομικούς

(και, ακόμη, παράνομους) μετανάστες; Σύμφωνα με τον Hall (2003, όπως παρατίθεται στην Αθανασίου (2012: 8) «αναδιαρθρώνει άλλους διαχωρισμούς, όπως αυτόν μεταξύ «Δύση[ς]» και «Λοιπ[ών]» [West and the Rest], μεταξύ παγκόσμιου και τοπικού, μεταξύ εθνών-κρατών, μεταξύ μεταναστών και ντόπιων, μεταξύ τάξεων και εθνοτήτων».

Όπως υποστηρίζουν οι Λέκκα και Πανουτσόπουλος (2016), ο ανθρωπιστικός λόγος και πρακτικές της Δύσης δεν λειτουργούν απλώς ως άλλοθι για τη στρατιωτικοποίηση των συνόρων και τον έλεγχο των μεταναστευτικών ροών, αλλά αποτελούν συστατικό τους γνώρισμα. Χάρη στη συνάρθρωση ανθρωπισμού και στρατιωτικής διαχείρισης, όχι μόνο καλύπτονται οι μηχανισμοί επιτήρησης και πειθάρχησης υπό τον μανδύα της φιλανθρωπίας, αλλά γίνονται πιο λεπτοφυείς και, έτσι, πιο αποτελεσματικοί. Χάρη σε αυτή τη συνάρθρωση μπορούν να αποκαλούνται ακόμη ανθρωπιστικά «κέντρα φιλοξενίας» χώροι στους οποίους το 2021, κι ενώ γράφεται αυτό το κεφάλαιο, το σώμα ενός νεκρού ανθρώπου (από τη Σομαλία) κατασπαράχθηκε από τρωκτικά.

Πώς μπορεί ένα τέτοιο γεγονός, και πολλά άλλα, που γνωστοποιούνται, να αντιμετωπίζονται σχεδόν αδιάφορα, ως εάν ήταν «κανονικά» γεγονότα, σαν να μην αποκλίνουν από την έννομη τάξη; Πώς μπορεί να γίνεται ανεκτός και, μάλιστα, νομιμοποιημένος ένας κλειστός χώρος κράτησης σε ευρωπαϊκό έδαφος; Ακριβώς μέσω του τονισμού της αντι-κανονικότητάς του, μέσω της λογοθετικής κατασκευής του ως ατυχούς και τυχαίας εξαίρεσης εντός μιας περιόδου έκτακτης ανάγκης ή, αλλιώς, κρίσης.

Ένα συστατικό στοιχείο του Λόγου περί κρίσης είναι η παραγωγή του ως ενός ξαφνικού και απροσδόκητου φαινομένου. Οι Carastathis et al (2018: 34) υποστηρίζει ότι η παραγωγή του Λόγου για την κρίση ορίζει μια ορισμένη στιγμή-τομή, η οποία επιφέρει μια βίαιη και αναπάντεχη αλλαγή στην τάξη πραγμάτων, απογυμνώνοντας «[τις] αφηγήσ[εις] περί έθνους, κυριαρχίας, κοινωνικών δεσμών

και ανήκειν» (παραπ). Έτσι προϋποθέτει και υπονοεί μια προηγούμενη κατάσταση κανονικότητας, ή μία – πλέον – κανονικοποιημένη κατάσταση, διακοπτόμενη από μία ρωγμή, από μία ασταθή περίοδο.

Η Αθανασίου (2012: 56) παρατηρεί ότι «το ιδίωμα της κρίσης» μετατρέπει το δομικά και ιστορικά διαμορφωμένο παρόν σε κάτι που θυμίζει έκτακτο συμβάν και αντικανονική εξαίρεση και με αυτόν τον τρόπο, υποστηρίζει, νομιμοποιείται η τρέχουσα κανονικότητα. Συνεπώς, η – πάντα παροντική – στιγμή της κρίσης κατασκευάζεται ως προσωρινή κατάσταση, ως μια παροδική ασθένεια στο σώμα του Κράτους που όμως δύναται και, έτσι, προσδοκάται να ιαθεί μελλοντικά. Ως αποτέλεσμα, υποστηρίζει η ίδια, κυριαρχεί ένα αίσθημα υποτέλειας που δημιουργεί η κρίσιμη παροντική συνθήκη στα υποκείμενά της, μια επιθυμία για επιστροφή στην εποχή «πριν από την κρίση» και η άκριτη αποδοχή ενός *a priori* καλύτερου παρελθόντος.

Με άλλα λόγια, κρίση λειτουργεί ως κατάσταση εξαίρεσης, έννοια που επιστρατεύει ο Agamben (2013) ως πρότυπο άσκησης κυρίαρχης εξουσίας. Η κατάσταση εξαίρεσης βασίζεται στη διαίρεση ανάμεσα σε μια δικαιοκή τάξη και σε μια περιοχή που ενοικούν όσοι κι όσες στερούνται δικαιοκοπολιτικής εξουσία: μόνον ανακηρύσσοντας μια κατάσταση έκτακτης ανάγκης καταφέρνει η κυρίαρχη εξουσία να αναστείλει τους περιοριστικούς για την ίδια νόμους και να κατισχύσει επί της ίδιας της πολιτικά γυμνής ζωής.

Έτσι, υποστηρίζει η Αθανασίου (2012), η κατάσταση εξαίρεσης εγκαθιδρύει μια κρυφή αλλά θεμελιώδη σχέση μεταξύ νόμου και απουσίας νόμου: τη δυνατότητα του νόμου να εφαρμόζεται μέσω της απόσυρσης, ανάκλησης ή εγκατάλειψής του. Υπό το καθεστώς γενίκευσης της κατάστασης εξαίρεσης, ο νόμος δεν είναι απών, αλλά άρεται η υποχρέωση να τηρηθεί: κι αυτό γιατί «*necessitas legem non habet*» [Η ανάγκη νόμους δεν γνωρίζει]: «η ανάγκη δεν έχει νόμους, [αλλά μπορεί να] φτιάχνει νόμους» (Romano, 1990: 362, όπως παρατίθεται στο Agamben, 2013: 51).

Παρά το γεγονός ότι προβάλλεται τυπικά σαν να είναι εξωτερική ως προς την τάξη του νόμου, η κατάσταση εξαίρεσης συνιστά τον ίδιο τον νόμο παραγωγής και ρύθμισης της πολιτικής τάξης.

Η κατάσταση έκτακτης ανάγκης λοιπόν μπορεί να προκύψει μόνο μέσω της κατασκευής μιας κατάστασης εξαίρεσης. Σύμφωνα με την Αθανασίου (2012), αυτό που αποφασίζεται δεν αφορά απλώς το ποιες πράξεις είναι νόμιμες και ποιες όχι, αλλά το ποιες παράγονται ως ευάλωτες κι επισφαλείς, και μάλιστα χωρίς λογοδοσία, αφού στη ζώνη της κατάστασης εξαίρεσης όλα επιτρέπονται εν ονόματι μιας επιτακτικής έκτακτης ανάγκης.

Επομένως, η Αθανασίου (2018: 58) προτείνει την εξέταση της κοινωνικοπολιτικής διάταξης που συνεπάγεται η παραγωγή υποκειμένων εντός της κρίσης, όταν αυτή παράγεται ως κατάσταση εξαίρεσης, προκαλώντας μας να σκεφτούμε:

«[...] τι είδους διακυβέρνηση εισάγει, τι είδους υποκείμενα παράγει που υπάγονται στη δικαιοδοσία του νόμου της εξαίρεσης. Τι είδους υποκείμενα κρίσης και κριτικής συγκροτούνται. Τι είδους υποκείμενα περικλείει αποκλείοντας [...]. Τι είδους υποκείμενα που ανήκουν και που περισσεύουν παράγονται στην κατάσταση εξαίρεσης - τι είδους εξαιρέσεις συγκροτούν την κατάσταση εξαίρεσης»;

Στην παρούσα διπλωματική εργασία υποστηρίζεται ότι η εκπαίδευση των προσφυγικών πληθυσμών, τοποθετημένη στην περίοδο της «προσφυγικής κρίσης» και των Λόγων και υποκειμένων που παράγονται εντός της, αντιμετωπίστηκε ως άλλη μία κατάσταση έκτακτης ανάγκης. Έτσι, ως κατάσταση έκτακτης ανάγκης εντός μιας κρίσης, η διαχείρισή της απέκλινε από όσα προβλέπονται από τον Νόμο γι' αυτήν.

## 1.2 Η εκπαίδευση των παιδιών προσφύγων σε μια περίοδο «προσφυγικής κρίσης»

Σε αυτή την ενότητα γίνεται μια συνοπτική παρουσίαση (α) του ισχύοντος νομικού πλαισίου που αφορά την εκπαίδευση παιδιών προσφύγων εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο και (β) των πρακτικών που τελικά υιοθετήθηκαν, όταν το ελληνικό κράτος κλήθηκε να εφαρμόσει τα παραπάνω, την περίοδο της «προσφυγικής κρίσης».

### 1.2.1 Το νομικά κατοχυρωμένο δικαίωμα στην εκπαίδευση

Από τις αρχές του 20ου αιώνα το δικαίωμα στην εκπαίδευση αναγνωρίζεται διεθνώς ως πανανθρώπινο δικαίωμα. Έτσι, το δικαίωμα πρόσβασης και των παιδιών προσφύγων στην εκπαίδευση είναι αναφαίρετο, όντας κατοχυρωμένο από διεθνείς συμβάσεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Με το άρθρο 26 της Οικουμενικής Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του 1948 ορίζεται ότι «όλοι έχουν δικαίωμα στην εκπαίδευση» και, έτσι, διασφαλίζεται η δωρεάν και υποχρεωτική βασική εκπαίδευση όλων ανεξαιρέτως (OHCHR, 1948). Αυτό το δικαίωμα ενισχύεται και με τη Διεθνή Συμφωνία για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτισμικά Δικαιώματα του 1966 και τη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού του 1989 (Migliarini, 2009: 35).

Η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού αποτελεί την πιο σύγχρονη συμφωνία που αφορά το νομικό καθεστώς των παιδιών στο διεθνές δίκαιο, παρέχοντας την πιο ευρεία γκάμα δεσμευτικών διατάξεων σχετικά με το δικαίωμα στην εκπαίδευση. Σε αυτό το έγγραφο υπογραμμίζεται η καθολικότητα του δικαιώματος στην εκπαίδευση και τα μέσα για την εφαρμογή της διευρύνονται. Όπως παρατηρεί ο Verhellen, το έγγραφο αυτό είναι πολύ σημαντικό, καθώς ενισχύει την οπτική των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ως αδιαίρετα και μη-ιεραρχικά (Verhellen, 2000: 16, όπως παρατίθεται στο Migliarini, 2009: 36).

Στο Άρθρο 28 της Σύμβασης γίνεται αναφορά στο δικαίωμα στην εκπαίδευση. Σε αυτό ορίζεται η υποχρέωση των κρατών για αναγνώριση αυτού του δικαιώματος με βάση την αρχή των ίσων ευκαιριών στην πρόσβαση στην εκπαίδευση. Η αρχή της ισότητας των ευκαιριών είναι ιδιαίτερα σημαντική, καθώς σε αυτή βασίζεται σε αυτή μια σειρά άλλων δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται σε αυτή τη Σύμβαση. Σύμφωνα με αυτή την Αρχή, οι πολιτικές των κρατών οφείλουν να εξασφαλίζουν ιδιαίτερη μέριμνα για ειδικές κατηγορίες παιδιών, που θεωρούνται ευάλωτες σε διακρίσεις σχετικά με την πρόσβαση στην εκπαίδευση. Μία τέτοια κατηγορία συνιστούν και τα παιδιά πρόσφυγες, στα οποία, κατά τη Σύμβαση, πρέπει να

εξασφαλίζεται η αρχή της ισότητας για τη φοίτησή τους στο δημόσιο σχολείο δημόσια σχολεία, για την πολιτική που υιοθετείται και τις πρακτικές που εφαρμόζονται και αφορούν την εκπαίδευση.

Το δικαίωμα στην εκπαίδευση έχει κατοχυρωθεί κι από άλλα διεθνή έγγραφα, όπως η Σύμβαση Ενάντια στη Διάκριση στην Εκπαίδευση της UNESCO του 1960, η οποία ορίζει ότι η εκπαίδευση οφείλει να παρέχεται χωρίς καμία διάκριση βάσει φυλής, χρώματος, φύλου, θρησκείας, εθνικότητας, «που σκοπό έχει να επηρεάσει την ισότητα στη διαχείριση στο πλαίσιο της εκπαίδευσης» (Hodgson, 1998: 14· Volio, 1979: 15, όπως παρατίθενται στο Migliarini, 2009: 35). Το δικαίωμα στην εκπαίδευση επίσης αναφέρεται στο Άρθρο 22 της Σύμβασης του ΟΗΕ για το Καθεστώς των Προσφύγων του 1951 (ΥΑ, 1951). Σύμφωνα με αυτό το Άρθρο, οι συμβαλλόμενες χώρες οφείλουν να παρέχουν αντίστοιχη μεταχείριση ως προς τη στοιχειώδη εκπαίδευση, όπως και στους πολίτες της χώρας. Ειδικότερα, στο Άρθρο αναφέρεται ότι η βασική εκπαίδευση πρέπει να παρέχεται στα παιδιά πρόσφυγες, χωρίς να περιμένουν την επίσημη απόδοση του καθεστώτος του πρόσφυγα (Hathaway, 2005: 240).

Όσον αφορά το ελληνικό πλαίσιο, το ελληνικό κράτος έχει κυρώσει τη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού του 1989 (Κύρωση με το Ν.2101/1992) και τη Σύμβαση για το Καθεστώς των Προσφύγων του 1951 (Κύρωση με το Ν.Δ. 989/1959). Συνεπώς, οφείλει την εξασφάλιση της απρόσκοπτης πρόσβασης όλων ανεξαιρέτως των παιδιών στην εκπαίδευση, ακόμα στην περίπτωση ελλιπών δικαιολογητικών και εγγράφων. Πιο συγκεκριμένα, με το Άρθρο 9 του Προεδρικού Διατάγματος 220/2007 ορίζεται ότι «τα ανήλικα τέκνα των αιτούντων και οι ανήλικοι αιτούντες έχουν πρόσβαση στο εκπαιδευτικό σύστημα υπό προϋποθέσεις ανάλογες με αυτές που ισχύουν για τους Έλληνες πολίτες, εφόσον δεν εκκρεμεί εκτελεστικό μέτρο απομάκρυνσης κατά των ιδίων ή των γονέων τους» (Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας ΦΕΚ 251/Α/13-11-2007, 2007) και με το Άρθρο 21 του Νόμου 4251/2014, ορίζεται ότι «ανήλικοι πολίτες τρίτων χωρών, που διαμένουν στην ελληνική επικράτεια, υπάγονται στην υποχρεωτική σχολική φοίτηση, όπως και οι ημεδαποί. Οι ανήλικοι πολίτες «τρίτων χωρών», που φοιτούν σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης πρέπει να έχουν, χωρίς περιορισμούς, πρόσβαση στις δραστηριότητες της σχολικής ή εκπαιδευτικής κοινότητας» (Υπουργείο Εσωτερικών

Και Διοικητικής Ανασυγκρότησης, 2015) και με αυτόν τον τρόπο εξασφαλίζεται το δικαίωμα όλων των παιδιών προσφύγων στην εκπαίδευση, ανεξάρτητα από το αν έχουν πάρει το καθεστώς του πρόσφυγα ή όχι. Τέλος, τον Αύγουστο του 2016, λόγω του αυξημένου αριθμού προσφύγων που διέμεναν στην ελληνική επικράτεια, ψηφίστηκε μία σειρά Άρθρων που εξασφαλίζει την ένταξη των παιδιών προσφύγων στα σχολεία μέσω της απογευματινής λειτουργίας των Δομών Υποδοχής για την Εκπαίδευση των Προσφύγων (ΔΥΕΠ) (Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας, ΦΕΚ 159/Α/6-9-2016, 2016).

Συμπερασματικά, φαίνεται ότι το δικαίωμα των παιδιών προσφύγων στην Ελλάδα αναγνωρίζεται νομικά ως αναφαίρετο και προστατεύεται τόσο από διεθνείς συμβάσεις όσο κι από την εθνική νομοθεσία.

### 1.2.2 Το δικαίωμα στην εκπαίδευση στην Ελλάδα της «προσφυγικής κρίσης»

Ακολουθεί μία σύντομη περιγραφή των εκπαιδευτικών σχεδιασμών, πολιτικών και πρακτικών που αφορούν ό,τι ονομάζεται «εκπαίδευση προσφύγων» κατά την περίοδο της «προσφυγικής κρίσης». Το μεγαλύτερο μέρος όσων καταγράφονται προέρχονται από τη συγκεντρωτική έρευνα και συλλογή στοιχείων των Στεργίου και Σιμόπουλου (2019).

Στα τέλη του 2018, υπολογίζεται πως τα παιδιά πρόσφυγες στην ελληνική επικράτεια είναι 27.000, από τα οποία 3.458 είναι ασυνόδευτοι ανήλικοι και 283 παιδιά χωρισμένα από την οικογένειά τους (Συνήγορος του Πολίτη, 2019). Από τα παιδιά αυτά, σε αντίθεση με το πρώτο διάστημα εισόδου και υποδοχής, όταν δηλαδή η πλειονότητά τους φιλοξενούνταν στα «Κέντρα Φιλοξενίας» στην ενδοχώρα και στα Κέντρα Υποδοχής και Ταυτοποίησης στα νησιά, περίπου τα μισά διαμένουν πλέον στον αστικό ιστό. (UNICEF, 2019· ΕΚΚΑ, 2019, όπως παρατίθενται στο Στεργίου και Σιμόπουλος, 2019: 82).

Όπως αναφέρεται στο πρώτο μέρος της ενότητας, το υπάρχον θεσμικό πλαίσιο κατοχύρωνε ρητά την πρόσβαση στην εκπαίδευση των ανηλίκων πολιτών «τρίτων χωρών», ανεξάρτητα από το καθεστώς διαμονής των ίδιων ή των οικογένειών τους αλλά και τη δυνατότητα εγγραφής, ακόμη και με ελλιπή δικαιολογητικά, των παιδιών που οι οικογένειές τους έχουν ζητήσει άσυλο, προέρχονται από περιοχές στις οποίες επικρατεί έκρυθμη κατάσταση ή προστατεύονται ως πρόσφυγες (βλ. άρθρο 72 του Ν. 3386/2005 (ΦΕΚ 212/Α/23.08.2005 και αργότερα άρθρο 13, Ν.

4540/2018 (ΦΕΚ 91/Α/22.05.2018). Συνεπώς οι θεσμικές προβλέψεις ήταν υποστηρικτικές για τους εκπαιδευτικούς σχεδιασμούς, αποτρέποντας πολιτικές διαχωρισμού ανάμεσα σε αναγνωρισμένους πρόσφυγες και αιτούντες άσυλο.

Το 2016, και με αρκετή καθυστέρηση, στο Υπουργείο Παιδείας συγκροτείται η Επιτροπή Στήριξης των Παιδιών Προσφύγων, καθώς και οι Επιστημονικές Επιτροπές υποβοήθησης του έργου της (Υ.Α., 2016). Κεντρικοί άξονες της δράσης της Επιτροπής είναι η καταγραφή των παιδιών νηπιακής, σχολικής και μετασχολικής ηλικίας (η ηλικία τους, η οικογενειακή τους κατάσταση, το επίπεδο εκπαίδευσης, εφόσον αυτό ήταν δυνατό). Η καταγραφή αυτή αφορούσε 40 Κέντρα και Δομές Φιλοξενίας, με 36.890 άτομα στο σύνολο των 52.000 περίπου προσφύγων που βρίσκονταν την περίοδο εκείνη στην Ελλάδα.

Ο αριθμός των ανηλίκων προσφύγων εκτιμήθηκε στο 37% του συνολικού πληθυσμού (περίπου 14.000 παιδιά, ενώ τα παιδιά Προσχολικής και Υποχρεωτικής Εκπαίδευσης υπολογίστηκαν σε 8.000-8.500. Με αναγωγή αυτών των δεδομένων στο σύνολο των 52.000 προσφύγων, οι ανήλικοι πρόσφυγες φτάνουν εκείνη την περίοδο στις 19.300 και τα παιδιά σε ηλικία Προσχολικής και Υποχρεωτικής Εκπαίδευσης αγγίζουν τις 12.000 (Στεργίου & Σιμόπουλος, 2019: 83).

Όπως παρατηρούν οι Στεργίου και Σιμόπουλος (2019: 84), για τις εκπαιδευτικές δραστηριότητες που αναπτύσσονται μέσα ή γύρω από τα Κέντρα Υποδοχής ή Φιλοξενίας την περίοδο από το 2015 μέχρι τουλάχιστον το τέλος του 2016 δεν διατίθενται, κατά κανόνα, κατάλληλοι χώροι: ιδίως στα κέντρα κράτησης προσφύγων κυριαρχούν οι μεγάλες σκηνές ή τα κοντέινερ, χωρίς θέρμανση και κλιματισμό και με υποτυπώδη εκπαιδευτικό εξοπλισμό. Καταγράφηκαν 105 εκπαιδευτικές παρεμβάσεις από τις οποίες οι 40 υλοποιήθηκαν σε 4 δομές φιλοξενίας: με δεδομένο ότι σε αυτούς τους χώρους φιλοξενούνταν περίπου 5.570 πρόσφυγες φαίνεται ότι από το 40% περίπου των δραστηριοτήτων επωφελούνταν μόλις το 15% του πληθυσμού που καταγράφηκε.

Σύμφωνα με τους ίδιους (2019: 89), καθώς η μη τυπική εκπαίδευση ήταν αυτή που κάλυπτε, με μεγαλύτερη ή μικρότερη επάρκεια, ορισμένες από τις επείγουσες εκπαιδευτικές ανάγκες του προσφυγικού πληθυσμού, από τις αρχές του 2016 και ειδικότερα μετά το κλείσιμο της Βαλκανικής οδού, αυτό που έμελλε ακόμα να υλοποιηθεί ήταν οι πολιτικές ένταξης των μαθητών αυτών στο Δημόσιο Σχολείο.



Έτσι αναπτύσσεται ένα σύστημα – γέφυρα για το – ορισμένο ως μεταβατικό – σχολικό έτος 2016-2017. Αυτό το σύστημα προβλέπει:

- Προγράμματα προσχολικής εκπαίδευσης μέσα στα κέντρα κράτησης προσφύγων
- Δομές Υποδοχής για την Εκπαίδευση Προσφύγων (ΔΥΕΠ), για παιδιά-πρόσφυγες που διαμένουν σε κέντρα κράτησης προσφύγων. Οι ΔΥΕΠ λειτουργούν σε γειτονικά των Δομών Φιλοξενίας Δημοτικά και Γυμνάσια σε απογευματινό ωράριο (14:00-18:00) και
- Ένταξη στο πρωινό πρόγραμμα των σχολείων, με υποστήριξη Τάξεων Υποδοχής, για τα παιδιά-πρόσφυγες που διαμένουν στον αστικό ιστό

(Στεργίου & Σιμόπουλος, 2019: 90)

Έτσι διαμορφώνεται ένα σύστημα που θέτει ως κριτήριο του προγράμματος εκπαίδευσης που θα παρακολουθήσει ένα παιδί τον τόπο διαμονής του ή τον τύπο κατοικίας του. Τα παιδιά που μένουν στον αστικό ιστό έχουν πρόσβαση στο τυπικό (πρωινό) σχολείο, ενώ τα παιδιά που διαμένουν σε κέντρα κράτησης προσφύγων κατευθύνονται σε ένα απογευματινό εκπαιδευτικό πρόγραμμα, «μειωμένου ωραρίου και θεματικών αντικειμένων, του οποίου η παρακολούθηση δεν συνδέεται με την πιστοποίηση ορισμένου εκπαιδευτικού επιπέδου, καθώς οι μαθητές των ΔΥΕΠ, σε αντίθεση με αυτούς των Τάξεων Υποδοχής, δεν εγγράφονται σε αντίστοιχες με την ηλικία τους τάξεις του σχολείου και η φοίτησή τους στις ΔΥΕΠ πιστοποιείται με μια βεβαίωση παρακολούθησης» (Στεργίου & Σιμόπουλος, 2019: 91).

Ο παραπάνω διαχωρισμός των προσφύγων μαθητών και μαθητριών θέτει υπό αμφισβήτηση την ίδια την αναγκαιότητα θέσπισης των ΔΥΕΠ, καθώς καθίσταται ασαφές εάν η λειτουργία τους καλύπτει την αδυναμία των όμορων σχολείων να φιλοξενήσουν το αριθμό παιδιών σχολικής ηλικίας που διαμένουν στα (μεγάλα) camps ή ανταποκρίνεται σε κάποια εκπαιδευτική προσέγγιση που υπονοεί ή υποστηρίζει ότι για τη συγκεκριμένη ομάδα είναι απαραίτητη μια διαφορετική – διαχωρισμένη από το κοινό σχολείο – εκπαίδευση για μικρότερο ή μεγαλύτερο χρονικό διάστημα (Στεργίου & Σιμόπουλος, 2019: 90-91).

Συνοπτικά, το εκπαιδευτικό πρόγραμμα των ΔΥΕΠ μπορεί να χαρακτηριστεί από προσωρινότητα και αρκετά κενά: Παρείχαν - για μόλις 3-5 μήνες του σχολικού έτους

- ένα εκπαιδευτικό πλαίσιο εκπαίδευσης που διαχώριζε μαθήτριες και μαθητές από το τυπικό σχολείο και τον υπόλοιπο μαθητικό πληθυσμό, μειωμένο σχολικό ωράριο και διδασκαλία περιορισμένων γνωστικών αντικείμενων από εκπαιδευτικούς χωρίς ειδική εκπαίδευση και υποστήριξη - που σπάνια έμεναν στην ίδια θέση για περισσότερο από δύο μήνες (ΥΠΠΕΘ, 2017: 41). Λαμβάνοντας υπόψη τα φτωχά μαθησιακά αποτελέσματα (αναμενόμενα, τόσο εξαιτίας του πλαισίου όσο και της έλλειψης υποστήριξης των εκπαιδευτικών), η πρώτη χρονιά λειτουργίας των ΔΥΕΠ εξασφάλισε τυπικά την πρόσβαση των μαθητών με προσφυγικό υπόβαθρο στην εκπαίδευση, χωρίς όμως να τους συστήσει στη σχολική κανονικότητα και να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά την εκπαιδευτική τους ένταξη (Στεργίου & Σιμόπουλος, 2019: 92-93).

Πέρα από τα προβλήματα που αφορούν τον εκπαιδευτικό σχεδιασμό, προβλήματα εντοπίζονται στη διοίκηση της εκπαίδευσης. Η διαδικασία επιλογής σχολείων για τη λειτουργία των ΔΥΕΠ βασίστηκε σε ένα σύστημα «συναίνεσης» που προϋπέθετε τη συμφωνία των διευθυντών των σχολικών μονάδων και των περιφερειακών διευθυντών Εκπαίδευσης, οι οποίοι υπέβαλαν τις σχετικές προτάσεις προς την Ομάδα Διαχείρισης, για να εγκριθούν τελικά από τον γενικό γραμματέα του ΥΠΠΕΘ. Στο πλαίσιο αυτό, αναπτύχθηκε η εικόνα σχολείων «φιλικών» προς τις μαθήτριες και τους μαθητές με προσφυγικό υπόβαθρο και σχολείων «εχθρικών» προς αυτούς (Στεργίου & Σιμόπουλος, 2019: 93-94).

Την ίδια στιγμή, εκτός από τις εγκυκλίους και αποφάσεις που επιβεβαιώνουν τη νομικά κατοχυρωμένη δυνατότητα εγγραφής μαθητών με ελλιπή δικαιολογητικά και ανεξάρτητα από το καθεστώς διαμονής των οικογενειών τους στην Ελλάδα, άλλες αποφάσεις και εγκύκλιοι έρχονται να δυσχεράνουν τη δυνατότητα πρόσβασης στην εκπαίδευση. Με εγκύκλιο του Υπουργού Παιδείας, στις 07.09.2016, ενημερώνονται οι Διευθυντές Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης ότι σε περίπτωση προσέλευσης μεγάλου αριθμού αλλοδαπών μαθητών για εγγραφή στις σχολικές μονάδες, οι διευθυντές των σχολικών μονάδων μεριμνούν ώστε οι αιτήσεις να κατατεθούν στις Διευθύνσεις Εκπαίδευσης, οι οποίες, με τη σειρά τους, θα ορίζουν τη σχολική μονάδα στην οποία θα εγγραφεται ο μαθητής (Εγγραφές Αλλοδαπών Μαθητών, 2016). Δίνεται έτσι η δυνατότητα στους διευθυντές των σχολικών μονάδων να κρίνουν πότε η προσέλευση είναι

«μεγάλη» και πότε ένας αλλοδαπός μαθητής είναι υπεράριθμος, ώστε να αναζητηθεί γι' αυτόν άλλο σχολείο. Η ρύθμιση αυτή οδήγησε κατά τα σχολικά έτη 2016-2017 μέχρι και το 2018-2019 στις λίστες αναμονής μαθητών προσφύγων, με αρκετά παιδιά να χρειάζεται να περιμένουν έως και αρκετούς μήνες μέχρι να οριστεί η σχολική μονάδα στην οποία θα μπορούσαν να φοιτήσουν (Στεργίου & Σιμόπουλος, 2019: 95).

Το 2018-2019, από τους συνολικά 12.867 εγγεγραμμένους μαθητές προσφυγικής προέλευσης, 4.557 φοιτούν σε ΔΥΕΠ, 4.050 σε σχολικές μονάδες με Τάξεις Υποδοχής και 4.240 σε σχολικές μονάδες χωρίς Τάξεις Υποδοχής (ΥΠΠΕΘ, 2019). Παρά ωστόσο τις σημαντικές προσπάθειες που καταβλήθηκαν όλο αυτό το διάστημα, ένας μεγάλος αριθμός μαθητών και μαθητριών με προσφυγικό υπόβαθρο βρέθηκε αποκλεισμένος από τη δημόσια εκπαίδευση.

Επομένως το δικαίωμα πρόσβασης της συγκεκριμένης ομάδας για πρόσβαση στην Εκπαίδευση, παρότι επιβεβαιωνόταν συνεχώς τόσο στις επίσημες δηλώσεις, όσο και στην προσπάθεια να λειτουργήσει όσο το δυνατόν μεγαλύτερος αριθμός ΔΥΕΠ, τέθηκε εξ αρχής υπό αμφισβήτηση από τις ίδιες τις πρακτικές της διοίκησης της εκπαίδευσης και τους προβληματισμούς για τη χωροθέτηση των ΔΥΕΠ (Στεργίου & Σιμόπουλος, 2019). Με άλλα λόγια, το αν τα παιδιά θα ενταχθούν στο ένα ή στο άλλο σχολείο έγινε αντικείμενο συζήτησης με τις διευθύνσεις των σχολείων, τους συλλόγους γονέων και την τοπική κοινωνία.

Στην έκθεση της Επιστημονικής Επιτροπής, με τίτλο «Το έργο της εκπαίδευσης προσφύγων» (2017), που συγκροτήθηκε από το Υπουργείο Παιδείας για τη στήριξη των παιδιών των προσφύγων αναφέρεται ότι ο εγκλωβισμός σημαντικού προσφυγικού πληθυσμού στη χώρα μετά τη συμφωνία ΕΕ – Τουρκίας μετέβαλε τη στάση μιας μερίδας της ελληνικής κοινωνίας με αποτέλεσμα να υπάρξουν ορισμένες περιπτώσεις που σημειώνονται αντιδράσεις γονέων ή εξωσχολικών τοπικών παραγόντων (Κολωνός, Προφήτης, Ωραιόκαστρο). Γίνεται λόγος για τυποποιημένη επιχειρηματολογία περί κινδύνων δημόσιας υγείας και δημόσιας ασφάλειας, στοχευμένο αντί-ισλαμικό ρατσιστικό λόγο και συγκεκριμένη τεχνική αντιδράσεων (εξώδικα, αποχή μαθητών κ.ά.). Τέλος συμπεραίνεται ότι «όλα αυτά αποδεικνύουν ότι υπάρχει αρκετή επιφυλακτικότητα, φόβος, φαινόμενα μισαλλοδοξίας, προκαταλήψεις και στερεότυπα σε ορισμένες ομάδες της κοινωνίας

που αναμένεται να αυξηθούν όταν τα παιδιά των προσφύγων θα φοιτήσουν στο πρωινό πρόγραμμα των σχολείων» (Επιστημονική Επιτροπή για τη Στήριξη των Παιδιών των Προσφύγων, 2017: 73).

Από πού αντλούνται τα επιχειρήματα των υποκειμένων ενάντια στη φοίτηση μαθητ(ρι)ών με προσφυγικό υπόβαθρο στα σχολεία που φοιτούν τα παιδιά τους; Πώς παράγονται αυτά τα υποκείμενα ως ανεπιθύμητοι συμμαθητές και ανεπιθύμητες συμμαθήτριες;

### 1.3 Εκδοχές των προσφύγων στον ανεπίσημο Λόγο

Προκειμένου να δοθεί απάντηση στο ερώτημα με το οποίο κλείνει η τελευταία ενότητα πρέπει να διερευνηθεί ο λόγος που κινητοποιείται στο μικρο-επίπεδο από τους/τις καθημερινούς/ές ομιλητές/τριες και αφορά την παραγωγή των προσφύγων γενικότερα και των παιδιών προσφύγων ειδικότερα. Γί' αυτόν τον λόγο με αυτή την υποενότητα ακολουθεί μια συνοπτική παρουσίαση βιβλιογραφίας που προσεγγίζει αυτό το ζήτημα, αφού πρώτα γίνει μια εισαγωγή σε θεωρίες που αφορούν την κατασκευή του Άλλου, τις έννοιες του ρατσισμού, του νεο-ρατσισμού και του νεο-οριενταλισμού.

#### 1.3α Ρατσισμός, νεο-ρατσισμός και νεο-οριενταλισμός

Στην υπάρχουσα βιβλιογραφία για τον ρατσισμό, ο «Πολιτισμικός ρατσισμός» καθορίζει την παραγωγή ρατσιστικού λόγου, αποτελώντας μια εκσυγχρονισμένη πλευρά του λόγου περί «βιολογικής ανωτερότητας» (Ang, 2018). Η έννοια του Νέου ρατσισμού συγκροτήθηκε στη μορφή που την γνωρίζουμε από τον Barker (1981). Ανάλογα με το πεδίο ή τον διανοητή, η ορολογία μπορεί να διαφέρει: Νεο-ρατσισμός [Neo-racism] (Balibar & Wallerstein, 1991), Διαφοροποιητικός ρατσισμός [Differentialist racism"] (Taguieff, 1990), Πολιτισμικός ρατσισμός ["Cultural racism" & "Civilizationalist racism"] (Brubaker, 2017) είναι μόνο μερικοί από τους όρους που αναφέρονται στο ίδιο φαινόμενο.

Ο Barker (1981: 3) παρατήρησε την εμφάνιση ενός «νέου ρατσισμού», κρυμμένου «μέσα σε φαινομενικά αθώα γλώσσα σχετικά με την κουλτούρα». Αναφέρεται στον «Νέο Ρατσισμό» (23-24) υποστηρίζοντας ότι, πλέον, είναι στη βιολογία «μας» και στα ένστικτά «μας» να υπερασπιζόμαστε τον «δικό μας» τρόπο ζωής, παραδόσεις

και έθιμα από τους ξένους, όχι επειδή είναι βιολογικά κατώτεροι, αλλά επειδή «αυτοί» έχουν διαφορετικό πολιτισμό. Έτσι, ο Νέος ρατσισμός υπερβαίνει την παραδοσιακή βιολογική αντίληψη για τη φυλή, κινητοποιώντας εθνικές, πολιτισμικές και θρησκευτικές διαφορές ως καθοριστικά στοιχεία διαχωρισμού μεταξύ των κοινωνικών ομάδων (Togral, 2011)

Το «Νέο ρατσιστικό παράδειγμα» (Grillo, 2003, όπως παρατίθεται στο Kirtsoglou & Tsimouris, 2017) καθορίζει πως, πλέον, η ετερότητα μεταξύ των φυλών δεν έγκειται στην κληροδοτημένη βιολογική τους διαφορά, αλλά σε ανυπέρβλητες πολιτισμικές διαφορές, στην ασυμβατότητα του τρόπου ζωής και των παραδόσεων. Η υιοθέτηση του Λόγου περί πολιτισμικής διαφοράς υποτίθεται ότι δεν σηματοδοτεί ιεραρχική ταξινόμηση των ομάδων· αυτό που κάνει είναι να τονίζει τα αμετάβλητα όριά τους, ορίζοντας με αυτόν τον τρόπο τον Άλλο πολιτισμό και πολίτη. Ωστόσο σύμφωνα με τον νεο-ρατσιστικό Λόγο η ανάμειξη των πολιτισμών μπορεί να είναι καταστροφική (Balibar & Wallerstein, 1991). Η αλλαγή του παραδείγματος καθιστά τον ρατσιστικό λόγο δυσδιάκριτου κι, έτσι, πιο επικίνδυνο.

Σύμφωνα με τον van Dijk (1993) ο ρατσισμός είναι απόρροια της συνάρθρωσης δομών, πράξεων και ιδεολογιών που οδηγούν, με εμφανείς ή λεπτοφυείς τρόπους, στην επικυριαρχία μιας ομάδας σε βάρος κάποιας άλλης, κυριαρχούμενης ή, όπως την αποκαλεί η G. Spivak (1988), υποτελούς [subaltern] ομάδας.

Ο Brubaker (2013) χαρακτηρίζει τη γλώσσα και θρησκεία όχι μόνο ως πολιτισμικά προϊόντα, αλλά και ως μορφές κοινωνικής οργάνωσης και μέσα αλληλεπίδρασης. Σύμφωνα με τον ίδιο η θρησκεία αντικαθιστά τη γλώσσα ως στοιχείο πολιτισμικής διαφοροποίησης. Στον έναν, κατά κύριο λόγο, χριστιανικό μα ταυτόχρονα εκκοσμικευμένο κόσμο η θρησκεία προσδίδει συνοχή σε συλλογικές ταυτότητες, ως συνεκτικές και αμετάβλητες κατηγορίες, πάντα αντιθετικές μεταξύ τους.

Όμοια με τον παραδοσιακό ρατσισμό, οι νέες μορφές ρατσισμού που κινητοποιούν πολιτισμικές διαφορές μετατρέπονται σε λογοθετικό απόθεμα και επιστημολογικό υπόβαθρο που παράγει και επικυρώνει την ιεραρχία μεταξύ των «φυλών» (Ibrahim, 2017) στον δημόσιο διάλογο, οργανώνοντας την κοινωνική πραγματικότητα.

Η ταυτοτική κατασκευή ενός Άλλου, άρρηκτα συνδεδεμένου (αντιθετικά) με την κατασκευή του Εαυτού, πραγματοποιείται μέσω της κινητοποίησης ερμηνευτικών ρεπερτορίων που τον συστήνουν ως πολιτισμικά ασύμβατο. Αυτός ο Άλλος είναι το

Ισλάμ και όσες/οι το ασπάζονται. Η ασταμάτητη μετατροπή του στον αντιθετικό πόλο από ό,τι ο Hall (1992) ονομάζει «δυναμικό σύστημα αναπαράστασης», σε ανατολίτικη φιγούρα, απολίτιστη και, πολύ συχνά, επικίνδυνη υποδεικνύει πόσο πολιτισμένος είναι ο πρώτος πόλος, αυτός της Δύσης, εντείνοντας συνεχώς την ασυμμετρία μεταξύ των ταυτοτήτων και αντικειμενοποιώντας «πολιτισμικά χαρακτηριστικά», καθιστώντας τα αξιωματικές αρχές.

Ο Balibar (1991) παρατηρεί ότι αυτός ο νέος/πολιτισμικός ρατσισμός είναι επικεντρωμένος στο ζήτημα της μετανάστευσης και υπογραμμίζει «την αδυναμία υπέρβασης των πολιτισμικών διαφορών εξαιτίας των ασύμβατων παραδόσεων και τρόπων ζωής», ενός επιχειρήματος που συστήνει έναν «ρατσισμό χωρίς φυλές» [“racism without races”] (21-24).

Οι υποτιμητικές κατασκευές των μεταναστ(ρι)ών και των προσφύγων εντάσσονται στη διεργασία του Othering [μετατροπή σε ετερότητα], δηλαδή του (καθ)ορισμού των ορίων μεταξύ Εαυτού και Άλλου (Jensen, 2011). Η έννοια προέρχεται από τις μεταποικιακές σπουδές συνομιλεί με τη έννοια του Οριενταλισμού του Edward Said (1979), την έννοια της Πολιτισμικής διαφοράς του Homi Bhabha (1994) και την έννοια του/της Υποτελούς της Gayatri Chakravorty Spivak (1988).

Στο ομώνυμο βιβλίο του ο Said εξηγεί ότι ο Οριενταλισμός πηγάζει από το φανταστικό Δυτικό όραμα του Ανατολίτη ως ριζικά «Άλλου». Αυτός ο «Άλλος» είναι απάνθρωπος και απανθρωποποιημένος, αντιδημοκρατικός και βάρβαρος. Μελετώντας τα δυτικά λογοτεχνικά κείμενα, ο Said περιέγραψε ένα σύνολο κειμένων και αδιόρατων πρακτικών που συντηρούν και διαιωνίζουν λόγους για τον πάντα-υποτελή «Άλλο». Ομοίως, η Spivak (1994) βασίζεται στο έργο του Michel Foucault προκειμένου να περιγράψει την εξουσία της γνώσης και του επιστημονικού Λόγου, που συμβάλλουν αποφασιστικά στην κατασκευή του μακρινού, εξωτικοποιημένου αποικιακού υποκειμένου ως Άλλου.

Η ύπαρξη του Εαυτού προαπαιτεί την ύπαρξη του Άλλου. Ο Άλλος, ως αντικείμενο συνεχώς ανασκευάζεται στον λόγο από τον Εαυτό (Bhabha, 1994, Said, 1978, Spivak 1999). Μέσω του Λόγου, η υποτίμηση του Άλλου νομιμοποιείται και η ταυτότητα των υποτελών ομάδων (μετα)σχηματίζεται σε σημαντικό βαθμό από τις κυρίαρχες ομάδες. Κατά τη διεργασία του Othering, η διαφοροποίηση και ο αποκλεισμός επιτυγχάνονται μέσω της παραγωγής του Άλλου ως παθητικού και αδύναμου

(Srinak, 1994) και μέσω της αντίστοιξης πολιτισμικών χαρακτηριστικών: «Εμείς» είμαστε πολιτισμένοι, καλλιεργημένοι, ανώτεροι και καλοκάγαθοι, ενώ «Αυτοί» είναι απολίτιστοι, πρωτόγονοι και ηθικά κατώτεροι (Bauman, 1990). Αυτοί οι δείκτες της ταυτότητας είναι τα κύρια μέσα χάραξης των ορίων μεταξύ ημών και αυτών και σχηματισμού της ταυτότητας του Άλλου, μέσω μιας διττής διαδικασίας διαφοροποίησης και διαχωρισμού (Lister, 2004: 101, όπως παρατίθεται στο Jensen, 2011: 3).

Στον νεο-ρατσιστικό λόγο στην Ευρώπη, τη θέση του Άλλου κατέχει το Ισλάμ και οι Μουσουλμάνοι/-ες έναντι των εκκοσμικευμένων λευκών δυτικών, υποδεικνύοντας τις αγεφύρωτες διαφορές μεταξύ της ενδο-ομάδας και της εξω-ομάδας. Οι Μουσουλμάνοι/-ες κατασκευάζονται βάσει των θρησκευτικών και πολιτισμικών τους τους πρακτικών, πρακτικών που πολλές φορές ταυτίζονται. Σύμφωνα με τα ευρείας κυκλοφορίας ερμηνευτικά ρεπερτόρια που τον αφορούν, ο ουσιοποιημένος ασπαστής του Ισλάμ, ως δαιμονοποιημένος Άλλος, θεωρείται ασύμβατος και ασυμβίβαστος με τις ευρωπαϊκές αρχές και αξίες, απειλή για τη συνοχή και την ανάπτυξη του έθνους, την κατοχύρωση εκκοσμικευμένων κρατών, τα δικαιώματα των γυναικών, την LGBTQ+ κοινότητας και τα δικαιώματα των ζώων. Τα παραπάνω αποτελούν δείγματα της σύγχρονης νεο-Οριενταλιστικής σκέψης που ομογενοποιεί τους Μουσουλμάνους με βάση τη θρησκεία τους (Saeed: 2007).

Οι κατηγορίες είναι κοινωνικές κατασκευές που προκύπτουν από τα «πολιτισμικά χαρακτηριστικά», πραγματοποιήσιμες μέσα και χάρη στον λόγο, επιφέρουσες πραγματικές επιπτώσεις στη ζωή των υποκείμενων που κατηγοριοποιούνται, καθώς καθορίζουν «ποιος είναι ποιος και, επομένως, ποιος παίρνει τι» (McMahon, 2015 όπως παρατίθεται στο Goodman, Sirriyeh & McMahon, 2017). Έτσι η κατασκευή ταυτοτήτων δεν μπορεί να είναι ποτέ αθώα, καθώς από αυτήν εξαρτάται η διαχείριση των κοινωνικών σχέσεων, η ανοχή των κοινωνικών αδικιών, η νομιμοποίηση πολιτικής αδιαφορίας, ακόμα και η έκθεση στον θάνατο ή σε αβίωτες συνθήκες ζωής.

Η παρότρυνση σε βία ως δικαιολογημένη αυτοάμυνα είναι ένα επανεμφανιζόμενο στοιχείο του ρατσιστικού λόγου (Ekman: 2018). Παράγοντας την ταυτότητα της εξω-ομάδας μέσω ατελείωτων αρνητικών στερεοτύπων, οι πρόσφυγες και οι μετανάστες ανάγονται στα εγκλήματα που έκαναν κάποιες ατομικότητες. Τοποθετώντας «εμάς»

ως αποδέκτες/-τριες ανάρμοστων, βίαιων και επικίνδυνων πράξεων και συμπεριφορών των προσφύγων και μεταναστών, οι ομιλήτριες/-τές κατασκευάζουν μια ενδο-ομαδική θυματοποίηση. Η κατασκευή της επικίνδυνης και, ακόμη, μολυσματικής ετερότητας παρουσιάζεται ως δικαιολογία και έρεισμα μιας αυτο-αμυντικής βίας (Pokornowski, 2016: 6).

Σύμφωνα με τη φουκωϊκή οπτική (Foucault, 2015), ο ρατσισμός εντάσσεται στους κρατικούς μηχανισμούς και εγγράφεται ως θεμελιώδης τεχνική της εξουσίας. Πρόκειται για μια τεχνική που εισάγει στην οικονομία της ζωής, την οποία έχει αναδεχτεί η εξουσία, μια τομή ανάμεσα στον αξιοβίωτο και μη-αξιοβίωτο βίο. Ο ρατσισμός είναι η προϋπόθεση για την αποδοχή της θανάτωσης των παραγόμενων Άλλων, σε μια κοινωνία τυποποίησης, σε μια εξουσία που, κατ' επίφαση τουλάχιστον, είναι κατά πρώτο λόγο, κατά κύριο λόγο, μια βιο-εξουσία. Είναι καλό να διευκρινιστεί ότι η θανάτωση δεν ισοδυναμεί πάντα με δολοφονία, όπως υποστηρίζει ο Foucault (2015: 315): «[...] με τον όρο θανάτωση, δεν εννοώ φυσικά μόνο την άμεση δολοφονία, αλλά και όλες τις μορφές έμμεσης δολοφονίας: την έκθεση σε θανάσιμο κίνδυνο, τον πολλαπλασιασμό των θανάσιμων κινδύνων ή, πολύ απλά, τον πολιτικό θάνατο, τον εξοστρακισμό, την απόρριψη κλπ», χάρη στις δομές Λόγου που απανθρωποποιούν και παθολογικοποιούν.

Ο Mbembe (2003) υποστηρίζει ότι ο ρατσισμός είναι που αναλαμβάνει τη διεύθυνση του θανάτου έτσι ώστε το κράτος να μπορεί να ασκεί την εξουσία του. Η έννοια της Νεκροπολιτικής που εισάγει αναφέρεται σε μια μορφή εξουσίας που ορίζει, με τρόπους πεζούς και καθημερινούς, ποιοι είναι αναλώσιμοι και ποιοι όχι, διεξάγεται με όρους φυσικής επιλογής: όσοι και όσες δεν έχουν αρκετές ικανότητες δεν προσπαθούν αρκετά, δεν προσαρμόζονται, τείνουν να εξαφανίζονται και να αποβάλλονται ως παρείσακτοι/-ες. Απαλλαγμένη, έτσι από τα επισφαλή αυτά στοιχεία, η ζωή ενισχύεται, γίνεται πιο ασφαλής και πιο καθαρή-χωρίς (απαραίτητα) την άσκηση ανοιχτής βίας.

Οι έννοιες της φυλής και η πολιτική του ρατσισμού κατέχουν κρίσιμη θέση στην λογική της Νεκροπολιτικής: ο μόνος τρόπος να προστατευτεί η κανονική και υγιής ζωή είναι ο θάνατος του μολυσμένου. Η φυλή έχει υπάρξει μια επίμονη σκιά της



δυτικής πολιτικής και πρακτικής, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τον τρόπο που αυτή έχει φανταστεί και χαράξει τα όρια της ανθρώπινης ιδιότητας και του αξιοβίωτου βίου μέσω της εξόντωσης και της κατάκτησης (Mbembe, 2003: 71) εντός πολιτικών ζωνών στις οποίες το κράτος της εξαίρεσης μπορεί να εξάγει βία στο όνομα του «πολιτισμού».

### 1.3β Επισκόπηση βιβλιογραφίας

Παρά το γεγονός ότι στην Ελλάδα είναι γνωστές αρκετές περιπτώσεις μαζικών αντιδράσεων γονέων έναντι της φοίτησης παιδιών προσφύγων στα ελληνικά σχολεία, σε πολλές πόλεις και επαρχίες, εντοπίζονται, στο βαθμό που γνωρίζουμε, μόλις τρεις εργασίες που εξετάζουν το ζήτημα.

Στη μία από αυτές, η Τσιρώνη (2017) διεξήγαγε συνεντεύξεις με γονείς μαθητών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης με σκοπό να διερευνήσει, μεταξύ άλλων, τις απόψεις τους σχετικά με τη φοίτηση παιδιών προσφύγων στα ελληνικά σχολεία και, ειδικότερα, στα σχολεία που φοιτούν τα παιδιά τους. Τα δεδομένα υποδεικνύουν ότι η συνύπαρξη των παιδιών των ερευνητικών υποκειμένων εθνοπολιτισμικά διαφορετικούς/ές μαθητές/τριες δεν είναι επιθυμητή, καθώς οι γονείς προέβαλαν άρνηση μπροστά στο ενδεχόμενο φοίτησης σημαντικού αριθμού μαθητών με προσφυγικό ή μεταναστευτικό υπόβαθρο στο σχολείο του παιδιού τους. Τα ερευνητικά υποκείμενα απέδωσαν την άρνησή τους στην πολιτισμική ετερότητα των παιδιών προσφύγων, υποστηρίζοντας ότι αυτή αποτελεί αξεπέραστο εμπόδιο που μπορεί να φέρει αρνητικές επιδράσεις στους Έλληνες μαθητές και στις Ελληνίδες μαθήτριες, τόσο σε μαθησιακό, όσο και σε κοινωνικό επίπεδο. Όπως παρατηρεί η Τσιρώνη, υπάρχει μια έκδηλη πεποίθηση περί της εθνικής και πολιτισμική ομοιογένειας του ελληνικού πληθυσμού. Επίσης, σημειώνεται ότι η ετερότητα μπορεί να επιφέρει αλλοιώσεις και να διαβρώσει τον ελληνικό πολιτισμό.

Παρόμοια αποτελέσματα παρήχθησαν και από τη Χριστίδου (2020), η οποία εξετάζει τις αντιλήψεις γονέων από την ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλονίκης σχετικά με την εκπαίδευση των παιδιών προσφύγων. Η ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων ανέδειξε τον προβληματισμό τους σχετικά με το προσφυγικό ζήτημα. Στις απαντήσεις τους αναδείχθηκε ως κεντρική η κατασκευή του συναισθήματος

του φόβου. Οι γονείς υποστήριξαν ότι νιώθουν φόβο στη σκέψη της εισόδου παιδιών προσφύγων στο σχολείο του παιδιού τους κυρίως για τα ζητήματα της υγιεινής και των εμβολίων, εξαιτίας της παραβατικότητας των προσφύγων, του μεγάλου αριθμού τους, καθώς και των επικίνδυνων για τη χώρα πολιτικών τους κινήτρων. Στο πλαίσιο αυτό, οι μαθήτριες και οι μαθητές με προσφυγικό υπόβαθρο κατασκευάζονται ως διαφορετικοί από τις/τους άλλες/ους μαθήτριες/τές, και αυτή η διαφορετικότητά τους παρουσιάζεται ως απειλή της εθνικής ταυτότητας.

Οι Kokkidou, Tourtouras, Zagkos & Kyridis (2019), μετά από εξέταση του λόγου γονέων που εναντιώθηκαν στη ένταξη παιδιών προσφύγων σε πολλές πόλεις της χώρας, καταλήγουν στο ότι ο Λόγος τους αυτός συνομιλεί με τη ρητορική του πρώην κόμματος «Χρυσή Αυγή» και αντλεί από τον διάχυτο θεσμικό ρατσισμό, καθώς και το αντίθετο, ότι δηλαδή ο Λόγος τους επικυρώνει και αναπαράγει αυτόν τον Λόγο.

Τα παραπάνω πορίσματα φαίνεται να βρίσκονται σε συμφωνία με διεθνή βιβλιογραφία που αφορά την κατασκευή του προσφυγικού πληθυσμού από καθημερινούς/ές ομιλητές/τριες κατά την περίοδο της «προσφυγικής κρίσης».

Ο Ekman (2019) εξετάζοντας τους τρόπους με τους οποίους κατασκευάζονται λογοθετικά οι πρόσφυγες και οι μετανάστες σε σχόλια αναρτήσεων σε αντιμεταναστευτικές σελίδες στο Facebook, και παρατηρεί ότι τα σχόλια συνιστούν φανερό ή συγκεκαλυμμένο ρατσιστικό λόγο, αποδίδοντας στους προσφυγικούς και μεταναστευτικούς πληθυσμούς συγκεκριμένες υποτιμητικές ταυτότητες και καθιστώντας τη μετανάστευση επικίνδυνη. Το πιο συχνά εμφανιζόμενο πρόβλημα που κατασκευάζεται σε αυτά τα σχόλια είναι η εγκληματικότητα των προσφύγων. Το ίδιο παρατηρείται και από τους von Hermanni & Neumann (2018) οι οποίοι εντόπισαν ότι η εγκληματικότητα των προσφύγων κατασκευάζεται ως η μεγαλύτερη ανησυχία των ερευνητικών τους υποκειμένων. Σε σύμπνοια βρίσκονται και τα συμπεράσματα των Figgou, Sapountzis, Bozatzis, Gardikiotis, & Pantazis (2011): αυτό το άρθρο ερευνά την λογοθετική κατασκευή της εγκληματικότητας των μεταναστών μέσα από συνεντεύξεις. Η ανάλυση υποδεικνύει ότι ο φόβος και η ανασφάλεια από

μεριάς των Ελλήνων παρουσιάζονται ως *sine qua non* συνέπεια της μετανάστευσης στην Ελλάδα.

Κατά τον Ekman (2019: 611-612), την κατασκευή του προβλήματος της εγκληματικότητας ακολουθούν τα οικονομικά προβλήματα που προκαλεί η μετανάστευση, η μεταναστευτική κουλτούρα και το δημογραφικό ζήτημα. Στην έρευνα τους οι Ozduzen, Korkut & Ozduzen (2020) αναλύουν αναρτήσεις χρηστών του τουρκικού twitter προκειμένου να εξετάσουν την κατασκευή των Σύρων προσφύγων. Παρατηρούν ότι ο συριακός πληθυσμός παράγεται ως ανεπιθύμητος, καθώς λιγότερο δυτικοποιημένος [westernized], αποδέκτης των ευρωπαϊκών και τουρκικών χρημάτων. Συγκεκριμένα, οι άντρες χαρακτηρίζονται δειλοί, τεμπέληδες, πολιτικοί εξτρεμιστές, βάρβαροι, δυνάμει τρομοκράτες, εισβολείς και επικίνδυνοι, ενώ οι γυναίκες ως παθητικά υποκείμενα που χρήζουν ευρωπαϊκής προστασίας, με μοναδική ιδιότητά τους τη γέννηση πολλών παιδιών. Και οι Ozcurumez & Mete (2020) εξετάζουν τον λόγο Τούρκων γυναικών περί συριακών προσφυγικών πληθυσμών: αυτή η (εξω)ομάδα κατασκευάζεται ως απειλή στην ασφάλεια των χωρών στις οποίες μεταναστεύουν (Ozcurumez & Mete, 2020: 07).

Ένα επανεμφανιζόμενο στοιχείο της κατασκευής του μετανάστη είναι η απεικόνιση της βίας έναντι των γυναικών σαν ένα «μεταναστευτικό πρόβλημα» (Miles & Brown, 2003: 52, όπως παρατίθεται στο Ekman, 2018: 609). Αυτό έχει γίνει εμφανές μετά τις αναγκαστικές μετακινήσεις στην Ευρώπη, όπου οι αντι-μεταναστευτικοί λόγοι κατασκευάζουν τις προσφυγικές αρρενωπότητες ως σεξιστές, βιαστές ή ακόμη άνανδρους δειλούς (Ekman, 2018). Η ανάλυση της Horsti (2016) αναδεικνύει το πώς η εικόνα μιας κακοποιημένης γυναίκας σε ένα αντι-ισλαμικό site χρησιμοποιήθηκε στον λόγο χρηστών του διαδικτύου και νομιμοποίησε την επανερχόμενη το αφήγημα του μουσουλμάνου βιαστή. Οι χρήστες συσχέτισαν την σεξουαλική βία με όλους τους πρόσφυγες (Horsti, 2017) και χρησιμοποιούν τον «πολιτισμό» ως επεξηγητικό παράγοντα. Σύμφωνα με την ερευνήτρια, η κυκλοφορία αυτής της εικόνας κατασκεύασε μια φυλετική, έμφυλη και πολιτισμική λευκότητα, κατασκευασμένη ως θυματοποιημένη από το Ισλάμ, χρήζουσα παγκόσμιας προστασίας, δημιουργώντας μια ενοποιητική φαντασιακή λευκότητα στο διεθνές ισλαμοφοβικό δίκτυο.

Ο Kreis (2017) μέσα από την ανάλυση 100 αναρτήσεων του twitter με το hashtag #refugeesnotwelcome παρατηρεί ότι οι χρήστες που χρησιμοποιούν αυτό το hashtag κάνουν μια ρητορική περί ένταξης και αποκλεισμού για να απεικονίσουν τους/τις πρόσφυγες ως ανεπιθύμητους, εγκληματικούς ξένους. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι αυτή η τάση βρίσκεται σε σύμπνοια τις σύγχρονη τάση στην Ευρώπη όπου τα εθνικιστικά-συντηρητικά και ξενοφοβικές ακροδεξιές ομάδες παίρνουν δύναμη και εγκαθιδρύουν κοινωνικά αποδεκτό ρατσιστικό λόγο (βλέπε και Chaudhry & Kruszd).

Ο Ekman (2019) παρατηρεί ότι στον λόγο των χρηστών του διαδικτύου κινητοποιούνται, πολύ συχνά, αφηγηματικές πρακτικές, που περιέχουν συναισθήματα ανασφάλειας, φόβου, εχθρότητας ή μίσους προς τους/τις πρόσφυγες και μετανάστ(ρι)ες, και κατανόησης, αναγνώρισης και αλληλεγγύης για υποκείμενα που μοιράζονται την ίδια εθνικότητα ή εκκοσμιευμένη ευρωπαϊκότητα. Η κατανόηση του πλαισίου εντός του οποίου η ανησυχία και ο φόβος κυριαρχούν στις συζητήσεις αυτών των γυναικών οδηγεί στην κατασκευή της εικόνας ενός «επικίνδυνου Άλλου» (Vestel, 2004 στο Ozcurumez & Mete, 2020: 11).

Η Ahmed (2004: 117) υποστηρίζει ότι η δια του λόγου κατασκευή συναισθημάτων όπως η ανασφάλεια, ο φόβος και η εχθρότητα λειτουργεί ευθυγραμμίζοντας τα σώματα των υποκειμένων (δημιουργώντας μια αίσθηση ανήκειν), ενώ αποκλείει άλλα υποκείμενα που παράγονται ως ξένα. Με αυτόν τον τρόπο, η επικοινωνία σε πλατφόρμες που πραγματεύονται το ζήτημα της φυλής δημιουργεί ενδοομαδική και εξωομαδική ταυτοποίηση. Η κατασκευή ενός κοινού έθνους, εθνικής ταυτότητας ή «πολιτισμού» βασίζεται στον αποκλεισμό του «Άλλου», βασισμένου στον φόβο.

Τα αντιμεταναστευτικά και ρατσιστικά δίκτυα ορίζουν αυτές τις ταυτότητες, πολιτισμούς και συμπεριφορές, μέσω της συνεχούς κατασκευής των απειλητικών φυλετικοποιημένων άλλων (προσφύγων και μεταναστών), παρέχοντας ένα ευνοϊκό έδαφος για προτροπή σε βία (βλέπε: Ozduzen, Korkut & Ozduzen, 2020). Οι συμβολές των υποκειμένων κατασκευάζουν «Εμάς» ως θύματα των πράξεων και συμπεριφορών των μεταναστών και προσφύγων. Τα σχόλια φυσικοποιούν τη διαφορά τονίζοντας ότι η συμπεριφορά των μεταναστευτικών πληθυσμών είναι αναπόσπαστο, συμφυές μέρος της κουλτούρας και της θρησκείας τους (Ekman,

2019: 613). Ο πολιτισμός των μεταναστών και η θρησκεία τους νοηματοδοτούνται μέσω της ιεράρχησης αυτών των συμβολικών διαφορών (Ekman: 2018, 614).

Επιπλέον, ο Εαυτός επικυρώνει τον αποκλεισμό των Άλλων μέσω του επιτοπισμού της πολιτισμικής διαφοράς «τους» σε σχέση με «εμάς» και της αντίληψης ότι η παρουσία τους σε μιας συγκεκριμένη χώρα θα οδηγήσει αδιαμφισβήτητα σε βία και διαμάχες (Wren, 2001: 11). Οι συμπεριφορές του Εαυτού και της ενδο-ομάδας νοηματοδοτούνται ως απάντηση στη συμπεριφορά, ακόμη και στην παρουσία, του Άλλου, ή της εξωομάδας (Ozcurumez & Mete, 2020). Η συμπεριφορά μίσους έναντι στον «ξένο» καθίσταται λογική συγκαλύπτοντας το μίσος ως μέσο διαχείρισης μιας της απειλής (Brewer, 1999, Chaudry & Gruzd, 2019: 12) - οι πολιτισμικές διαφορές που σχετίζονται με συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες παράγονται ως απειλητικές για την (ευρωπαϊκή) ταυτότητα και τις ευρωπαϊκές αξίες και, έτσι, μετατρέπονται σε ζήτημα ασφάλειας (Togral, 2011), σε υπαρξιακή απειλή που δικαιολογεί όλα τα μέτρα που λαμβάνονται εκτός των κανονικών πολιτικών διεργασιών (Buzan et al, 1998).

Ο υποβιβασμός συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων ως ευάλωτων ή γυμνών (βλ. Agamben, 2018), «φανερά» Άλλων, ζώων, τις καθιστά επιρρεπείς στην βία, καθώς αυτή ακριβώς η ευαλωτότητα λειτουργεί ως δικαιολόγηση της βίας που δέχονται. Η παραγωγή πληθυσμών που είναι επικίνδυνοι και, ταυτόχρονα, σε κίνδυνο κανονικοποιεί τον φόβο «μας» και νομιμοποιεί, σαν αντανάκλαστική, την αντίδρασή «μας» μπροστά σε αυτόν τον φόβο· κάθε αστυνομικός σε μια υποβαθμισμένη περιοχή, κάθε πλούσιος σε μια φτωχή γειτονιά, κάθε αξιολύπηση καταστηματούχης σε ένα πολυσύχναστο δρόμο, μπορεί να αποδώσει τις πράξεις του επικαλούμενος τον φόβο που του προκάλεσε κάποιος Άλλος, αυτή η «κάποια λύσις».

## Κεφάλαιο 2<sup>ο</sup>: Μεθοδολογία

### 2.1 Η ποιοτική ανάλυση

Η παρούσα διπλωματική εργασία σχεδιάστηκε υπό το πρίσμα της ποιοτικής μεθόδου έρευνας. Έτσι, υιοθετείται μια θεώρηση της κοινωνικής ζωής ως «πολύπλοκης και πολυσχιδούς συμβολικής κατασκευής που συγκροτείται από διαφορετικά επίπεδα δομών νοήματος» (Τσιώλης, 2014: 27). Υπό ένα μεταδομιστικό πρίσμα, στην εργασία αυτή δίνεται έμφαση στους τρόπους με τους οποίους τα άτομα νοηματοδοτούν και συγκροτούν διυποκειμενικά την πραγματικότητα, διαμορφώνοντας τις κοινωνικές τους σχέσεις εντός των δομών που τα περιβάλλουν - και τα διαμορφώνουν - σε κάθε συγκεκριμένο χωροχρονικό πλαίσιο. Δίνεται προτεραιότητα στον Λόγο, και, συνεπώς, στη δια του λόγου κατασκευή ταυτοτήτων, δράσεων, ακόμα και κινήτρων, από τα ομιλούντα υποκείμενα. Έτσι, από μια λογοαναλυτική σκοπιά, ο ερευνητικός στόχος της συγκεκριμένης έρευνας προσανατολίστηκε στην κατασκευή του ζητήματος που εξετάζεται και τους/τις άμεσα εμπλεκόμενους/ες σε αυτό (πρόσφυγες συμμαθήτριες/ες και μητέρες που υπέβαλαν αίτηση μετεγγραφής των παιδιών τους) από τις ίδιες τις συμμετέχουσες.

### 2.2 Ερευνητικά ερωτήματα

Η διατύπωση ερευνητικών ερωτημάτων αποτελεί αναγκαία προκαταρκτική ενέργεια για την διεξαγωγή μιας εμπειρικής έρευνας. Στην ποιοτική έρευνα, ως μια «ανοιχτή» διεργασία, τα ερευνητικά ερωτήματα μπορούν να μετασχηματιστούν και να επαναδιατυπωθούν κατά τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας, όταν η ερευνήτρια αρχίζει να διαμορφώνει άποψη για το εξεταζόμενο φαινόμενο μέσα από την παραγωγή, κωδικοποίηση και ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων κατά τη διάρκεια της έρευνας (Τσιώλης, 2014). Τα ερευνητικά ερωτήματα στα οποία εστιάζει η ανάλυση λόγου έχουν να κάνουν γενικά με την κατασκευή και τη λειτουργία: με το πώς συγκροτείται ο λόγος και το τι επιτυγχάνεται από αυτή την κατασκευή (Potter & Wetherell, 2009: 222).

Συνεπώς τα ερευνητικά ερωτήματα που εξετάζονται διαμορφώθηκαν ως εξής:

1. Πώς νοηματοδοτούν τα ερευνητικά υποκείμενα τον πρόσφυγα συμμαθητή και τη φοίτησή του στα σχολεία της χώρας;
2. Με ποιους τρόπους τοποθετούνται τα ίδια τα ερευνητικά υποκείμενα ως δράσες που «όφειλαν» (όπως προκύπτει από τα δεδομένα) να δράσουν με τον τρόπο που έδρασαν;

## 2.3 Παραγωγή δεδομένων

### 2.3.1 Η συνέντευξη

Προκειμένου να προσεγγιστούν τα ερευνητικά ερωτήματα, η μέθοδος παραγωγής ερευνητικών δεδομένων που εφαρμόστηκε είναι η ημιδομημένη συνέντευξη. Μέσω της συνέντευξης επιχειρείται η σκιαγράφιση των εμπειριών και των τρόπων με τους οποίους τα ερευνητικά υποκείμενα εξηγούν τις επιλογές τους (Mason, 2011). Η συνέντευξη ως ερευνητικό εργαλείο προσφέρει ευελιξία ως προς την παραγωγή των δεδομένων (Cohen & Manion, 2011). Η ημιδομημένη μορφή των συνεντεύξεων προτιμήθηκε έτσι ώστε οι ίδιες οι συνεντευξιαζόμενες να μπορούν να κατευθύνουν τη συζήτηση σε θεματικές που έβρισκαν οι ίδιες σημαντικές, χωρίς να περιορίζονται από την ερευνήτρια.

Η διάρκεια των συνεντεύξεων κυμάνθηκε από 20 έως 135 λεπτά και εξαρτήθηκε από τον βαθμό ανάπτυξης των απαντήσεων των ερευνητικών υποκειμένων. Για τη διεξαγωγή των συνεντεύξεων δημιουργήθηκε ένας οδηγός συνέντευξης, στον οποίο ήταν καταγεγραμμένο ένα σώμα ερωτήσεων και θεματικών ενοτήτων που έπρεπε να καλυφθούν. Οι ερωτήσεις ήταν «ανοιχτού τύπου», επομένως η απάντησή τους δεν περιοριζόταν σε κατάφαση ή άρνηση αλλά προϋπέθετε ανάλυση ή περιγραφή. Επιπλέον, επιλέχθηκαν συμπληρωματικές, διευκρινιστικές, μεταβατικές και έμμεσες ερωτήσεις για να δοθεί ευκαιρία στις συνεντευξιαζόμενες να αναπτύξουν την άποψή τους (Iωσηφίδης, 2017: 76-79· Bryman 2017: 519-20).

Οι κεντρικοί άξονες του οδηγού συνέντευξης αφορούσαν τις απόψεις των συμμετεχουσών σχετικά: α) με το προσφυγικό ζήτημα σήμερα, β) την εκπαίδευση των παιδιών-προσφύγων στο ελληνικό σχολείο, γ) την εκπαίδευση παιδιών-προσφύγων στο συγκεκριμένο σχολείο δ) τις αιτήσεις μετεγγραφής και τις αντιδράσεις που παρουσιάστηκαν από τη μεγαλύτερη μερίδα των γονέων ε) με την

αντιμετώπιση όσων γονέων δεν υπέβαλαν αίτηση μετεγγραφής των παιδιών τους και στ) τον χαρακτηρισμό των γονέων ως ρατσιστ(ρι)ών από τα ΜΜΕ.

### 2.3.2 Το δείγμα

Για τους σκοπούς της έρευνας συνολικά διεξήχθησαν 12 συνεντεύξεις. Στις πρώτες δύο, ως πιλοτικές συνεντεύξεις, συμμετείχαν η καθαρίστρια και η διευθύντρια του σχολείου, με στόχο την εξοικείωση με το εργαλείο και, κυρίως, μια καλύτερη επίγνωση των ζητημάτων που απασχολούσαν την έρευνα. Από τις υπόλοιπες 10, οι 8 πραγματοποιήθηκαν με μητέρες που υπέβαλαν αίτηση μετεγγραφής των παιδιών τους, ενώ οι άλλες 2 με μητέρες που δεν υπέβαλαν αίτηση μετεγγραφής.

Η εύρεση του δείγματος πραγματοποιήθηκε μέσω της μεθόδου της «χιονοστιβάδας», με το ένα ερευνητικό υποκείμενο να προτείνει το επόμενο. Για τους σκοπούς της παρούσας εργασίας υιοθετήθηκε η στρατηγική της «Δειγματοληψίας κριτηρίου», που συνεπάγεται τον ορισμό συγκεκριμένου κριτηρίου για την επιλογή δείγματος από την ερευνήτρια και τον εντοπισμό περιπτώσεων που ανταποκρίνονται σε αυτό (Τσιώλης, 2014: 59).

Ενώ το αρχικό κριτήριο δειγματοληψίας ήταν η ιδιότητα του γονέα με παιδί που φοιτούσε εκείνη τη χρονική περίοδο στο συγκεκριμένο σχολείο, μετά το πέρας των συνεντεύξεων κρίθηκε προτιμότερη μια «εκλέπτυνση» αυτού του κριτηρίου. Έτσι, ως δείγμα αξιοποιήθηκαν οι 8 συνεντεύξεις με μητέρες που υπέβαλαν αίτηση μετεγγραφής (από τους περίπου 70 συνολικά γονείς που συνιστούν αυτόν τον πληθυσμό).

Είναι καλό να σημειωθεί πως, σύμφωνα με τη λογοαναλυτική προσέγγιση, η εγκυρότητα μιας ερευνητικής διαδικασίας δεν εξαρτάται από το μέγεθος του δείγματος. Καθώς το ενδιαφέρον εστιάζεται στις μορφές λόγου, λίγες συνεντεύξεις ενδέχεται να παρέχουν εξίσου έγκυρες και πλούσιες πληροφορίες όσο αρκετές εκατοντάδες απαντήσεις σε μια δομημένη δημοσκόπηση. Η έμφαση δίνεται στον λόγο «καθώς είναι πιθανό από λίγα άτομα να προκύψει μεγάλος αριθμός γλωσσικών μοτίβων» (Potter & Wetherell, 2009: 223).



Στο τέλος της διαδικασίας, κάθε συνεντευξιαζόμενη συμπλήρωσε ένα έντυπο με βασικές πληροφορίες που αφορούν το κοινωνικό της προφίλ. Οι πληροφορίες αυτές αφορούσαν την ηλικία τους, το φύλο με το οποίο αυτοπροσδιορίζονται, τη μητρική τους γλώσσα, το επίπεδο εκπαίδευσης, την εργασιακή τους κατάσταση και το επάγγελμά τους και τον αριθμό των παιδιών τους. Και τα 8 υποκείμενα, οι συνεντεύξεις των οποίων αξιοποιήθηκαν για την παραγωγή των ερευνητικών δεδομένων που παρουσιάζονται στην παρούσα εργασία, δήλωσαν γυναίκες. Οι ηλικίες τους όταν πραγματοποιήθηκαν οι συνεντεύξεις κυμαίνονταν από τα 37 έως τα 47 έτη. Πλην της μίας εξ αυτών, η οποία έχει ως μητρική γλώσσα την Αραβική, όλες έχουν την Ελληνική ως μητρική γλώσσα. Οι 5 έχουν 2 παιδιά, ενώ οι υπόλοιπες τρεις από ένα. Όσον αφορά το επίπεδο της εκπαίδευσης που έχουν λάβει, οι 5 είναι απόφοιτες Λυκείου, 2 απόφοιτες ΙΕΚ και 1 απόφοιτη ΤΕΙ. Από αυτές, οι μισές ασχολούνται με τα οικιακά ενώ οι άλλες μισές εργάζονται ως ιδιωτικές υπάλληλοι.

Τέλος, καλό είναι να αναφερθεί η ιδιαίτερη δυσκολία εύρεσης ερευνητικών υποκειμένων. Βασική αιτία αυτής της δυσκολίας ήταν η άρνηση των ατόμων που ανήκουν στον πληθυσμό που επιλέχθηκε να λάβουν μέρος στην έρευνα. Ακόμη, πολλές μητέρες, ενώ συμφώνησαν να συμμετάσχουν στην ερευνητική διαδικασία, είτε ακύρωσαν τη συνέντευξη είτε δεν εμφανίστηκαν την ώρα της συνέντευξης. Δεν είναι εφικτή η εξήγηση αυτού του φαινομένου, καθώς τα ίδια τα υποκείμενα δεν νοηματοδότησαν αυτή τους την άρνηση.

### 2.3.3 Η κωδικοποίηση

Αφού πρώτα ολοκληρωθεί η απομαγνητοφώνηση των δεδομένων ακολουθεί η κωδικοποίησή τους. Η κωδικοποίηση αποτελεί διαδικασία που προηγείται της ανάλυσης. Αποσκοπεί στην συστηματοποίηση των στόχων της έρευνας, στη συγκεκριμενοποίηση των υποθέσεων και στην επιλογή του υλικού που θα υποστηρίξουν την περαιτέρω ανάλυση. Η κωδικοποίηση ξεχωρίζει από την ανάλυση αυτή καθαυτή. Ο σκοπός δεν είναι η εξαγωγή αποτελεσμάτων, αλλά η συμπίεση ενός δύσχρηστου σώματος λόγου σε μικρότερα, ευκολότερα διαχειρίσιμα, κομμάτια. Συνιστά μια προκαταρκτική αναλυτική προετοιμασία για μια εντατικότερη μελέτη του υλικού που θα περάσει από τη διεργασία της κωδικοποίησης (Potter & Wetherell, 2009).

Αρχικά, γίνεται μία πρώτη εξερευνητική ανάγνωση, που εξοικειώνει την ερευνήτρια με το υλικό (Σακαλάκη, 2008: 477). Έπειτα, ορίζεται το εμπειρικό υλικό της έρευνας ή, αλλιώς, το corpus, δηλαδή το σύνολο των αποσπασμάτων που θα υποβληθούν σε ανάλυση (Σακαλάκη, 2008: 477-478). Τα σχήματα κωδικοποιήσεων της ποιοτικής ανάλυσης, καθώς υφίστανται διαρκώς αλλαγές και τροποποιήσεις και η εφαρμογή τους εξαρτάται τόσο από τις ιδιαίτερες ερμηνευτικές προσπάθειες της ερευνήτριας όσο και από τα συγκεκριμένα κάθε φορά κείμενα, δεν αποτελούν παρά τροποποιούμενες κατασκευές, που εμπλουτίζονται από τις κατηγορίες που αναδύονται κατά τη διάρκεια της έρευνας (Κόλλιας, 2014: 506).

Στο πλαίσιο της ανάλυσης λόγου, η αρχική φάση της συλλογής και ανάλυσης του υλικού δεν βασίζεται σε κάποια προϋπάρχουσα θεωρία, που προσφέρει ένα σύνολο αυστηρά δομημένων εννοιών που τίθενται προς εξέταση ή σε έναν άκαμπτο ερευνητικό σχεδιασμό. Η έρευνα μπορεί να ξεκινά με γενικές κοινωνιολογικές, φιλοσοφικές ή άλλες οπτικές, καθώς και μια εμπειριστατωμένη αντίληψη του αντικειμένου ή προβλήματος έρευνας, ωστόσο και πάλι, οι αρχικές ερευνητικές υποθέσεις δεν θα πρέπει να βασίζονται σε αυτά (Κόλλιας, 2014: 493). Το εμπειρικό υλικό και η θεωρία βρίσκονται σε ένα γόνιμο διάλογο καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας, επομένως το στάδιο της κωδικοποίησης είναι πολύ σημαντικό για τη διεξαγωγή ή/και τροποποίηση των ερευνητικών ερωτημάτων.

Στην παρούσα διπλωματική εργασία η κωδικοποίηση των δεδομένων συνυφάνθηκε με την ανάλυσή τους. Πέρα από την αρχική επιλογή των δεδομένων που παρουσίασαν αναλυτικό ενδιαφέρον και συνάφεια με τα υπό διαμόρφωση ερευνητικά ερωτήματα, ο εντοπισμός δεδομένων που έχουν ομοιότητες ως προς το περιεχόμενό τους και μεγάλη συχνότητα εμφάνισης, καθόρισε τη διαμόρφωση της βασικής αναλυτικής έννοιας που αξιοποιείται στη συγκεκριμένη έρευνα, δηλαδή αυτής των ερμηνευτικών ρεπερτορίων (αναλύεται παρακάτω).

Αφού κωδικοποιήθηκαν όλα τα δεδομένα, μεταγράφηκαν με μια απλοποιημένη εκδοχή του συστήματος που ανέπτυξε ο Gail Jefferson (βλ. Atkinson & Heritage, 1984), με το οποίο υποδεικνύονται χρονομετρημένες οι παύσεις των ομιλητριών, ο αλληλοεπικαλυπτόμενος λόγος και η παρατεταμένη διάρκεια των φωνηέντων.

Συνοπτικά, προκειμένου να προετοιμαστεί το έδαφος ώστε να προχωρήσουμε στην ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, προηγούνται οι εξής διαδικασίες:

- Απομαγνητοφωνήσεις
- Καταμερισμός των δεδομένων σε θεματικές περιοχές
- Κωδικοποίηση - ταξινόμηση των αποσπασμάτων ανά θεματική περιοχή
- Επαναλαμβανόμενες αναγνώσεις των αποσπασμάτων ανά θεματική περιοχή
- Ανακατατάξεις και επαναδομήσεις θεματικών με ανατροφοδότηση της θεωρίας
- Εντοπισμός κανονικοτήτων του λόγου
- Επιλογή αποσπασμάτων προς ανάλυση με βάση
  - Την περιεκτικότητα και αντιπροσωπευτικότητά τους
  - Τη μικρή έκτασή τους
  - Εξαιρέσεις άξιες λόγου

Κεσίσογλου (χ.η.)

## 2.4 Ανάλυση δεδομένων

### 2.4.1 Κριτική Λογο-ψυχολογία (Wetherell, 1998, Edley, 2011)

Η κριτική λογο-ψυχολογία αποτελεί μια διεπιστημονική προσέγγιση που εντάσσεται στο πεδίο της Ανάλυσης Λόγου στην Κοινωνική Ψυχολογία. Αντιμετωπίζει τον Λόγο ως μια μορφή κοινωνικής πρακτικής που συστήνει την πραγματικότητα των κοινωνικών δράντων. Για τους/τις κριτικούς λογοαναλυτές/τριες οι κοινωνικές πρακτικές είναι απόρροια των λογο-πρακτικών, επομένως η έμφαση πρέπει να δοθεί στη διερεύνηση του τρόπου με το οποίο οι σχέσεις ισχύος αναπαράγονται μέσω της καθημερινής χρήσης της γλώσσας στο συνομιλιακό πεδίο (Fairclough, 2001).

Για την Κριτική κοινωνιο-λογοψυχολογία ο λόγος δεν κοινωνεί απλά περιγραφές που αφορούν τον νοητικό/«ψυχικό» ή τον εξωτερικό/κοινωνικό κόσμο, αλλά μπορεί και δυναμικά κατασκευάζει τα αντικείμενα αυτών των περιγραφών, αναλόγως με αυτό που θέλουν να επιτύχουν κάθε φορά οι ομιλητ(ρι)ές (Edley, 2011). Έτσι, αφενός αναγνωρίζεται η διευρυμένη λειτουργία του, καθώς αναδεικνύεται η κατασκευαστική ισχύς του λόγου και σε μακρο-κοινωνικό επίπεδο, πέρα από την

τοπική του λειτουργία, αφετέρου, την ίδια στιγμή γίνεται αντιληπτός και ο περιορισμός της δυναμικής του, εξαιτίας του ρόλου του κοινωνικοϊστορικού πλαισίου ως ορίου που περικλείει τους διαθέσιμους πόρους από τους οποίους μπορεί να αντλήσει καμιά/κανείς κάθε φορά που θέλει να μιλήσει (Wetherell, 1998).

Η αναλυτική προσοχή δεν περιορίζεται στα συνομιλιακά μελήματα των υποκειμένων σε κάθε ακολουθία, αλλά αναγνωρίζεται το ιστορικό πλαίσιο των ακολουθιών αλληλεπίδρασης, αφού αναγνωρίζεται ότι, όταν οι άνθρωποι μιλούν, το κάνουν χρησιμοποιώντας ένα λεξικό ή ένα ρεπερτόριο όρων που έχει διαμορφωθεί ιστορικά, ότι οι άνθρωποι είναι προϊόντα και παραγωγοί του λόγου. Η γλωσσική κουλτούρα μπορεί να παρέχει πολλούς τρόπους για να μιλήσουν για ένα αντικείμενο ή γεγονός και οι ομιλητές κάνουν επιλογές. Οι επιλογές αυτές δεν είναι πάντα ισότιμες καθώς έχουν εγκαθιδρυθεί κυρίαρχοι ή ηγεμονικοί τρόποι κατανόησης του κόσμου (Edley, 2011: 158). Μάλιστα, κάποιες επιλογές φυσικοποιούνται και, επομένως, η έρευνα προσανατολίζεται στη διερεύνηση των συμφερόντων που εξυπηρετούνται από τις διαφορετικές γλωσσικές εκφορές.

Συνεπώς εξετάζονται όχι μόνο τα μέσα παραγωγής συγκεκριμένων ταυτοτήτων σε συγκεκριμένες περιστάσεις αλλά και οι τρόποι με τους οποίους η κουλτούρα και η ιστορία επηρεάζουν αλλά και οι ίδιες τροποποιούνται από (και στον) καθημερινό λόγο (Κεσίσσογλου, παραπομπή). Στο αναλυτικό πεδίο, η διερεύνηση των παραπάνω πραγματοποιείται μέσω τριών βασικών αναλυτικών εννοιών της συγκεκριμένης προσέγγισης. Αυτές είναι α) τα *ερμηνευτικά ρεπερτόρια*, β) τα *ιδεολογικά διλήμματα* και γ) οι *θέσεις υποκειμένου*.

#### **A. Ερμηνευτικά ρεπερτόρια**

Η έννοια των ερμηνευτικών ρεπερτορίων εδραιώθηκε με το βιβλίο των Potter & Wetherell *Λόγος και κοινωνική ψυχολογία: Πέρα από τις στάσεις και τη συμπεριφορά* (2009), και αποτελεί έννοια που αναδύθηκε μέσα από την αναλυτική πρακτική. Συγκροτούν όλους τους προκατασκευασμένους και συνεκτικούς τρόπους ομιλίας που είναι διαθέσιμοι σε μία κοινωνία, και μέσα από τους οποίους τα υποκείμενα αντλούν αυτόν που τους ταιριάζει καλύτερα ανάλογα με το πλαίσιο

αλλά και με το πώς ξετυλίγεται η δράση τους. Πρόκειται για «επαναλαμβανόμενα συστήματα όρων που χρησιμεύουν στον χαρακτηρισμό και την αξιολόγηση δράσεων, συμβάντων και άλλων φαινομένων» (Potter & Wetherell, 2009: 207).

Αυτά τα επαναλαμβανόμενα μοτίβα τρόπων εννοιολόγησης αποτελούν την «κοινή λογική» μιας κουλτούρας, παρέχοντας έτσι τη βάση για μια κοινή κατανόηση, απαρτίζοντας όλους τους «εύλογους» και πολιτισμικά κυρίαρχους τρόπους με τους οποίους νομιμοποιείται καμιά, σύμφωνα με τον ορισμό που δίνουν οι Wetherell & Potter (1988), να διατυπώσει αξιολογήσεις, να κατασκευάσει γεγονικές εκδοχές και να επιτελέσει συγκεκριμένες δράσεις - πάντα με τους όρους που της παρέχει η ιστορία (Edley, 2011). Οι παραπάνω δραστηριότητες, και πολλές ακόμη, πραγματοποιούνται με περίτεχνες και ποικίλες μεθόδους, καθώς η χρήση των ερμηνευτικών ρεπερτορίων προσδίδει στην καθημερινή γλώσσα ευελιξία και δυναμική (Phillips & Jørgensen, 2009).

Μπορεί να διαφέρουν οι τρόποι με τους οποίους χρησιμοποιείται ένα ερμηνευτικό ρεπερτόριο, ωστόσο αυτό παρουσιάζει πάντα συνέπεια ως προς το περιεχόμενό του. Αυτό που έχει ενδιαφέρον είναι το τι λένε οι άνθρωποι και όχι το πώς το λένε· αυτό είναι το στοιχείο που συστήνει ένα ρεπερτόριο κι επίσης αυτό το ίδιο πρέπει να αποτελεί σημείο αναστοχασμού σε συνδυασμό με τον χρόνο και τον τόπο στον οποίο χρησιμοποιείται το συγκεκριμένο ρεπερτόριο.

Κατά την ανάλυση δεν έχει κάποιο νόημα να διερευνηθεί εάν τα ερμηνευτικά ρεπερτόρια ανταποκρίνονται σε αυτήν που γνωρίζουμε ως «πραγματική» αντανάκλαση του κόσμου, αλλά επιδιώκουν να αναλύσουν τις συγκεκριμένες πρακτικές με τις οποίες κατασκευάζονται τα ρεπερτόρια, έτσι ώστε να δημιουργούν την εντύπωση ότι είναι αληθή ή ψευδή (Phillips & Jørgensen, 2009).

Αυτό που προσφέρει η εξέταση των ερμηνευτικών ρεπερτορίων είναι μια αίσθηση των διαθέσιμων πολιτισμικών πόρων προκειμένου να νοηματοδοτηθεί ένα «αντικείμενο». Στην περίπτωση της παρούσας εργασίας το «αντικείμενο» που εξετάζεται είναι ο «πρόσφυγας συμμαθητής». Επομένως, στόχο της ανάλυσης αποτελεί η ανίχνευση των ερμηνευτικών ρεπερτορίων που τον αφορούν. Το κλειδί για τον εντοπισμό των ερμηνευτικών ρεπερτορίων βρίσκεται στην εξοικείωση με τα

δεδομένα. Μέσα από την ανάγνωση των απομαγνητοφωνημένων κειμένων προκύπτει η διακριτότητα επαναλαμβανόμενων μοτίβων λόγου, που υποδεικνύει μια «αίσθηση του πεδίου του λόγου» που συγκροτεί ένα συγκεκριμένο θέμα ή αντικείμενο (Potter & Wetherell, 2009).

## **B) Ιδεολογικά διλήμματα**

Η έννοια των ιδεολογικών διλημάτων εισάγεται από τον Michael Billig στο συλλογικό τόμο με τίτλο *Ideological dilemmas: A Social Psychology of everyday thinking* (1988), και αποτελεί μια συμβολή στη θεωρία περί της διάκρισης μεταξύ των «διανοητικών ιδεολογιών» και των «βιωμένων ιδεολογιών». Διανοητικές είναι οι ιδεολογίες που συγκροτούν και συγκροτούνται στο επίσημο πεδίο του Λόγου και - υποτίθεται ότι - χαρακτηρίζονται από σαφήνεια, σταθερότητα και συνεκτικότητα. Από την άλλη, οι βιωμένες ιδεολογίες αποτελούν την ενστάλαξη των διανοητικών ιδεολογιών στον ανεπίσημο Λόγο, αναπαράγονται από τις/τους ομιλήτριες/ές μέσω των συζητήσεών τους, κι έτσι καταλήγουν να αποτελούν την κοινή λογική μιας κουλτούρας, όλους τους ενδεδειγμένους τρόπους δράσης και τις ηθικές αξίες που την διέπουν.

Οι βιωμένες ιδεολογίες, σε αντίθεση με τις διανοητικές, δεν είναι ούτε συνεκτικές ούτε ολοκληρωμένες. Μάλιστα, συμβαίνει μάλλον το αντίθετο, καθώς υποστηρίζεται ότι χαρακτηρίζονται από ασυνέπεια, κατακερματισμό και αντιφάσεις. Σύμφωνα με τους/τις συγγραφείς του παραπάνω βιβλίου, οι αντιφάσεις που εντοπίζονται στη δια του λόγου πραγμάτευση των βιωμένων ιδεολογιών δεν αποτελούν πρόβλημα αλλά, αντίθετα, προϋπόθεση και κινητήρια δύναμη της σκέψης και της επιχειρηματολογίας. Είναι ακριβώς αυτή η απροσδιοριστία των βιωμένων ιδεολογιών που τις καθιστά σημαντικές ως πλούσια αποθέματα διαλογικών υλικών για την καθημερινή επιχειρηματολογία και σκέψη.

Τα ομιλούντα υποκείμενα, τοποθετημένα μέσα στα πλαίσια μιας ευρύτερης διαμάχης (Billig, 1991), χτίζουν ενεργά τον λόγο τους αντλώντας από πολύ διαφορετικά ρεπερτόρια ώστε να ικανοποιήσουν τον εκάστοτε συνομιλιακό στόχο· ακόμη και σε μικρά αποσπάσματα λόγου διακρίνονται ιδεολογικά πεδία μάχης. Μία τέτοια μάχη συμβαίνει ακόμα κι όταν οι άνθρωποι είναι μόνοι τους και κάνουν

κάποιου είδους εσωτερικό μονόλογο, δηλαδή όταν σκέφτονται. Επομένως, κατά τον Billig, η σκέψη και η επιχειρηματολογία που απορρέει από αυτήν δεν είναι ατομικές- απόρροιες περίπλοκων γνωστικών διεργασιών -αλλά κοινωνικές, καθώς αποτελούν προϊόντα του κοινωνικού πλαισίου αλλά και νοηματοδοτούνται μέσα σε και ανάλογα με αυτό.

Οι έννοιες των ιδεολογικών διλημάτων και των ερμηνευτικών ρεπερτορίων αλληλοεπικαλύπτονται. Τα ερμηνευτικά ρεπερτόρια παρέχουν διάφορους τρόπους κατασκευής της πραγματικότητας και πάντα οργανώνονται ρητορικά από τα υποκείμενα, καταλήγοντας να ανακύπτουν και να εξελίσσονται σε σχέση με άλλα ρεπερτόρια με τα οποία βρίσκονται σε αντιπαράθεση (Edley, 2011). Έτσι προκύπτουν τα ιδεολογικά διλήματα, ως απόρροια της συνύπαρξης αντιφατικών ερμηνευτικών ρεπερτορίων.

Για τους σκοπούς της παρούσας έρευνας θα εξεταστεί η διαχείριση των ιδεολογικών διλημάτων από τα ερευνητικά υποκείμενα, μέσω του προσανατολισμού του λόγου τους μεταξύ των ερευνητικών ρεπερτορίων που κινητοποιούν προκειμένου να συστήσουν τις εαυτές τους, τις πράξεις του και τον «πρόσφυγα συμμαθητή» στην προσπάθεια συγκρότησης ενός συνεκτικού και λογικοφανούς επιχειρήματος.

### **Γ) Θέσεις Υποκειμένου**

Η έννοια των θέσεων υποκειμένου προέρχεται από τα κείμενα του Althusser (1999) για τους ιδεολογικούς μηχανισμούς του Κράτους και έχει κεντρική σημασία στην προσέγγιση της Κριτικής Λογοψυχολογίας καθώς συνδέει την έννοια των ερμηνευτικών ρεπερτορίων με την κοινωνική κατασκευή συγκεκριμένων εαυτών. Οι θέσεις υποκειμένου μπορούν να οριστούν ως θέσεις που λαμβάνουν οι ομιλητ(ρι)ές μέσα σε μια συνομιλία. Είναι οι ταυτότητες που αποκτούν συνάφεια μέσω συγκεκριμένων τρόπων ομιλίας. Επειδή αυτοί οι τρόποι μπορεί να αλλάξουν, τόσο μέσα στην ίδια συνομιλία όσο και σε διαφορετικές συνομιλίες, παρόμοια μπορούν να αλλάξουν και οι ταυτότητες των ομιλητ(ρι)ών (Edley, 2011).

Σύμφωνα με αυτή τη βασική έννοια της Κριτικής Λογοψυχολογίας, η ταυτότητα των ατόμων δεν αποτελεί κάτι στατικό, μοναδικό και τελείως προσωπικό· η ταυτότητα

μεταβάλλεται ανά περίπτωση. Τα δρώντα υποκείμενα έχουν την ικανότητα να ενεργοποιούν και να χτίζουν πολλές και ίσως αντικρουόμενες μεταξύ τους ταυτότητες. Οι ταυτότητες αυτές είναι υπό συνεχή (δια)πραγμάτευση και κατασκευάζονται όποτε αυτό είναι επιθυμητό από το κοινωνικό πλαίσιο, με τους όρους που αυτό παρέχει και υποδεικνύει. (Edley, 2011: 162).

Στα κείμενά του ο Althusser (1999) γράφει για τον τρόπο με τον οποίο η ιδεολογία δημιουργεί ή κατασκευάζει «υποκείμενα» προσελκύοντας τους ανθρώπους σε συγκεκριμένες θέσεις ή ταυτότητες. Σύμφωνα με τον ίδιο, τα παραπάνω συμβαίνουν εξαιτίας και μέσω 2 διεργασιών: της *υποκειμενοποίησης* και της *έγκλησης*. Σύμφωνα με την πρώτη αλτουσεριανή έννοια, οι άνθρωποι είναι προϊόντα άλλα και (ανα)παραγωγοί της ιδεολογίας· οι ομιλητ(ρι)ες – «ως πάντοτε-ήδη υποκείμενα» (1999: 109) - έχοντας «ενσωματώσει» την ιδεολογία, αναπαράγουν την ιδεολογία αυτή, γιατί, πολύ απλά, δεν μπορούν να κάνουν αλλιώς. Κι αυτό γιατί η ιδεολογία λειτουργεί ως γνώμονας στις πράξεις ή τις σκέψεις τους και, αντίστροφα, οι πράξεις και οι σκέψεις τους τη διατηρούν ως γνώμονα. Έγκληση είναι η διαδικασία κατά την οποία ένας λόγος ζητά από κάποια/ον να τοποθετηθεί σε μια συγκεκριμένη θέση υποκειμένου· παραδείγματος χάριν, στη θέση της επισφαλούς μητέρας, της φτωχής Ελληνίδας πολιτίδας ή της εκκοσμηκευμένης Ευρωπαϊάς.

Τα άτομα δεν καλούνται μόνο από «έξω», αλλά πολλές φορές καλούν τα ίδια τον εαυτό τους σε συγκεκριμένες ταυτότητες προκειμένου κάνουν τον λόγο τους γεγονός και, συνεπώς, αξιόπιστο, να αποποιηθούν πιθανά διακυβεύματα κλπ., βέβαια πάντα σε συνάρτηση με το εκάστοτε πλαίσιο. Σε κάθε περίπτωση, όπως υποστηρίζει ο Edley (2011), το διαδραστικό στοιχείο είναι η ταυτότητα αυτή να παρουσιαστεί ως αναπόσπαστο κομμάτι του εαυτού, ως μια εντελώς προσωπική και αυθεντική ουσία, αφού το άτομο λανθασμένα αντιλαμβάνεται τη φωνή που έρχεται απ' έξω ως φωνή που έρχεται από μέσα (Bourdieu, 2006).

Επομένως, στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας θα διερευνηθούν οι τρόποι με τους οποίους τα ερευνητικά υποκείμενα αναπαράγουν τις ταυτότητές τους, όχι μόνο όταν μιλούν για τις ίδιες και τις πράξεις τους, τοποθετούμενες σε διαφορετικές



θέσεις υποκειμένου, αλλά και μέσω της κατασκευής του «πρόσφυγα συμμαθητή». Το ερευνητικό μέλημα είναι ο εντοπισμός αυτού που υπονοείται κάθε φορά από έναν συγκεκριμένο Λόγο ή ερμηνευτικό ρεπερτόριο και το διακύβευμα που εξυπηρετείται με αυτές τις (αυτο)τοποθετήσεις (Edley, 2011: 170).

### Κεφάλαιο 3<sup>ο</sup>: Ανάλυση δεδομένων

Σε αυτό το κεφάλαιο παρουσιάζεται η ανάλυση ερευνητικών δεδομένων που παρήχθησαν από τις συνεντεύξεις. Σε αυτό το σημείο είναι καλό να επισημανθούν δύο αλληλένδετα γεγονότα: Σε συγκέντρωση των διαμαρτυρόμενων γονέων στον εξωτερικό χώρο του σχολείου, την ώρα που μέσα πραγματοποιούνταν ενημέρωση του Συλλόγου σχετικά με τη φοίτηση των παιδιών προσφύγων στο σχολείο, παρευρέθηκαν μέλη της Χρυσής Αυγής, με επικεφαλής τον, υπόδικο τότε βουλευτή της οργάνωσης, Γιάννη Λαγό και τον οδηγό του αρχηγού της οργάνωσης, Σωτήρη Δεβελέκο. Αυτοί, μαζί με τους γονείς, εισέβαλαν εντός του σχολείου, χτυπώντας δασκάλες, δασκάλους και άλλους γονείς που βρίσκονταν εκεί. Αυτό το επεισόδιο οδήγησε σε πολήμερη κάλυψη του γεγονότος από τα ΜΜΕ όλης της χώρας. Στον λόγο τους η στάση των γονέων αξιολογήθηκε αρνητικά – οι γονείς ταυτίστηκαν ιδεολογικά με τη Χρυσή Αυγή και, έτσι, χαρακτηρίστηκαν ως ρατσιστές και ρατσίστριες.

#### **Επίσημη αιτιολόγηση των αιτήσεων – Το επιχείρημα περί υγείας - εμβολιασμών**

Το κεντρικό επιχείρημα για την αιτιολόγηση των αιτήσεων μετεγγραφής είναι η έλλειψη ενημέρωσης σχετικά με την υγεία των προσφύγων μελλοντικών συμμαθητών. Οι γονείς, καθιστώντας δεδομένο τον ανεπαρκή εμβολιασμό αυτών των παιδιών, ζητούν ενημέρωση από τους αρμόδιους φορείς, ενημέρωση που, σύμφωνα με τους ίδιους, δεν έλαβαν ποτέ. Έτσι, η επίσημη αιτιολόγηση που καταγράφεται στις αιτήσεις μετεγγραφής που υποβλήθηκαν είναι η εξής:

*Επειδή υπάρχει ελλιπής ενημέρωση περί της υγιεινής των παιδιών που θα φιλοξενηθούν στο σχολείο μας και τη στάση της Διευθύντριας η οποία έως τώρα δεν έχει δώσει τις απαραίτητες ενημερώσεις.*

Αυτό είναι και το βασικό ρεπερτόριο που εντοπίζεται στα ερευνητικά δεδομένα. Συγκεκριμένα, είναι πάντα το πρώτο επιχείρημα που εμφανίζεται σε όλες ανεξαιρέτως τις συνεντεύξεις: οι μητέρες, αποδίδουν την πράξη της υποβολής των αιτήσεων σε έναν δυνάμει μολυσματικό συμμαθητή. Ωστόσο, κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων το αυτό εμφανίζεται συνδυαστικά με άλλα διαθέσιμα και ευρέως διαδεδομένα επαναλαμβανόμενα που σχετίζονται με τον Λόγο περί προσφύγων και

μεταναστών. Έτσι, με βάση τα ερμηνευτικά ρεπερτόρια που εντοπίζονται στον λόγο των ερευνητικών υποκειμένων, ο πρόσφυγας συμμαθητής συγκροτείται ως:

1. Δυνάμει μολυσματικός
2. Αποδέκτης προνομιακής μεταχείρισης – Οικονομικό βάρος
3. Αδικαιολόγητος – παράνομος μετανάστης
4. Φορέας πολιτισμικής αλλοίωσης
5. Φορέας τοξικής αρρενωπότητας
6. Θύμα πολιτικών συμφερόντων

Ακολουθεί μια σύντομη παρουσίαση των παραπάνω ερμηνευτικών ρεπερτορίων μέσα από την ανάλυση αποσπασμάτων των συνεντεύξεων.

## 2.1 Ο πρόσφυγας συμμαθητής ως δυνάμει μολυσματικός

Το απόσπασμα που ακολουθεί προέρχεται από τη συνέντευξη της Θεοδώρας. Όταν η Θεοδώρα ρωτήθηκε σχετικά με την αιτία υποβολής της αίτησης μετεγγραφής του παιδιού της, άρχισε να αναφέρεται στην υγεία των προσφύγων και μεταναστριών μαθητριών. Μέρος του επιχειρήματός της αποτελούν τα παρακάτω.

### **ΑΠ01**

**Θεοδώρα:** Και χίλια δυο άλλα που έχουνε αρρώστιες όλα είναι κολλητικά αυτά και τελειώνουμε εκεί (.) δηλαδή δεν υπάρχουν θεραπείες και τέτοια δηλαδή ξέρουμε ότι υπάρχει λήξη ζωής τέλος λήξη (.) δεν (.) πάντα του λέω γενικά να προσέχει δεν είπαμε μόνο προσέχουμε εκείνος γενικά γενικά δηλαδή γενικά και σαν Έλληνες προσέχουμε γιατί υπάρχει υπάρχει και το AIDS υπάρχουν τα πάντα υπάρχουν δεν μπορούμε να ξέρουμε τώρα.

Η Θεοδώρα, μιλώντας για τους μελλοντικούς συμμαθητές ως μια ομοιογενή και αδιαφοροποίητη ομάδα, τους καθιστά φορείς πολλών, απροσδιόριστων, μεταδοτικών και ανίατων ασθενειών, ασθενειών που «ξέρουμε» ότι μπορούν να οδηγήσουν σε «λήξη ζωής». Η φράση «λήξη ζωής τέλος λήξη» προσδιορίζει τον ύψιστο βαθμό κινδύνου που ενέχει η μετάδοση αυτών των ασθενειών, επομένως και η συνύπαρξη με όσους τις «έχουνε». Η συνύπαρξη με τους φορείς δεν είναι απλά επικίνδυνη, αλλά γίνεται ζήτημα ζωής και θανάτου, η συνέπειά της μπορεί να είναι οριστική και αμετάκλητη. Η επιλογή του ρήματος «ξέρουμε» φαίνεται να καθιστά τα παραπάνω κοινό τόπο, δεδομένη και, συνεπώς, διαπραγματεύτη πραγματικότητα, και όχι προσωπική άποψη ή εικασία της ομιλήτριας.

Απέναντι σε αυτή την πραγματικότητα, η ομιλήτρια τοποθετείται στη θέση υποκειμένου της Ελληνίδας μητέρας που οφείλει να προστατεύσει το παιδί της από «τα πάντα», από τις πολλαπλές πηγές υγειονομικού κινδύνου που μας απειλούν συγκεκριμένα «σαν Έλληνες». Έτσι, την ίδια στιγμή τοποθετεί όλους τους Έλληνες σε επισφαλή θέση. Οι υγειονομικοί κίνδυνοι που απειλούν «όλους του Έλληνες», πέρα από πολλοί, είναι και άγνωστοι, «δεν μπορούμε να [τους] ξέρουμε τώρα», και, συνεπώς, πρέπει να είμαστε επιφυλακτικές/οί. Γι' αυτόν τον λόγο, «προσέχουμε [...] γενικά». Η επιλογή του ενεστωτικού χρόνου του ρήματος «προσέχω» σε συνδυασμό με το τροπικό επίρρημα «γενικά» (όροι που συναντώνται τρεις φορές ο κάθε ένας μέσα στην ίδια πρόταση), λειτουργεί μετατρέποντας την επιφυλακτικότητα σε συνηθισμένη και απαραίτητη συνθήκη απέναντι σε έναν μόνιμο κίνδυνο, τις «αρρώστιες» και όσους τις «έχουμε».

Όλα τα παραπάνω καθιστούν τις αιτήσεις μετεγγραφής απόρροια της απαραίτητης επιφυλακτικότητας των Ελλήνων· ο στόχος είναι η διατήρηση της ασφάλειας, η αποτροπή της «λήξη[ς] ζωής». Έτσι, σε αυτό το απόσπασμα υπονοείται ότι η πράξη της υποβολής των αιτήσεων δεν ενέχει άλλου είδους κίνητρα πέρα από το αίσθημα της προστασίας· όταν το δίλημμα είναι ζωή ή θάνατος δεν υπάρχουν πολλές επιλογές για μια Ελληνίδα μητέρα που είναι υπεύθυνη για τη ζωή του παιδιού της.

Στο παρακάτω απόσπασμα η ίδια μητέρα αναπτύσσει τα παραπάνω, αποκαλύπτοντας την αιτία που κάνει μια συγκεκριμένη ομάδα ανθρώπων επικίνδυνο φορέα μεταδοτικών και θανατηφόρων ασθενειών.

### **ΑΠ02**

**Θεοδώρα:** Πρώτον τη βελόνα δεν τη θέλουν δεν είναι στη θρησκεία τους να το πούμε έτσι στο δόγμα τους τέλος πάντων (.) δεν δέχονται βελόνες εμβολιασμό άρα ξεφεύγουμε και από εκεί (.) οι περισσότεροι λοιπόν τα Ελληνόπουλα είναι εμβολιασμένα από μηνών

Η Θεοδώρα μιλάει για τους συμμαθητές υπό το πρίσμα της θρησκευτικής τους ταυτότητας. Η ομοιογενής ομάδα που κατασκευάζει στον λόγο της είναι μια ομάδα που προσδιορίζεται από τη θρησκεία της. Από τις αναφορές της στο υπόλοιπο μέρος της συνέντευξης φαίνεται ότι η θρησκεία για την οποία μιλά και κάνει τους πιστούς της να μην «θέλουν [...] τη βελόνα» είναι το Ισλάμ. Επομένως, η

ομιλήτρια ανάγει όλους οι πρόσφυγες συμμαθητές σε ανεμβολίαστους πιστούς Μουσουλμάνους. Ακόμη έχει ενδιαφέρον ο τρόπος με τον οποίο η ίδια διορθώνει αντικαθιστώντας τον, τον όρο «θρησκεία» με τον όρο «δόγμα», υποδεικνύοντας ότι, μάλλον, ο πρώτος είναι άστοχος, αμφισβητώντας το Ισλάμ ως θρησκεία.

Αμέσως παρακάτω αναπτύσσει ότι αιτία των θανατηφόρων νόσων που φέρει αυτή η θρησκευτική (ή «δογματική») ομάδα είναι μια αρχή της πίστης της σύμφωνα με την οποία οι εμβολιασμοί και, συνεπώς, η πρόληψη των ασθενειών, δεν είναι αποδεκτοί. Έτσι «ξεφεύγουμε και από εκεί», δηλαδή θεωρείται δεδομένο ότι όλοι ανεξαιρέτως οι επικείμενοι συμμαθητές είναι Μουσουλμάνοι και ότι όλοι οι Μουσουλμάνοι είναι ανεμβολίαστοι, ακόμα κι αν αυτό δεν ισχύει στην πραγματικότητα.

Η «πραγματικότητα» που κατασκευάστηκε στο πλαίσιο της συνομιλίας, και αφορά τους Μουσουλμάνους, αντιπαραβάλλεται με την «πραγματικότητα» που ισχύει για «τα Ελληνόπουλα», ως μια άλλη συνεκτική και ομοιογενή κοινωνική ομάδα, που όχι μόνο είναι εμβολιασμένα, αλλά είναι εμβολιασμένα από πολύ μικρή ηλικία, «από μηνών». Είναι ενδιαφέρον ότι, ενώ το αρχικό υποκείμενο της συγκεκριμένης πρότασης ήταν κάποιιο «περισσότεροι» - υποθέτουμε Έλληνες, αυτοί αντικαθίστανται από «τα Ελληνόπουλα», δηλαδή μια ομάδα ανθρώπων στο σύνολό της. Η ομιλήτρια δεν αναγνωρίζει εξαιρέσεις μέσα στον πληθυσμό που αντιπαραβάλλει στους Μουσουλμάνους. Δεν υπάρχουν ανεμβολίαστα Ελληνόπουλα, ούτε ως μειοψηφία, και με αυτό η ομιλήτρια επιχειρεί να κάνει την αντιπαραβολή απόλυτη και το επιχείρημά της ισχυρότερο.

Είναι αξιοσημείωτο ότι η Θεοδώρα επιλέγει να συγκρίνει δύο ανόμοιες ομάδες, μια θρησκευτική και μια «εθνική». Συγκρίνει Μουσουλμάνους και Έλληνες, με τους μεν να αποτελούν υγειονομικό κίνδυνο λόγω τη συμμόρφωσης με μια υποτιθέμενη αρχή άρνησης εμβολιασμού, και τους δε αναμφίβολα εμβολιασμένους. Επιτελείται δηλαδή, από τη μία ταύτιση, όλων των μουσουλμανικών κρατών και παρουσίαση του Ισλάμ ως ενιαίου συστήματος πίστης και, από την άλλη, μέσω της παράλειψης προσδιορισμού της θρησκευτικής ταυτότητας των «Ελληνόπουλ[ων]», αναπαραγωγή του αφηγήματος που ταυτίζει τον Ελληνισμό με τον Ορθόδοξο Χριστιανισμό· η θέση υποκειμένου που παίρνει η

ομιλήτρια είναι η θέση της Ελληνίδας και, την ίδια στιγμή, τοποθετείται ως Χριστιανή.

Μεσολαμβάνουν παρεμβάσεις της συνεντεύκτριας και της διευθύντριας του Δημοτικού σχολείου, που ήταν παρούσα στη συγκεκριμένη συνέντευξη, σύμφωνα με τις οποίες η άρνηση των εμβολιασμών αποτελεί αρχή της πίστης των Μαρτύρων του Ιεχωβά. Η Θεοδώρα, αφού επιβεβαιώνει ότι το κάνουν «και αυτοί» (δηλαδή οι Μουσουλμάνοι), συνεχίζει:

#### **ΑΠ03**

**Θεοδώρα:** Είναι στο Κοράνι τους έχει τύχει σε τέτοια άτομα να τους πουν ότι πεθαίνει το παιδί τους και ότι χρειάζεται μετέγγιση ((sic)) αίματος και δεν δεχτήκανε τα αφήσανε και πεθάνανε τα παιδιά τους

[...]

#### **ΑΠ04**

**Θεοδώρα:** Και εκείνοι δηλαδή τραγικά πράγματα είναι δυνατόν (.) πρέπει να σώσεις το παιδί σου με κάθε τρόπο

Στο παραπάνω απόσπασμα η ομιλήτρια επικυρώνει όσα είπε προηγουμένως, αποδίδοντάς τα σε μια επίσημη πηγή, «[σ]το Κοράνι τους», καθώς και σε γεγονότα που «έχει τύχει» να γνωρίζει από προσωπικές εμπειρίες της. Έτσι επιβεβαιώνεται ότι η θρησκεία για την οποία γίνεται λόγος είναι το Ισλάμ. Μέσω της επίκλησης αυτών των στοιχείων και γεγονότων που έχουν συμβεί, η Θεοδώρα προσδίδει αξιοπιστία στα λεγόμενά της, απομακρύνοντας τυχόν εικασίες των συνομιλητριών περί εικασιών ή ψευδών επιχειρημάτων από μέρους της, κάνοντας τον λόγο της – τουλάχιστον φαινομενικά – αντικειμενικό.

Φυσικά, η κινητοποίηση ενός γεγονότος που αναφέρεται δεν περνάει απαρατήρητη. Η εικόνα γονέων που, χάριν ιδεολογικών και θρησκευτικών πεποιθήσεων, κάνουν «τραγικά πράγματα», όπως να αφήνουν τα παιδιά τους να πεθαίνουν, προσδιορίζει αυτούς τους γονείς ως υποκείμενα τόσο φανατισμένα θρησκευτικά που, προκειμένου να μείνουν πιστά στις θρησκευτικές τους αρχές, δεν κάνουν ό,τι θεωρείται από την ομιλήτρια δεδομένο: δεν σώζ[ουν] το παιδί [τους] με κάθε τρόπο».

Το χάσμα μεταξύ Μουσουλμάνων και Ελλήνων μεγαλώνει: Πλέον δεν μιλάμε μόνο για μολυσματικούς και μη-μολυσματικούς, αλλά και για ανεύθυνους και υπεύθυνους γονείς: οι πρώτοι δεν αναλαμβάνουν την ευθύνη που «πρέπει» να αναλαμβάνει ένας γονέας. Έτσι αποκρυσταλλώνονται τα χαρακτηριστικά της θέσης υποκειμένου της «Ελληνίδας μητέρας» στην οποία η ομιλήτρια συνεχώς τοποθετείται: η ομιλήτρια ανήκει στους γονείς που αναλαμβάνουν ευθύνες και προστατεύουν «το παιδί [τους] με κάθε τρόπο» όταν αυτό βρίσκεται σε επισφαλή θέση: και, μάλλον, αυτό έκανε υποβάλλοντας αίτηση μετεγγραφής.

Αμέσως μετά η διευθύντρια του σχολείου αμφισβητεί τη Θεοδώρα, χρησιμοποιώντας το ίδιο της το επιχείρημα: Ακόμη κι αν όλοι οι Μουσουλμάνοι είναι ανεμβολίαστοι, εφόσον όλα ανεξαιρέτως τα Ελληνόπουλα είναι εμβολιασμένα, δεν υπάρχει κίνδυνος μετάδοσης ασθενειών στα τελευταία.

#### **ΑΠ05**

**Θεοδώρα:** Ναι είμαστε εμβολιασμένοι αλλά φανταστείτε κυρία Μαρία ότι όταν κάποιος δεν έχει εμβολιαστεί που εμείς έχουμε εμβολιαστεί με τα συγκεκριμένα και έχουν χίλια δυο άλλα που ξέρουμε εμείς εάν δεν εμπλέκονται και μεταλλάσσονται κάποιες αρρώστιες

**Διευθύντρια:** Α και δεν έχουμε ούτε εμείς εμβολιαστεί γι' αυτές ας πούμε

**Θεοδώρα:** Ναι γιατί μεταλλάσσονται(.)

; Πού ξέρουμε εμείς τι θα γίνει ((βήχει)) δεν έχω κορονοϊό (.)  
τσιγαρόβηχας είπαμε

Προκειμένου να αντικρούσει το επιχείρημα της διευθύντριας του σχολείου, η Θεοδώρα κάνει χρήση ορθολογικού, (ψευδο)επιστημονικού Λόγου. Σημειώνεται εξ αρχής ότι είναι ασήμαντο το γεγονός ότι όσα λέει είναι εμφανώς αναληθή. Το σημαντικό είναι ότι, εφόσον δεν δέχεται αντίλογο, η υιοθέτηση του ιατρικού λόγου μετατρέπει και πάλι τα λεγόμενά της αντικειμενικά αληθινά. Ο επιβεβαιωμένος λοιπόν από την Ιατρική κίνδυνος μόλυνσης από υβριδικές ασθένειες που δεν μπορούμε να προβλέψουμε κάνει την πραγματικότητα άγνωστη: βρισκόμαστε εκτεθειμένοι σε μια αβέβαια και, έτσι, απειλητική συνθήκη – δεν μπορούμε να «ξέρουμε εμείς τι θα γίνει». Το οποίο για το οποίο μπορούμε να είμαστε σίγουροι είναι ότι δεν απειλούμαστε από τον βήχα της ομιλήτριας: είναι τσιγαρόβηχας, καθώς, όπως υποστήριξε σε προηγούμενο μέρος της συνέντευξης, δεν υπάρχει κορονοϊός. Συνεπώς, επικυρώνεται το ρεπερτόριο που κινητοποιείται και

κατασκευάζει τον πρόσφυγα ως μολυσματικό και, έτσι, επιβεβαιώνεται η θέση υποκειμένου στην οποία τοποθετείται η ομιλήτρια ως επισφαλής.

Το παρακάτω αποτελεί απόσπασμα από τη συνέντευξη της Αγγελικής. Η Αγγελική, μιλώντας για τις αιτήσεις μετεγγραφής στο προηγούμενο μέρος της συνέντευξης, απέδωσε τη μαζική υποβολή τους στην έλλειψη ενημέρωσης των γονέων σχετικά με τον εμβολιασμό των προσφύγων και μεταναστ(ρι)ών συμμαθητ(ρι)ών. Όταν ζητήθηκε η άποψή της σχετικά με το ενδεχόμενο υποβολής αιτήσεων μετεγγραφής στην περίπτωση που οι γονείς θα είχαν πρόσβαση στα προσωπικά έγγραφα που αποδείκνυαν ότι αυτά τα παιδιά είναι εμβολιασμένα, η απάντησή της ήταν η εξής:

**ΑΠ06**

**Αγγελική:** Θα ησυχάζαμε (.) βεβαίως

**Κάτια:** ; Δεν θα γίνονταν όλα αυτά τα [περιστατικά]

**Αγγελική:** [Όχι γιατί] θα ησυχάζαμε ότι είναι εμβολιασμένα αυτά τα παιδιά

**Κάτια:** Χμ μ

**Αγγελική:** Και ότι δεν: δεν απειλείται (.) η υγεία του δικού μου του παιδιού που το έχω από νεογέννητο με τα εμβόλιά του με την καθαριότητά του με ό,τι πρέπει να έχει ένα παιδί

Η ομιλήτρια (με) διαβεβαιώνει ότι μοναδική ανησυχία των γονέων αποτελούσε η αμφίβολη υγεία των παιδιών των προσφύγων και μεταναστ(ρι)ών, και ότι αυτή η ανησυχία ήταν που οδήγησε στα «περιστατικά» που αναφέρονται παρακάτω. Αν δεν υπήρχε αυτή η αμφιβολία, οι γονείς «θα ησυχάζα[ν]ε», όπως αναφέρει δυο φορές. Έτσι και αυτό το ερευνητικό υποκείμενο λαμβάνει τη θέση υποκειμένου της επισφαλούς μητέρας, που νοιάζεται για την υγεία του παιδιού της, νοσηματοδοτώντας αυτή την αίσθηση επισφάλειας με την κινητοποίηση του εμνηυτικού ρεπερτορίου που συστήνει τους πρόσφυγες συμμαθητές ως δυνάμει μολυσματικούς.

Αυτό που ήθελε να ξέρει η ομιλήτρια ήταν ότι «δεν απειλείται η υγεία του δικού [της] παιδιού». Προσέξτε πώς, πάλι, η έλλειψη εμβολιασμού ταυτίζεται με τον κίνδυνο: τα παιδιά δεν είναι μόνο ανεμβολίαστα, είναι και απειλητικά για όσα είναι εμβολιασμένα. Το παιδί της Αγγελικής, ήδη «από νεογέννητο» είχε «τα εμβόλιά του» και «την καθαριότητά του». Παρατηρήστε πώς συμπλέκεται ο Λόγος



της υγείας και της υγιεινής. Το παιδί της είναι υγιές και καθαρό από τη γέννησή του, και αυτό υπονοεί τη θέση υποκειμένου της υπεύθυνης μητέρας. Η ανησυχία της Αγγελικής επίσης υπονοεί ότι δεν ισχύει το ίδιο για τα παιδιά των προσφύγων και μεταναστ(ρι)ών – άρα μάλλον τα τελευταία είναι νοσηρά και βρώμικα.

Λίγο αργότερα η ομιλήτρια ρωτήθηκε και πάλι το ίδιο, δηλαδή αν η επίδειξη έγγραφων βεβαιώσεων των εμβολιασμών θα αρκούσε προκειμένου να μην υποβάλλονταν αιτήσεις μετεγγραφής. Η απάντηση αυτή τη φορά ήταν διαφορετική:

#### **ΑΠ07**

**Κάτια:** Ενοείται (.) επομένως πιστεύετε [ότι δεν θα]

**Αγγελική:** [Εγώ πιστεύω ότι] γίνανε ότι θα υπήρχε αντίδραση γιατί κάποιιοι που αντιδρούν διαφορετικά όχι μόνο για την υγεία για όλα όπως είπα για την κουλτούρα για τη θρησκεία για όλα (.) αλλά πάνω απ' όλα για μένα ήταν η υγεία του παιδιού μου (.) μη μου κολλήσει τίποτα  
; Από πού ήρθαν αυτά τα παιδάκια  
; Σε τι ζούσανε συνθήκες ζούσανε (.2)  
; Γιατί ξαφνικά να μπει στη ζωή του παιδιού μου από το πουθενά  
[...]

#### **ΑΠ08**

**Κάτια:** Τώρα που έχει περάσει ένα χρονικό διάστημα πιστεύετε πως αν αυτό γινόταν τώρα κι είχατε περισσότερο χρόνο να το σκεφτείτε θα:: (.) θα δρούσατε με τον ίδιο τρόπο;

**Αγγελική:** Όχι (.1) όχι γιατί θα ήμουν ενημερωμένη και εκτός από αυτό μετά στο τέλος μάθαμε ότι έχουνε δική τους τουαλέτα μετά από όλες αυτές τις φασαρίες μάθαμε ξαφνικά ότι δεν πάνε στην τουαλέτα που πάνε τα δικά μας τα παιδιά ότι έχουν συγκεκριμένη δεν ξέρω εγώ πού κάτω (.) ότι κάνουν σε συγκεκριμένη αίθουσα μάθημα (.) όλα αυτά εμείς δεν τα ξέραμε (.) γιατί αν τα ξέραμε ότι ξέρεις κάτι δεν μπαίνουν σε αυτή την αίθουσα δεν θα ήμουν με το παιδί μου και θα του έλεγα θα βάλεις Dettol θα βάλεις ε:: αντισηπτικό θα κάνεις τα χέρια σου συνέχεια δεν θα πηγαίνεις τουαλέτα (.2) σ' ένα παιδάκι:: (.) οχτώ χρονών να του λες ξαφνικά δεν θα πας τουαλέτα άμα σου 'ρθει

Σε αυτή τη συμβολή, σε αντίθεση με την προηγούμενη, υποστηρίζεται ότι υπήρχαν κι άλλοι λόγοι που οδήγησαν στην υποβολή των αιτήσεων, πέρα από την αμφίβολη υγεία και υγιεινή των μελλοντικών συμμαθητ(ρι)ών, καθώς «κάποιοι» «αντιδρούν διαφορετικά», δεν αντιδρούν «μόνο για την υγεία» όπως η ομιλήτρια.

«Κάποιοι» λοιπόν «αντιδρούν [...] για όλα», μεταξύ αυτών για την «κουλτούρα» και τη «θρησκεία». Πλέον η υποτιθέμενη ενιαία «κουλτούρα» και «θρησκεία» των παιδιών αποτελούν κι αυτές απειλητικούς παράγοντες, όμως όχι

όσο η νοσηρότητα. Η Αγγελική, αν και αναγνωρίζει τους άλλους κινδύνους, εξαιρεί την εαυτή της από τη θέση υποκειμένου αυτών των «κάποι[ων], παρουσιάζοντας ως τη μεγαλύτερη απειλή την υγεία των προσφύγων και μεταναστ(ρι)ών συμμαθητ(ρι)ών: Μπορεί να μην κινδύνευε μόνο «η υγεία του παιδιού [της]», αλλά αυτή ήταν «πάνω απ' όλα». Έτσι συντηρεί τη συνύπαρξη με τους/τις πρόσφυγες και μετανάστ(ρι)ες συμμαθήτ(ρι)ες ως ένα ζήτημα που αφορά κυριολεκτικά την επιβίωση, ένα ζήτημα ζωής και θανάτου.

Δεν περνούν απαρατήρητες οι αλληπάλληλες ερωτήσεις της ομιλήτριας: «Από πού ήρθαν αυτά τα παιδάκια;» - «Σε τι συνθήκες ζούσανε;» - «Γιατί ξαφνικά να μπει στη ζωή του παιδιού μου από το πουθενά;». Ασφαλώς αυτές οι ερωτήσεις δεν τίθενται προκειμένου να απαντηθούν εκείνη τη στιγμή – μάλλον η ομιλήτρια παρουσιάζει με έναν παραστατικό τρόπο τις ανησυχίες και τα αναπάντητα ερωτήματα που την προβλημάτιζαν κατά την περίοδο των αιτήσεων.

Η διερώτηση για την προέλευση και τις συνθήκες ζωής των παιδιών καθιστά αυτή την προέλευση και τις συνθήκες αμφίβολες και μάλλον a priori κακές. Η χρήση του επιρρήματος «ξαφνικά» σε συνδυασμό με το ρήμα «μπει» μετατρέπουν τους συμμαθητές αιφνίδιους εισβολείς που έρχονται «από το πουθενά», διαταράσσοντας έτσι την κανονικότητα που επικρατεί. Το άγνωστο στοιχείο παρουσιάζεται ως απειλητικό.

Ωστόσο πώς λειτουργεί αυτή η αντίφαση των τόσο κοντινών στη συνομιλία συμβολών ή, διαφορετικά, το *ιδεολογικό δίλημμα* της ομιλήτριας, ένα ιδεολογικό δίλημμα που παρατηρήθηκε στις περισσότερες συνεντεύξεις; Θυμίζουμε ότι δίνει δύο διαφορετικές απαντήσεις στην ίδια ερώτηση: Την πρώτη φορά, υποστηρίζοντας πως, αν επιδεικνύονταν τα ιατρικά έγγραφα των παιδιών, δεν θα υποβάλλονταν οι αιτήσεις μετεγγραφής, και τη δεύτερη φορά υποστηρίζοντας πως οι αιτήσεις θα υποβάλλονταν ακόμη κι αν επιδεικνύονταν τα έγγραφα. Αν και κανείς θα έλεγε ότι η μία απάντηση αποκλείει και αναιρεί την άλλη, φαίνεται ότι τελικά και οι δύο έχουν την ίδια λειτουργία: Στην πρώτη περίπτωση η ομιλήτρια τονίζει ως βασικό πρόβλημα και κεντρική αιτία των αιτήσεων το ζήτημα της υγείας, παραμένοντας συνεπής στο επιχείρημα που έχτιζε καθ' όλη τη διάρκεια της συνέντευξης, συντηρώντας την πεποίθηση ότι η υποβολή των αιτήσεων ήταν εύλογη ως η μόνη

λύση. Στη δεύτερη περίπτωση, παρότι αντιφάσκει, ενισχύει το ίδιο επιχείρημα, καθώς προσθέτει επιπλέον λόγους που οδήγησαν στην αίτηση: ο πρόσφυγας συμμαθητής είναι πολλά περισσότερα από δυνάμει μολυσματικός.

#### **ΑΠ09**

**Νεφέλη:** ε:: ξαφνικά ανακοινώνεται ότι έρχονται τα παιδιά από το Σχιστό οι μετανάστες στο σχολείο μας (.) ε:: χωρίς να υπάρχει: δεν ξέραμε αν θα μπουν σε άλλη αίθουσα δεν ξέραμε αν θα είναι στις αίθουσες με τα παιδιά μας δεν είχαμε ενημέρωση από πουθενά (.) ε:: δεν ξέραμε τα παιδάκια αυτά τι αρρώστιες κουβαλάνε τα παιδιά μας ήταν εμβολιασμένα αυτά ήταν; Το τι κουβαλάνε και το τι αρρώστιες μπορούν να φέρουνε δηλαδή εγώ ήμουνα σε μια: φάση (.) ακραία να στο πω έτσι κι είχα τα παιδιά δεν θα πάτε τουαλέτα δεν θα πιάσετε το θρανίο κι είχανε μέσα στην τσάντα τους ακραία γιατί φοβήθηκα στην αρχή

Παρατηρήστε και πάλι πώς υπογραμμίζεται το ανοίκειο ως πηγή αμφιβολίας και φόβου: η συμβολή της ομιλήτριας παρουσιάζει μια «ξαφνική» είσοδο ενός αγνώστου στοιχείου, «χωρίς να υπάρχει [...] ενημέρωση από πουθενά». Η φράση «δεν ξέρουμε» επαναλαμβάνεται τρεις φορές, τονίζοντας τη σημασία που είχε για τους γονείς να γνωρίζουν λεπτομέρειες σχετικά με αυτό το άγνωστο στοιχείο, όπως σε ποιες αίθουσες θα παρακολουθεί μαθήματα, ποιο θρανίο θα πιάνει ή ποια τουαλέτα θα χρησιμοποιεί. Και αυτό γιατί αυτό που διακυβεύεται πάλι είναι η υγεία «[των] παιδι[ών] [τους]» που είναι εμβολιασμένα. Ξανά, ο εμβολιασμός και η υγεία όλων των «παιδι[ών] [μας]» θεωρούνται δεδομένα (παρότι τυχάνει να γνωρίζουμε ότι στο συγκεκριμένο σχολείο πολλά παιδιά δεν εμβολιάζονταν λόγω ιδεολογίας των γονέων τους). Αντίστοιχα, ο εμβολιασμός και η υγεία των άλλων παιδιών παραμένουν αμφίβολα: η ομιλήτρια δεν ξέρει «τα παιδάκια αυτά τι αρρώστιες κουβαλάνε, [...] τι μπορούν να φέρουνε», κατασκευάζοντάς τα ως δυνάμει μολυσματικά.

Η πιθανή νοσηρότητα των παιδιών των προσφύγων και μεταναστ(ρι)ών την οδήγησε, όπως λέει δύο φορές στο απόσπασμα, σε «ακραί[ες]» συμπεριφορές για την προστασία του παιδιού της. Η επανάληψη του όρου «ακραία» υποδεικνύει ότι τοποθετείται ως υποκείμενο που δεν θεωρεί αυτές τις συμπεριφορές κανονικές και ότι μάλλον δεν θα τις έκανε υπό κανονικές συνθήκες. Όμως οι συνθήκες τώρα δεν είναι κανονικές: η ομιλήτρια έδρασε ως μητέρα που, με γνώμονα τον αιφνιδιασμό

και την έλλειψη ενημέρωσης, «φοβήθηκ[ε]» για τη ζωή του παιδιού της. Υπογραμμίζεται ότι αιτία του φόβου της αποτελούσε η συνύπαρξη των παιδιών στις ίδιες αίθουσες, θρανία και τουαλέτες με τους «μετανάστες»: Τα «παιδάκια» για τα οποία μιλά και κατασκευάζει γίνονται αντιληπτά υπό το πρίσμα της μεταναστευτικής τους ιδιότητας.

Παρακάτω συμπληρώνει:

#### **ΑΠ10**

**Νεφέλη:** ; Μετά είπα ξέρεις κάτι (.) ό,τι γίνει (.) να έχουνε τα αντισηπτικά και τα μαντηλάκια με το αντισηπτικό για να κάνουνε το θρανίο τους κάθε πρωί να βλέπεις όλα τα παιδάκια να κάνουνε τα θρανία τους

**Κάτια:** Χμ μμ

**Νεφέλη:** Γιατί μήπως είχαν ακουμπήσει εκεί (.) ή να γυρνάνε στο σπίτι εγώ άκουσα και περιστατικό που έλεγε η μαμά ότι ξέρεις κάτι; Αν θες τσίσα σου δεν θα πας στην τουαλέτα καλύτερα να τα κάνεις πάνω σου και θα με πάρουν τηλέφωνο να έρθω να σε πάρω(.) δηλαδή ακραία πράγματα άκουσα και αυτό

Η ομιλήτρια γενικεύει το συναίσθημα του φόβου στο σύνολο των γονέων· η ίδια δεν ήταν ένα μεμονωμένο περιστατικό, ο φόβος της δεν ήταν δική της, ενδεχομένως υπερβολική, αντίδραση, αφού κάθε πρωί έβλεπε κανείς/καμιά «όλα τα παιδάκια [...] να κάνουνε το θρανίο τους».

Μετά από όλη την κινητοποίηση ιατρικού λόγου που ενισχύει το ερμηνευτικό ρεπερτόριο που παράγει τον πρόσφυγα ως δυνάμει μολυσματικό και καταφέρνει και διαχωρίζει νοσηρούς Άλλους από υγιείς Εαυτούς, η ομιλήτρια, στο χρονικό διάστημα που μεσολάβησε μεταξύ των αιτήσεων και της διεξαγωγής της συγκεκριμένης συνέντευξης, αναγνωρίζει ότι κάποια από τα μέτρα που πήραν οι γονείς του σχολείου μπορεί να είναι «ακραία». Η επίκληση τέτοιων «ακραίων» περιστατικών, όπως η εξιστόρηση της ιστορίας με την τουαλέτα, δίνει στην ομιλήτρια τη δυνατότητα να τοποθετηθεί ως υποκείμενο που, παρότι αναγνωρίζει τους λόγους που οδήγησαν σε αυτές τις πράξεις, αποποιείται την ταύτισή του με αυτές. Αναγνωρίζει δηλαδή ότι δεν είναι πράξεις που θα γίνονταν υπό κανονικές συνθήκες. Με την εξιστόρηση του τελευταίου συμβάντος, η ομιλήτρια υποδεικνύει ότι η δική της αντίδραση ήταν μία μέση αντίδραση, αποποιείται έτσι τη θέση υποκειμένου της ακραίας δράστριας.

### 3.2 Ο πρόσφυγας συμμαθητής ως αποδέκτης προνομιακής μεταχείρισης και οικονομικό βάρος

Όπως φάνηκε παραπάνω, οι αιτήσεις μετεγγραφής των γονέων δεν προέκυψαν μόνο ως αντίδραση για τον αμφίβολο εμβολιασμό των παιδιών προσφύγων και μεταναστριών. Προκειμένου να νοηματοδοτήσουν την ίδια τους την πράξη, οι ομιλήτριες κατασκευάζουν τον πρόσφυγα συμμαθητή όχι μόνο βάσει μιας δυνάμει μολυσματικότητάς του, αλλά κινητοποιώντας και άλλα ρεπερτόρια που τον συστήνουν ως ανεπιθύμητο, ακόμα κι επικίνδυνο. Ένα από αυτά τα ρεπερτόρια κατασκευάζει τον πρόσφυγα συμμαθητή ως οικονομικό βάρος και αποδέκτη προνομιακής μεταχείρισης.

Το παρακάτω απόσπασμα αποτελεί κι αυτό απάντηση, αυτή τη φορά της Άννας, στην ερώτηση σχετικά με την εκδήλωση αντιδράσεων και την υποβολή αιτήσεων μετεγγραφής στην περίπτωση παρουσίασης των ιατρικών εγγράφων. Και πάλι, ενώ μέχρι εκείνη τη στιγμή η ομιλήτρια δόμησε ένα επιχείρημα που δικαιολογεί τις αιτήσεις, στηριζόμενη αποκλειστικά στην έλλειψη ενημέρωσης σχετικά με τους δυνάμει μολυσματικούς συμμαθητές, απαντά:

#### **ΑΠ11**

**Άννα:** Θα υπήρχαν ναι (.) δεν ήταν μόνο τα:: (.) ε οι εμβολιασμοί

**Κάτια:** Ναι

**Άννα:** Ήταν κι άλλα θέματα

**Κάτια:** ; Όπως

**Άννα:** Ε:: (.)1 μέχρι πρότινος δεν είχαμε πετρέλαιο στο σχολείο (.)1

**Κάτια:** Ναι

**Άννα:** Ε:: (.) και αυτομάτως ενδιαφέρθηκαν όλοι και την επόμενη μέρα υπήρχε πετρέλαιο:: (.) για θέρμανση εννοώ έτσι (.)1 ((Κάτια: Χμ μμ)) ε:: στο σχολείο (.) υπήρχε μία αίθουσα που τρώγαν τα παιδάκια απ' το ολόημερο (.) γιατί κι η δικιά μου η κόρη κάθεται ολόημερο

**Κάτια:** Ναι

**Άννα:** Ε:: (.) υπήρχε μέσα μία αίθουσα που ήταν για τα παιδάκια του ολοημέρου που είχε μέσα ένα φούρνο μικροκυμάτων για να ζεσταίνουν το φαγητό κι ένα ψυγείο τα οποία αυτά με το που ήρθαν τα παιδιά (.) ε:: (.)2 απομακρύνθηκαν απ' τον χώρο τον συγκεκριμένο (.) τα παιδιά: αναγκαστικά: τους βάζαν ((sic)) το φαγητό το πρωί και έπρεπε να φάνε το μεσημέρι χωρίς ψυγείο χωρίς να 'ναι:: (.) να τα ζεσταίνει κανένας

**Κάτια:** Χμ μμ

**Άννα:** Δηλαδή (.) παραμερίσαν ((sic)) τα δικά μας παιδιά για να μούνε κάποια άλλα παιδάκια ξένα

Σύμφωνα με την ομιλήτρια, οι μαθητές και οι μαθήτριες παρακολουθούσαν μαθήματα κατά τους χειμερινούς μήνες σε κρύες αίθουσες, καθώς φαίνεται ότι δεν «ενδιαφέρθηκ[ε]» κανείς για τη θέρμανση των αιθουσών. Ωστόσο, ο ερχομός των καινούριων συμμαθητών συνοδεύτηκε με την παροχή πετρελαίου στο σχολείο, προκειμένου να ζεσταθούν οι κρύες αίθουσες. Επιπλέον, λόγω της ανάγκης να βρεθεί ξεχωριστή αίθουσα αποκλειστικά για τα παιδιά των προσφύγων και μεταναστ(ρι)ών, εκκενώθηκε ο χώρος στον οποίο ετοίμαζαν και έτρωγαν το φαγητό τους τα παιδιά που συμμετείχαν στο ολοήμερο πρόγραμμα του σχολείου. Εφόσον οι καινούριοι μαθητές «κατέλαβαν» την αίθουσα, τα υπόλοιπα παιδιά αναγκάζονταν να φάνε το φαγητό τους «χωρίς να τ[ο] ζεσταίνει κανένας».

Παρατηρούμε πως, όταν αναφέρεται στο πετρέλαιο, η μητέρα καθιστά την παροχή του πετρελαίου ως σκόπιμο και μεθοδευμένο συμβάν, και αποκλείει το ενδεχόμενο να αποτελεί τυχαία συγκυρία. Η θέρμανση των αιθουσών συμπίπτει με την είσοδο των καινούριων μαθητών στο σχολείο, γίνεται «αυτομάτως», κιόλας «την επόμενη μέρα», και γι' αυτήν «ενδιαφέρθηκαν όλοι»: το πετρέλαιο «υπήρχε» την επόμενη μέρα επειδή ήρθαν οι καινούριοι μαθητές.

Στη τελευταία συμβολή η Άννα συνοψίζει όσα είπε, κάνοντάς τα πιο ξεκάθαρα: «παραμερίσαν τα δικά μας παιδιά για να μπούνε κάποια άλλα παιδάκια ξένα». Οι μελλοντικοί συμμαθητές, παρότι είναι «ξένα παιδάκια» αναπαρίστανται ως αποδέκτες ευνοϊκής μεταχείρισης και η αιτία να παραμεριστούν «τα δικά μας παιδιά»: η παρουσία τους ως μιας διακριτής και ξένης ομάδας είχε επιβαρυντική επίδραση στην καθημερινότητά «μας». Η ομιλήτρια χρησιμοποιώντας το ερμηνευτικό ρεπερτόριο του πρόσφυγα συμμαθητή ως αποδέκτη προνομιακής μεταχείρισης τοποθετεί τους/τις προηγούμενες μαθητές/τριες του σχολείου και τους γονείς τους (και, έτσι, την ίδια) στη θέση ενός αδικήμενου υποκειμένου, θύματος αυτής της προνομιακής μεταχείρισης.

Ας δούμε ένα ακόμη παράδειγμα στο οποίο οι πρόσφυγες συμμαθητές κατασκευάζονται και πάλι ως αποδέκτες προνομιακής μεταχείρισης, όμως αυτή τη φορά όχι μόνο στο πλαίσιο του σχολείου αλλά στο πλαίσιο της ευρύτερης

κοινότητας. Ερωτώμενη για τα θετικά και αρνητικά αποτελέσματα της συμβίωσης με προσφυγικό και μεταναστευτικό πληθυσμό, η Σοφία απαντά:

**ΑΠ12**

**Σοφία:** Για μας είναι καταστροφή

**Κάτια:** Ναι

**Σοφία:** Μια χαρά καλοπερνάνε (.) σπίτια δωρεάν θέλουνε να πάρουνε και ζητάνε τα σπίτια δεν ξέρω αν έχετε δει σε βίντεο να τα λένε οι ίδιοι ; Με ποιο δικαίωμα δηλαδή και εγώ σαν Ελληνίδα να πάω στην Ελληνίδα να της πω βγες από το σπίτι να μπω εγώ (.) ποτέ ποτέ

**Κάτια:** Αχά

Η Σοφία, ήδη με την πρώτη της συμβολή, απαντά τι είδους επίδραση πιστεύει ότι θα είχε η συμβίωση του ντόπιου πληθυσμού με πρόσφυγες και μετανάστ(ρι)ες και, ακόμα, παρουσιάζει το «μέγεθος» αυτής της επίδρασης – η συμβίωση «για εμάς» είναι καταστροφική, αποκλείοντας κάθε ενδεχόμενο ύπαρξης πλεονεκτημάτων από αυτή τη συνύπαρξη. Αναπτύσσοντας την προηγούμενη συμβολή της, η Σοφία αμφισβητεί το ρεπερτόριο που, κάποιες φορές, κυκλοφορεί στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και προβάλλει τις/τους πρόσφυγες και μετανάστ(ρι)ες ως ταλαιπωρημένα θύματα πολέμου που «περνάνε άσχημα», υποστηρίζοντας ότι «μια χαρά καλοπερνάνε».

Σύμφωνα με την ομιλήτρια, αυτοί οι πληθυσμοί «θέλουνε σπίτια δωρεάν» και απαιτούν από τους Έλληνες και τα Ελληνίδες να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους προκειμένου να τα παραχωρήσουν σε αυτές/αυτούς. Αυτό δεν αποτελεί άποψη της ίδιας, εξάλλου υποστηρίζει ότι υπάρχουν στοιχεία που αποδεικνύουν όσα λέει, συγκεκριμένα υπάρχουν βίντεο στα οποία «τα λένε οι ίδιοι». Έτσι προσδίδεται γεγονικότητα στα λεγόμενά της – τα λεγόμενά της προβάλλονται ως αληθή και αντικειμενικά, δεν επιδέχονται καχυποψία ή αμφισβήτηση.

Η Σοφία, τοποθετώντας την εαυτή της στη θέση υποκειμένου της Ελληνίδας, φαίνεται να κατασκευάζει τη συμπεριφορά των προσφύγων και μεταναστ(ρι)ών ως αδιανόητη και παραβατική: η ίδια υποστηρίζει ότι ως Ελληνίδα δεν θα παρουσίαζε τέτοια αδιανόητη συμπεριφορά «ποτέ». Κανείς δεν έχει το «δικαίωμα» να απαλλοτριώνει σπίτια άλλων, και φαίνεται ότι οι Ελληνίδες και οι Έλληνες το γνωρίζουν αυτό, γι' αυτόν τον λόγο δεν το κάνουν «ποτέ, ποτέ»: έτσι η μη

παραβατική συμπεριφορά καθίσταται χαρακτηριστικών όλων των Ελλήνων και Ελληνίδων, ενώ το ερμηνευτικό ρεπερτόριο που κατασκευάζει τον πρόσφυγα (συμμαθητή) ως παραβατικό υποκείμενο που έχει ή απαιτεί προνομιακές συνθήκες ζωής αφορά όλους τους πρόσφυγες. Έτσι δημιουργείται μια αντίστιξη μεταξύ της συμπεριφοράς Αυτών και Ημών, με τη δική μας ιεραρχικά ταξινομούμενη ως ανώτερη και αρμόζουσα.

Και η ομιλήτρια συνεχίζει:

### **ΑΠ13**

**Σοφία:** ; Ποιος είναι αυτός που θα βγει να μου πει να βγω από το σπίτι μου (.) γιατί τους βγάζουν από τις δομές ή στιδήποτε καταρχήν παίρνουνε τα λεφτά το κάθε παιδί (.) άλλα λεφτά το πρώτο άλλα ποια έχουνε άλλα ποιο θα γεννηθεί εδώ (.) ρεύμα νερό δωρεάν Internet (.) εμείς τώρα που έγινε αυτό με το σχολείο και έπρεπε να έχουμε μέσω του Internet δεν έχουμε όλοι στο σπίτι μας δεν έχει κομπιούτερ και δεν μπορούσαμε να κάνουμε τα μαθήματα στα παιδιά μας εκείνοι τα έχουμε δωρεάν το Internet το οποίο όμως θα παίρνουν από τους δικούς μας λογαριασμούς

Γίνεται ξεκάθαρο ότι οι πρόσφυγες και μετανάστ(ρι)ες δεν νομιμοποιούνται να πουν στην Ελληνίδα ομιλήτρια (και, συνεπώς, σε καμιά Ελληνίδα και κανέναν Έλληνα) να «βγ[ει] από το σπίτι [της]», να επιβάλλουν μια τέτοια συμπεριφορά στην καθημερινότητα του μόνιμου πληθυσμού.

Η ομιλήτρια συνεχίζει με σύγκριση της «πραγματικότητας» των προσφύγων και μεταναστ(ρι)ών με αυτή των Ελλήνων και Ελληνίδων: οι μεν πληρώνονται για κάθε τους παιδί, μάλιστα τα χρήματα που λαμβάνουν αυξάνονται βάσει του αριθμού των παιδιών τους ή τον τόπο γέννησης αυτών των παιδιών. Ακόμη, έχουν δωρεάν παροχές. Από την άλλη, οι δε δεν απολαμβάνουν δωρεάν παροχές και, έτσι, όταν χρειάστηκε τα παιδιά Ελλήνων και Ελληνίδων να παρακολουθήσουν μαθήματα μέσω τηλεδιάσκεψης λόγω του κορονοϊού, όσοι/ες δεν είχαν πρόσβαση στο διαδίκτυο ή σε υπολογιστή αποκλείστηκαν από αυτά.

Η παραπάνω σύγκριση δίνει μια ξεκάθαρη εικόνα της ευνοϊκής μεταχείρισης των άλλων έναντι της ανύπαρκτης μέριμνας για τους Έλληνες μαθητές και τις Ελληνίδες μαθήτριες, θυματοποιώντας τους τελευταίους-ες. Μάλιστα, με αυτόν τον τρόπο οι πρόσφυγες και οι μετανάστ(ρι)ες δεν κατασκευάζονται απλά ως



αποδέκτριες ευνοϊκής μεταχείρισης, ευνοϊκότερης από αυτή που απολαμβάνει ο ελληνικός πληθυσμός, αλλά και ως οικονομικό βάρος για τον τελευταίο, εφόσον αυτός είναι που επιβαρύνεται πληρώνοντας τις παροχές που προορίζονται για τους πρώτους.

### 3.3 Ο πρόσφυγας συμμαθητής ως αδικαιολόγητος και παράνομος μετανάστης

Πέρα από δυνάμει μολυσματικός και αποδέκτης προνομιακής μεταχείρισης – οικονομικό βάρος, ο πρόσφυγας συμμαθητής στις συνεντεύξεις κατασκευάστηκε και ως «αδικαιολόγητος μετανάστης».

Στο παρακάτω απόσπασμα η Κέλλυ, μετανάστρια από τη Συρία που ζει στην Ελλάδα από το 2002, πραγματεύεται την πρόσφατη έλευση των προσφύγων και μεταναστ(ρι)ών στον Ελλαδικό χώρο.

#### **ΑΠ14**

**Κέλλυ:** Αλλά είναι αυτόν τον τρόπο (.) όταν βάζεις τη ζωή σου σε επικίνδυνο ((sic)) (.1)

**Κάτια:** Ναι

**Κέλλυ:** Για να έρθεις ρε παιδί μου με το:: (.1) για να έρθεις με τη θάλασσα σε επικίνδυνο ((sic)) τη ζωή σου (.) σημαίνει ότι δεν είσαι καλός

**Κάτια:** Ναι

**Κέλλυ:** ((ακατάληπτο)) δηλαδή το παιδί σου:

**Κάτια:** Χμ

**Κέλλυ:** Να το βάλεις σε ένα καράβι:

**Κάτια:** Χμ

**Κέλλυ:** Και να 'ρθεις (.) δεν έρχεσαι για κάτι καλό (.1) ή κάποιος πίσω σου (.) ή:: κάποιος σου λέει να 'ρθεις

**Κάτια:** Ναι

Η Κέλλυ, χρησιμοποιώντας μια εικόνα που το προηγούμενο διάστημα αναμεταδίδονταν συνεχώς στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και πρόβαλλε θαλασσοπνιγμένους πρόσφυγες στο ταξίδι τους προς την Ευρώπη, υποστηρίζει ότι όποιος κάνει αυτό το ταξίδι, υποβάλλοντας τη ζωή του σε κίνδυνο, δεν μπορεί να είναι καλός, ούτε να έρχεται με καλό σκοπό.

Αμέσως μετά εντείνει το παράδοξο αυτής της πράξης, κινητοποιώντας το ρεπερτόριο του γονέα που έχει ευθύνη για τη ζωή του παιδιού του, που πρέπει να προστατεύσει αυτή τη ζωή από ενδεχόμενους κινδύνους. Για την ομιλήτρια το

ταξίδι των προσφύγων και μεταναστ(ρι)ών δεν είναι αποδεκτό, αφού το να βάλει κανείς/καμιά το παιδί του/της σε ένα καράβι είναι αντίθετο από το αποδεκτό ρεπερτόριο που μόλις περιγράφηκε. Συνεπάγεται λοιπόν ότι μια τέτοια πράξη δεν μπορεί να έχει αθώο κίνητρο, «δεν έρχεσαι για κάτι καλό [...] ή κάποιος σου λέει να έρθεις». Έτσι, την ίδια στιγμή, και αυτή η ομιλήτρια προσδιορίζοντας μια τέτοια πράξη ως απαράδεκτη για την ίδια, υπονοεί ότι αυτή δεν (θα) έκανε κάτι τέτοιο, τοποθετώντας την εαυτή της σε δύο θέσεις υποκειμένου: αφενός, σε αυτή της υπεύθυνης μητέρας που δεν θα έβαζε τη ζωή του παιδιού της σε κίνδυνο και αφετέρου στη θέση της καλής μετανάστριας, αφού αυτή δεν έφτασε στην Ελλάδα με αυτόν τον τρόπο.

Η τελευταία φράση δεν ερμηνεύεται στο συγκεκριμένο απόσπασμα, ωστόσο, εφόσον στη συνέντευξή της η Κέλλυ μιλάει για Άλλους υπό το πρίσμα της μουσουλμανικής θρησκευτικής τους ταυτότητας, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι η συγκεκριμένη φράση αντλεί από ευρέως διαδεδομένα ερμηνευτικά ρεπερτόρια που κατασκευάζουν τους Μουσουλμάνους ως μια απειλητική ομάδα ατόμων με μεθοδευμένο σχέδιο κατάληψης του ευρωπαϊκού χώρου.

Αυτή η υπόθεση ενισχύεται με το παρακάτω απόσπασμα:

#### **ΑΠ15**

**Κέλλυ:** Αυτό (.) έχω να πω (.) δηλαδή δεν είναι:: (.1) ε: (.) εγώ είμαι από εκεί απ' τη Συρία (.)

**Κάτια:** Χμ μ

**Κέλλυ:** Δεν έχουνε τίποτα (.) οι γονείς μου εκεί καλά: (.) τα ανίψια μου (.) δεν έχουνε προβλήματα (.) και σπουδάζουνε (.1) έχουνε προβλήματα σαν όλους (.) έχουνε πόλεμο αλλά δε: (.) να βάλεις το παιδί σου στο:: (.) ρε παιδί μου στο καράβι να 'ρθεις (.1) δεν είναι δηλαδή δε: (.) ζούνε (.) μια χαρά (.) ζούνε βοηθάει και ο κράτος εκεί πέρα (.) ζούνε (.) όλοι που τους εξέρω ζούνε (.) ε:: αυτοί ξέρουνε για ποιο λόγο

Εδώ η Κέλλυ, μιλώντας ως Σύρια, «αποκαλύπτει» ότι η κατάσταση στη Συρία είναι καλή, ότι «δεν έχουνε τίποτα». Τοποθετούμενη σε αυτή τη θέση υποκειμένου, με συγγενείς (γονείς και ανίψια) να ζουν στη Συρία, ορίζεται ως γνώστρια του ζητήματος, ως υποκείμενο που έχει άμεση πρόσβαση σε πληροφορίες που αφορούν την κατάσταση εκεί. Σύμφωνα με την ίδια λοιπόν, παρά την εμπόλεμη

συνθήκη, εκεί «δεν [συμβαίνει] τίποτα». Τα προβλήματα που μπορεί να υπάρχουν, υπάρχουν παντού, ίσως και στον ευρωπαϊκό χώρο. Μάλιστα το κράτος βοηθάει τους κατοίκους του ώστε να «ζούνε μια χαρά». Επομένως, αν υπάρχει λόγος για να μεταναστεύσουν, είναι κάποιος που «αυτοί ξέρουνε», εμείς όχι, αλλά αυτός σίγουρα δεν είναι η εμπόλεμη κατάσταση – η εμπόλεμη κατάσταση δεν αποτελεί επαρκές επιχείρημα που δικαιολογεί τη μετανάστευσή τους. Άρα η μετανάστευση κατασκευάζεται ως αδικαιολόγητη.

Ας δούμε ένα ακόμη παράδειγμα, αυτή τη φορά από τη συνέντευξη της Τζωρτζίνας.

#### **ΑΠ16**

**Τζωρτζίνα:** Εγώ δεν μπορώ να τους πω πρόσφυγες ούτε μετανάστες (.) είναι λαθροεισβολείς για εμένα (.) προσωπικά (.) γιατί ο πρόσφυγας είναι ο άνθρωπος (.) που έχει πόλεμο ((**Κάτια:** χμ μ)) και η πρώτη χώρα που πάει λέγεται ότι είναι πρόσφυγας (.) στη πρώτη χώρα (.) άρα η πρώτη χώρα δεν είμαστε εμείς (.) ούτε όλοι αυτοί έχουνε πόλεμο (.) και:: (.) επειδή είμαι απόγονη του Δασκαλογιάννη θα το ξαναπώ γιατί είμαι Σφακιανή (.) στον πόλεμο κανένα:ς άντρας (.) δεν άφησε γυναίκες και παιδιά (.1) στον πόλεμο (.) και έφυγε για να πάει αλλού (.) άρα όλοι αυτοί οι λαθρό όπως τους λέω εγώ (.) εγώ βλέπω μόνο άντρες (.) βλέπω γυναίκες έγκυους ((sic)) ; Άρα τι (.) στον πόλεμο το μυαλό τους είχαν να μείνουν έγκυος (.1) περιέργο ((**Κάτια:** Χμμ)) (.3) δηλαδή:: (.1) δεν μπορώ να το καταλάβω: αυτό το πράγμα (.) και όσοι είναι γυναίκες ή παιδιά τέλος πάντων είναι επίτηδες (.) για εμένα δεν είναι ότι είχανε πόλεμο και ήρθαν εδώ

Η Τζωρτζίνα, απαντώντας στην ίδια ερώτηση που τέθηκε και στην Κέλλυ, διορθώνει τους όρους που χρησιμοποιήθηκαν στην ερώτηση. Για αυτήν, οι όροι «πρόσφυγας» και «μετανάστης» είναι άστοχοι· κατά τη γνώμη της, ο σωστός όρος για να περιγραφούν όσοι και όσες φτάνουν στην Ελλάδα είναι «λαθροεισβολείς». Έτσι, η άφιξη των καινούριων συμμαθητών πλέον δεν είναι απλά αδικαιολόγητη, αλλά και λαθραία.

Η ομιλήτρια επιβεβαιώνει την παράνομη είσοδο των προσφύγων και μεταναστ(ρι)ών συμμαθητών, επαναπροσδιορίζοντας το καθεστώς του πρόσφυγα: Εφόσον η Ελλάδα δεν μπορεί να είναι η πρώτη χώρα από την οποία περνούν όσοι φεύγουν από χώρες που βρίσκονται σε εμπόλεμη κατάσταση, αποκλείεται αυτοί/ές

να είναι πρόσφυγες. Εξάλλου, αμφισβητείται και η ύπαρξη πολέμου στις χώρες αυτές: «όλοι αυτοί [δεν] έχουνε πόλεμο». Επίσης είναι αξιοπρόσεκτο το δεύτερο συνθετικό του όρου που επιλέγει να χρησιμοποιήσει, του όρου «λαθροεισβολέας», αναφορικά με τον συνηθέστερο όρο «λαθρομετανάστης». Η επιλογή του πρώτου όρου τονίζει, όπως υποδεικνύεται και αργότερα, τη βία που συνοδεύει την είσοδο αυτών των υποκειμένων· δεν «μεταναστεύουν» λαθραία, «εισβάλλουν» λαθραία.

Παρακάτω, σε μια διαδικασία ενίσχυσης του αρχικού της επιχειρήματος, η ομιλήτρια προτάσσει την ταυτότητα της Σφακιανής: «Είμαι απόγονη του Δασκαλογιάννη». Προκειμένου να γίνει αντιληπτή η λειτουργία της θέσης υποκειμένου που επιλέγεται, αυτή πρέπει να αναγνωστεί σε συνδυασμό με όσα ακολουθούν: Αυτό που γνωρίζει η ομιλήτρια ως Σφακιανή είναι ότι «στον πόλεμο κανένας άντρας δεν άφησε γυναίκες και παιδιά». Αυτό δεν ισχύει στην περίπτωση των, «υποτιθέμενων» για την ομιλήτρια, προσφύγων: Αυτή «βλέπ[ει] μόνο άντρες» να «εισβάλλουν» στον ευρωπαϊκό χώρο, επομένως το επιχείρημα της εμπόλεμης κατάστασης αμφισβητείται και πάλι.

Παρ' όλα αυτά, αμέσως μετά, η ομιλήτρια αναιρεί αυτό το επιχείρημα αφού, τελικά, δεν βλέπει μόνο άντρες, μόνο «λαθρό», βλέπει και γυναίκες που κυοφορούν. Η Θοδώρα, κινητοποιώντας αυτή τη γνωστή από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης εικόνα, υπογραμμίζει πόσο αντιφατική είναι η αναπαραγωγή σε περίοδο πολέμου – είναι «περίεργο». Σύμφωνα με την ίδια, η εμπόλεμη κατάσταση αποκλείει το ενδεχόμενο της αναπαραγωγής. Έτσι, καταλήγει συνοψίζοντας όσα είπε παραπάνω: «δεν είναι ότι είχαν πόλεμο και ήρθαν εδώ» - λαθραία. Μάλιστα, η «εισβολή» τους, «όσ[ων] είναι γυναίκες ή παιδιά είναι επίτηδες», έχει κάποιο στόχο. Και πάλι, αυτό που μπορούμε να υποθέσουμε με βάση επόμενες συμβολές στη συνέντευξη, όπως και η Κέλλυ, αναφέρεται σε κάποιο σχέδιο εισβολής του Μουσουλμανισμού στον ευρωπαϊκό, ή και ορθόδοξο, κόσμο.

Αμέσως μετά συμπληρώνει:

#### **ΑΠ17**

**Τζωρτζίνα:** ε::: και κάποιος που έχει πόλεμο δεν ζητάει: ή:: (.) ε: θα έπρεπε πιο νόμιμα (.) όποιος έχει πρόβλημα ζητάει άσυλο χτυπάει την πόρτα στην πρεσβεία λέει παρακαλώ πολύ μπορώ; Ζητάει ρωτάει (.) όχι μπαίνω (.) και πώς γίνεται να έχουνε τα κινητά αλλά να μην έχουν έγγραφα (.5) ((**Κάτια:** Χμμ)) επίσης αυτό (.) πώς ζητάνε να φύγουν οι Έλληνες από

το σπίτι με το ζόρι ε:: (.) ε:: (.) ή καίνε (.) ή κάνουνε οποιαδήποτε λεηλασία και ζητάνε ε:: (.) δηλαδή τι αυτοί οι άνθρωποι (.) εγώ δεν τους θεωρώ ανθρώπους (.1) εγώ δεν έχω πρόβλημα στην Ελλάδα να έρθει και το Γαλλάκι και το Κινεζάκι γιατί τόσους έχουμε και το Αλβανάκι

Στο παραπάνω απόσπασμα παρατίθενται κάποιες προϋποθέσεις που πρέπει να πληροί κάποιος/α για να προέρχεται από εμπόλεμη κατάσταση ή «να έχει κάποιο πρόβλημα»: Πρέπει να είναι πιο νόμιμος, συγκεκριμένα να έχει ζητήσει άσυλο χτυπώντας την πόρτα της Πρεσβείας και να έχει τα απαραίτητα έγγραφα – διαφορετικά, να επιτελεί σωστά τη προσφυγική του/της ταυτότητα, καθώς, όπως γράφει και ο Khosravi (2010: 73), ένας «πραγματικός» πρόσφυγας υποτίθεται ότι είναι ένα «αινιγματικό», «φτωχό», «τραυματισμένο», «σοβαρό» και, φυσικά, «θλιμμένο» πρόσωπο.

Σύμφωνα με τη Τζωρτζίνα, αυτά τα άτομα, όχι μόνο εισέρχονται παράνομα, αλλά κατά την είσοδό τους παρεμβαίνουν βίαια στη ζωή του ελληνικού πληθυσμού, απαιτώντας απαλλοτρίωση κατοικιών και κάνοντας «οποιαδήποτε λεηλασία». Οι παραπάνω λόγοι οδηγούν στην απανθρωποποίηση αυτών των ατόμων: όχι μόνο δεν είναι πρόσφυγες ή μετανάστ(ρι)ες, αλλά, τελικά, δεν είναι καν άνθρωποι, δεν κατέχουν τις αξίες που συνιστούν κάποιον/α ως ανθρώπινο ον.

Αιτία αυτής της παρέκκλισής τους φαίνεται ότι δεν αποτελεί η διαφορετική τους καταγωγή· η ομιλήτρια αποποιείται την ταυτότητα ενός υποκειμένου που έχει προσωπικό πρόβλημα με την έλευση ανθρώπων από άλλες χώρες, αποποιούμενη ενδεχόμενες κατηγορίες περί ξενοφοβίας και τοποθετούμενη στην θέση ενός υποκειμένου «ανεκτικού» με *άνθρωπους άλλων εθνικοτήτων*. Εξάλλου «δεν έχ[ει] πρόβλημα στην Ελλάδα να έρθει και το Γαλλάκι και το Κινεζάκι [...] και το Αλβανάκι», *άνθρωποι* δηλαδή που δεν έρχονται από ανατολικές χώρες, («ξαφνικά») a priori έννομοι μετανάστες. Επομένως το *πρόβλημα* τοποθετείται σε συγκεκριμένους Άλλους που, λόγω της ασυμβατότητάς τους με ό,τι θεωρείται ανθρώπινο, δεν είναι δυνατό να είναι ανεκτοί.

#### 3.4 Ο πρόσφυγας συμμαθητής ως πολιτισμικά ασύμβατος και φορέας πολιτισμικής αλλοίωσης

Στα ερευνητικά δεδομένα εντοπίζεται πολύ συχνά η κατασκευή των προσφύγων και μεταναστ(ρι)ών (μαθητ(ρι)ών) ως ασύμβατων με τον ελληνικό και, κάποιες φορές, ευρωπαϊκό πολιτισμό, την «κουλτούρα» τον και τρόπο ζωής.

Όταν η Γιώτα ερωτάται για το αν πιστεύει ότι είναι εφικτή η ένταξη των προσφύγων και μεταναστ(ρι)ών στον ευρωπαϊκό και, ειδικότερα, στον ελληνικό χώρο, απαντά:

#### **ΑΠ18**

**Γιώτα:** Όχι (.) γιατί: έχουν άλλη κουλτούρα (.) έχουνε άλλη θρησκεία (.) έχουν άλλη νοοτροπία (.1) σε σχέση με τους Έλληνες (.) δηλαδή πιο παλιά αυτό το συζητάγαμε και με άλλες μαμάδες πιο παλιά που είχαν έρθει οι Αλβανοί δεν είχανε τόσο διαφορετική κουλτούρα από εμάς (.1)

**Κάτια:** Ναι

**Γιώτα:** Κι έτσι κι έτσι τους δεχτήκαμε και οι πρόσφυγες τώρα που είναι Μουσουλμάνοι και όλοι αυτοί τους δεχόμαστε αλλά: πιστεύω ότι τότε με τους Αλβανούς ήτανε διαφορετικά γιατί είχανε παρόμοια κουλτούρα και όχι τόσο: (.1) ακραία πράγματα όσο έχουν οι Μουσουλμάνοι

**Κάτια:** ; Ενοείτε θρησκευτικά

**Γιώτα:** Και τους θρησκευτικά άλλα και γενικά η συμπεριφορά δηλαδή εγώ που: που ακούω γιατί έχω αστυνομικό: αδερφό και ακούω πράγματα (.) και νομίζουν ότι είναι: στη χώρα τους και ότι πρέπει να κάνουνε ό,τι θέλουνε

Η ομιλήτρια δεν αφήνει περιθώρια για ενδεχόμενο ένταξης των προσφυγικών και μεταναστευτικών πληθυσμών στην Ελλάδα, με τη χρήση του ερμηνευτικού ρεπερτορίου που παράγει αυτούς τους (ομοιογενείς) πληθυσμούς ως πολιτισμικά ασύμβατους. Η αδυναμία της ένταξης τους αποδίδεται στη διαφορετική «κουλτούρα [...], θρησκεία [...], νοοτροπία» που έχουν «σε σχέση με τους Έλληνες». Η Γιώτα φέρνει ως παράδειγμα ένα προηγούμενο κύμα μαζικής μετανάστευσης ατόμων από την Αλβανία. Σύμφωνα με την ίδια, η συγκεκριμένη ομάδα ατόμων φαίνεται ότι έγινε αποδεκτό από τον ελληνικό πληθυσμό, από «εμάς», λόγω της «όχι τόσο διαφορετική[ς] του κουλτούρα[ς]»: αυτή η διαπίστωση δεν αποτελεί δική της ερμηνεία, την επιβεβαιώνουν και «άλλες μαμάδες», άρα είναι κοινός τόπος. Η παραπάνω διαπίστωση έχει διπλή λειτουργία: Αφενός υποδεικνύει ότι η «κουλτούρα» αποτελεί σημαντικό παράγοντα που καθορίζει τη

δυνατότητα συνύπαρξης πληθυσμών που προέρχονται από διαφορετικά κράτη. Αφετέρου, έτσι επαφίεται στους πληθυσμούς που φτάνουν στην Ελλάδα η ενδεχομενικότητα της ένταξής τους σε αυτή: Η αδυναμία ένταξης καθορίζεται από την «κουλτούρα» που ομοιογενώς έχουν, και όχι από πιθανά ξενοφοβικά αντανακλαστικά στου ελληνικού πληθυσμού. Εξάλλου, η αποδοχή και η ένταξη των Αλβανών αποδεικνύει και πιστοποιεί τα παραπάνω. Με αυτόν τον τρόπο, και εδώ το ερευνητικό υποκείμενο μιλά από τη θέση της Ελληνίδας και, συγκεκριμένα, μιας μη ξενοφοβικής Ελληνίδας.

Η ομιλήτρια προσδιορίζοντας ως «αντικείμενο» του Λόγου της τους «πρόσφυγες», που είναι, δίχως εξαιρέσεις, Μουσουλμάνοι, αποδίδει την πολιτισμική διαφορά στη (συγκεκριμένη) διαφορετική θρησκευτική πίστη και, παράλληλα, κατασκευάζει τον ελληνικό πληθυσμό ως δεκτικό προς αυτούς *παρότι* δεν έχουν «παρόμοια κουλτούρα», παρά τα «ακραία πράγματα» που περιλαμβάνει η μουσουλμανική τους ταυτότητα. Η μουσουλμανική ταυτότητα, αν και ανάγεται στην κατηγορία των θρησκευτικών ταυτοτήτων, δεν κατασκευάζεται μόνο ως τέτοια: η μουσουλμανική ταυτότητα καθορίζει, πέρα από θρησκευτικές συνήθειες, και ιδιότητες «γενικά [...] συμπεριφορά[ς]». Ταυτόχρονα, η «συμπεριφορά» που καθορίζεται από τη μουσουλμανική ιδιότητα των προσφύγων και μεταναστ(ρι)ών τώρα δεν παρουσιάζεται μόνο ως διαφορετική ή, ακόμα, ασύμβατη, αλλά ως μη αποδεκτή. Τα «πράγματα» που ακούει η ομιλήτρια από τον αστυνομικό αδερφό της είναι «πράγματα» που στην Ελλάδα είναι απαράδεκτα ή ακόμα και αδιανόητα, σε αντίθεση με τις χώρες προέλευσής τους: οι πρόσφυγες δεν βρίσκονται «στην χώρα τους», άρα δεν μπορούν να «κάνουνε ό,τι θέλουνε».

Η αναφορά της ομιλήτριας στον αδερφό της υπό την επαγγελματική του ιδιότητα και η τοποθέτησή της στη θέση της αδερφής αστυνομικού, λογοθετικά έχει διττή λειτουργία: Πρώτον, υπονοεί ότι οι μη αποδεκτές συμπεριφορές είναι παραβατικές συμπεριφορές, αφού εμπλέκουν τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς με την Αστυνομία. Δεύτερον, αντικειμενοποιεί τη συμβολή της ομιλήτριας, αφού η γενικευτική εικόνα που κατασκευάζεται για τη συμπεριφορά των προσφύγων προκύπτει από έγκυρη πηγή πληροφόρησης, από έναν θεσμό του ελληνικού κράτους.

Η ίδια συνέντευξη συνεχίζεται με το απόσπασμα που ακολουθεί:

#### **ΑΠ29**

**Κάτια:** Μάλιστα

; (.) πιστεύετε ότι η διαμονή τους εδώ μπορεί να επηρεάσει τον μόνιμο πληθυσμό [της Ελλάδας] με κάποιον τρόπο

**Γιώτα:** [Βέβαια] να θα τους επηρεάσει και από θέμα οικονομικό και από θέμα συμπεριφοράς

**Κάτια:** Χμ μμ

**Γιώτα:** Ναι γιατί τώρα αν μπει ένα παιδάκι στην τάξη (.) με το παιδί μου έχει άλλη κουλτούρα το παιδάκι αυτό αυτό έχει μάθει διαφορετικά (.) έχουνε::: να στο πω επειδή σου λέω ότι το ξέρω από μέσα από την αστυνομία κι αυτά ε: το ξύλο το έχουνε:: για τίποτα αυτοί στα παιδάκια τους δεν σου λέω για πιο ακραία πράγματα σου λέω για το ξύλο (.) δηλαδή η διαπαιδαγώγηση αυτουνού ((sic)) του παιδιού είναι ξύλο

Σε αυτό το απόσπασμα, η συμπεριφορά των Μουσουλμάνων προσφύγων και μεταστ(ρι)ών, εκτός από ασύμβατη με τη συμπεριφορά των Ελλήνων, μπορεί να έχει και αντίκτυπο στους τελευταίους, να επηρεάσει τις ζωές τους με αρνητικό τρόπο.

Η αρνητική επίδραση της διαμονής *per se* ασύμβατων προσφυγικών και μεταναστευτικών πληθυσμών στην Ελλάδα έχει διττό χαρακτήρα: Αφενός η ομιλήτρια κινητοποιεί το ερμηνευτικό ρεπερτόριο που αναπαράγει τους/τις πρόσφυγες και μετανάστ(ρι)ες ως οικονομική επιβάρυνση για τον μόνιμο πληθυσμό των χωρών υποδοχής, τοποθετούμενη στη θέση της επιβαρυσμένης Ελληνίδας. Αφετέρου, φαίνεται ότι η συμπεριφορά ενός παιδιού πρόσφυγα που «έχει μάθει διαφορετικά», καθώς «η διαπαιδαγώγηση αυτουνού του παιδιού είναι ξύλο», θα επηρεάσει το παιδί της ομιλήτριας, αν και ο τρόπος με τον οποίο θα γίνει αυτό δεν γίνεται ξεκάθαρος στο απόσπασμα – «η διαπαιδαγώγηση αυτουνού του παιδιού» φαίνεται να έχει σχετίζεται από την ίδια με το ερμηνευτικό ρεπερτόριο που υποδεικνύει την διαφορετική του «κουλτούρα».

Ο τρόπος με τον οποίο γίνεται η αναφορά στο «ξύλο» αμβλύνει το χάσμα μεταξύ Άλλων και Ελλήνων, ιεραρχώντας παράλληλα αυτές τις δύο ομάδες, τους/τις Μουσουλμάνους πρόσφυγες και μετανάστ(ρι)ες και τον ελληνικό πληθυσμό. Αρχικά



θεωρείται δεδομένο ότι η ομιλήτρια αποδίδει αρνητική χροιά στο «ξύλο», ως παραβατική συμπεριφορά που εμφανίζουν αυτοί «στα παιδάκια τους» και για την οποία, όπως επαναλαμβάνει, έχει ενημερωθεί «μέσα από την Αστυνομία» και, συνεπώς υπονοεί ότι η ίδια, από τις θέσεις υποκειμένου της Ελληνίδας και της μητέρας, δεν θα προέβαινε σε αυτή τη συμπεριφορά.

Μέσω της σύγκρισης που κάνει η ομιλήτρια μεταξύ των παιδιών προσφύγων και του δικού της παιδιού, ενός παιδιού με ελληνική καταγωγή, συμπεραίνεται ότι η «διαπαιδαγώγηση» των παιδιών στην Ελλάδα δεν περιλαμβάνει ξύλο. Το ξύλο παρουσιάζεται ως μια μη αποδεκτή συμπεριφορά στην Ελλάδα, κι έτσι η διαφορά μεταξύ Αυτών και Ημών είναι ήδη φανερή. Ωστόσο όταν η Γιώτα επισημαίνει ότι «δεν λέ[ει] για πιο ακραία πράγματα», δηλώνει ότι στην πραγματικότητα υπάρχουν *ακόμα πιο «ακραία πράγματα»*, πιο ακραία από το ήδη μη αποδεκτό στην Ελλάδα ξύλο. Έτσι το χάσμα μεταξύ των δύο ομάδων αμβλύνεται κι άλλο, καθιστώντας τη δυνατότητα συνύπαρξης ακόμα πιο δύσκολη.

### 3.5 Ο πρόσφυγας συμμαθητής ως φορέας τοξικής αρρενωπότητας

Ένα πολύ συνηθισμένο ερμηνευτικό ρεπερτόριο που εντοπίζεται στα δεδομένα παρουσιάζει τους πρόσφυγες και μετανάστες (μαθητές) ως μια ομοιογενή ομάδα που καθορίζεται αποκλειστικά από τις συνήθειες των μελών της στα οποία έχει αποδοθεί το αρσενικό φύλο κατά τη γέννηση, δηλαδή από τους «άντρες» που την απαρτίζουν. Σύμφωνα με αυτό το ερμηνευτικό ρεπερτόριο, οι άντρες αυτής της ομάδας υιοθετούν συμπεριφορές που αναπαράγουν την πατριαρχία, ασκώντας σεξουαλική βία στις γυναίκες και τα παιδιά τους. Οι γυναίκες που ανήκουν σε αυτή την ομάδα παρουσιάζονται ως θύματα, παθητικά και υποβαθμισμένα.

Στο παράδειγμα που ακολουθεί η Τζωρτζίνα αναπτύσσει το παραπάνω επιχείρημα.

#### **ΑΠ20**

**Τζωρτζίνα:** Επίσης έχουν και το άλλο δεν θυμάμαι πώς λέγεται:: (.) χαλί::λνε

**Κάτια:** ; Χαλάλ

**Τζωρτζίνα:** Αυτό τέλος πάντων το οποίο:: (.)

; τι λένε (.) οι γυναίκες είναι για να γεννάνε (.2) αλλά τα παιδάκια που είναι αγοράκια να τα ντύνουν σαν γυναίκες και να κακοποιούνται να το πω πιο: (.) για την ευχαρίστησή τους

; πού ξανακούστηκε αυτό το πράγμα (.) όχι και ότι στην Ελλάδα δεν υπάρχουν εγκληματίες παντού υπάρχουν σε όλα τα μέρη σε όλα τα κράτη αλλά αυτοί το έχουνε σαν έθιμο (.) δεν γίνεται αυτό δηλαδή δεν μπορώ να διανοηθώ εγώ και σαν άνθρωπος και σαν μαμά να ντύνουν τα αγοράκια σε αυτό το:: (.) για την για την ευχαρίστησή τους (.) δεν το δέχομαι άρα δεν κάνουν για εδώ εδώ για την ιδιοκτησία μου δεν μου κάνουν δεν τους θέλω πουθενά δεν μπορούν αυτοί οι άνθρωποι και το λέω με μικρά γράμματα και εντός εισαγωγικών και όχι με κεφαλαία γράμματα το άνθρωποι (.) αυτά τα άτομα να αφομοιωθούν να γίνουν ένα ειδικά με τους Έλληνες

**Κάτια:** Αυτό πήγαινε να σας ρωτήσω [τώρα]

**Τζωρτζίνα:** [Ναι] δεν γίνεται να αφομοιωθούνε

Η Τζωρτζίνα μιλά για τους γονείς των μελλοντικών συμμαθητ(ρι)ών ανάγοντάς τους και πάλι σε μια υποτιθέμενα ομοιογενή θρησκευτική ομάδα: Μουσουλμάνους που υιοθετούν ό,τι η ίδια ονοματίζει «χαλίλνε», αναφερόμενη στο Χαλάλ. Αποδίδοντας μια τελείως παραπλανητική εικόνα για το Χαλάλ, ως αρχής του Ισλάμ, η ομιλήτρια υποστηρίζει ότι, βάσει αυτής της θρησκευτικής πρακτικής, οι Μουσουλμάνοι θεωρούν ότι οι γυναίκες προορίζονται αποκλειστικά «για να γεννάνε». Ακόμη, η συγκεκριμένη αρχή υποδεικνύει τη μεταμφίεση αγοριών μικρής ηλικίας σε γυναίκες, προκειμένου αυτά να κακοποιηθούν «για την ευχαρίστηση[η]» ενήλικων Μουσουλμάνων.

Είναι εμφανές ότι η ομιλήτρια φυσικά αποδίδει αρνητική χροιά στις παραπάνω συμπεριφορές, υπονοώντας ότι είναι εγκληματικές. Σύμφωνα με την Τζωρτζίνα, οι παραπάνω συμπεριφορές των Μουσουλμάνων δεν είναι τυχαία περιστατικά που προκαλούνται από εγκληματίες, δηλαδή όπως αυτούς που μπορεί να «υπάρχουν παντού, σε όλα τα κράτη». Αντίθετα, αποτελούν «έθιμο», μια συνήθεια που κάθε άντρας ο οποίος ασπάζεται το Ισλάμ υιοθετεί. Ακολουθώντας τον συλλογισμό της ομιλήτριας, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι κάθε Μουσουλμάνος άντρας, μένοντας πιστός στις αρχές της θρησκείας του, μία εκ των οποίων είναι ό,τι αποκαλείται στο απόσπασμα Χαλάλ, αντιλαμβάνεται τις γυναίκες ως μέσα αναπαραγωγής και τα παιδιά ως μέσα σεξουαλικής ικανοποίησης, εκδηλώνοντας σεξιστικές και εγκληματικές συμπεριφορές. Επομένως η εγκληματικότητα και η κουλτούρα του βιασμού είναι αλληλένδετα με το Ισλάμ και

όσους το ασπάζονται, το Ισλάμ κατασκευάζεται ως μια θρησκεία πιστών – εγκληματιών.

Σύμφωνα με τη Τζωρτζίνα, η φυσικοποιημένη σεξουαλική κακοποίηση των αγοριών στο πλαίσιο του Ισλάμ βρίσκεται εκτός του φάσματος των επιτρεπτών ανθρωπίνων συμπεριφορών. Για την ίδια, η οποία τοποθετείται στις θέσεις υποκειμένου του «ανθρώπο[υ]» και της «μαμά[ς]», αυτές οι πράξεις είναι απάνθρωπες και, συνεπώς, (θα έπρεπε να είναι) αδιανόητες για κάθε *άνθρωπο* και κάθε *μαμά*. Έτσι, όταν χρησιμοποιεί τον όρο «άνθρωποι», αναφερόμενη στους Μουσουλμάνους, φροντίζει να διευκρινίσει ότι τον χρησιμοποιεί «με μικρά γράμματα και εντός εισαγωγικών και όχι με κεφαλαία γράμματα», υποδηλώνοντας ότι τα υποκείμενα στα οποία αναφέρεται δεν αποτελούν κυριολεκτικό σημαίνόμενο του συγκεκριμένου σημαίνοντος. Γι' αυτόν τον λόγο τον αντικαθιστά άμεσα με τον όρο «άτομα».

Ο Λόγος της απανθρωποποίησης των μουσουλμανικών πληθυσμών εξηγεί την ανικανότητα συνύπαρξης και, κυρίως, αφομοίωσής τους με όσους ανήκουν στο ανθρώπινο είδος, αλλά «ειδικά με τους Έλληνες», με τους οποίους είναι αδύνατο «να αφομοιωθούνε», «να γίνουν ένα». Τοποθετούμενη ως Ελληνίδα, η ομιλήτρια συνάγει ότι εφόσον όσοι ασπάζονται το Ισλάμ εμφανίζουν εγκληματικές και κακοποιητικές πράξεις, «δεν κάνουν για εδώ», για την Ελλάδα, η ίδια «δεν τους θέλ[ει] πουθενά». Με αυτόν τον τρόπο υποδηλώνεται ότι η Ελλάδα αποτελεί χώρα στην οποία οι σεξιστικές συμπεριφορές θεωρούνται αδιανόητες. Επομένως δημιουργείται ένα δίπολο μεταξύ Ελλήνων και Ελληνίδων, που δεν εμφορούνται από πατριαρχικές αντιλήψεις, και των Μουσουλμάνων, de facto βιαστών παιδιών, ως εκ τούτου ασύμβατων με τους/τις πρώτους/πρώτες, που «δεν [της] κάνουν για την ιδιοκτησία [της]». Η Τζωρτζίνα τονίζει και σε άλλα σημεία της συνέντευξης, ότι δεν είναι κάτοικος της Ελλάδας, αλλά ιδιοκτήτριά της, η Ελλάδα είναι «ιδιοκτησία» της και, ίσως με αυτό να υπονοεί ότι, ως τέτοια, νομιμοποιείται και έχει χρέος να την προστατεύσει, έχοντας τη δυνατότητα να επιλέγει ποιοι και ποιες μπορούν να ζουν σ' αυτή.

Ακολουθεί ένα ακόμη παράδειγμα, από τη συνέντευξη της Γιώτας. Η Γιώτα, αφού έχει δηλώσει ότι οι πρόσφυγες και μετανάστ(ρι)ες συμμαθητές και

συμμαθήτριες δεν είναι εφικτό να ενταχθούν στα σχολεία της χώρας, αναπτύσσει τα αποσπάσματα που ακολουθούν.

### ΑΠ21

**Γιώτα:** Να μάθουνε κάποια ήθη και έθιμα της χώρα που έχουμε μπει ((**Κάτια:** Χμ μμ)) (.) και μετά να μπορέσουνε να μπουνε στο σχολείο μαζί με παιδιά που έχουμε μεγαλώσει έχουμε ζήσει στην Ελλάδα(.) ((**Κάτια:** Ναι)) εγώ τότε δηλαδή: (.) χωρίς να ενημερωθώ χωρίς τίποτα (.) κι όταν μου λέγανε ότι θα 'ρθουν παιδιά:: (.) δεκατέσσερα και δεκαπέντε χρονών να κάνουν μαζί με το κορίτσι μου μάθημα το οποίο είναι (.) έντεκα ήτανε δέκα (.) και όταν ακούω ότι ο τρόπος ο δικός τους ζωής (.) είναι:: (.1) δεν ξέρω δεν μπορώ να πω και πράγματα τα οποία:: ((**Κάτια:** Όχι μπορείτε)) ότι μπορεί να γίνει οτιδήποτε ((**Κάτια:** Χμ μμ)) (.) ότι υπάρχουν βιασμοί αγοριών από μικρή ηλικία ή κοριτσιών (.) κυριάρχησε ο φόβος και το αίσθημα της προστασίας των παιδιών

Στη συνέχεια, η ομιλήτρια εξηγεί τον λόγο για τον οποίο η επίγνωση των ηθών και εθίμων της Ελλάδας από όσους και όσες έρχονται σε αυτή αποτελεί αναγκαία συνθήκη: ο «δικός τους», πατριαρχικός, τρόπος ζωής περιλαμβάνει πράξεις που η ίδια, ως υποκείμενο που έχει ζήσει και μεγαλώσει στην Ελλάδα, διστάζει ακόμη και να ξεστομίσει, «πράγματα τα οποία» στο πλαίσιο της δικής μας συνομιλίας ίσως να μην είναι αποδεκτό να αναπαράγει. Σύμφωνα με τη Γιώτα, αυτός ο τρόπος ζωής μπορείς να οδηγήσει, απρόβλεπτα, σε «ο, τιδήποτε», μεταξύ αυτών και σε «βιασμ[ούς] αγοριών από μικρή ηλικία ή κοριτσιών».

Κατά την ομιλήτρια, οι βιασμοί «υπάρχουν», δεν αποτελούν εικασία, αλλά απτή πραγματικότητα. Ο τρόπος ζωής των προσφύγων και μεταναστ(ρι)ών συμμαθητ(ρι)ών τους καθιστά βιαστές μικρών παιδιών, πράξη που, στην Ελλάδα, με τα διαφορετικά ήθη και έθιμα, είναι απαράδεκτη. Έτσι οι δύο ομάδες που δημιουργούνται απαρτίζονται, από τη μία, από άτομα που κάνουν το οτιδήποτε και, από την άλλη, από άτομα που αρνούνται όχι μόνο να κάνουν, αλλά και να ονοματίσουν, αυτές τις πράξεις. Αυτό, δημιουργεί μια εκλογικευμένη άρνηση της ομιλήτριας να δεχτεί ότι παιδιά προσφύγων και μεταναστ(ρι)ών, που ήταν «δεκατέσσερα και δεκαπέντε χρονών» θα κάνουν μάθημα μαζί με το κορίτσι της που τότε ήταν δέκα χρονών. Αυτή η συνύπαρξη, με «οτιδήποτε» συνεπάγεται, και σε συνδυασμό με την έλλειψη ενημέρωσης που είχαν οι γονείς, προκάλεσε στην ομιλήτρια φόβο και το *αίσθημα* προστασίας των παιδιών, τοποθετώντας στη θέση της επισφαλούς υπεύθυνης μητέρας. Η χρήση του όρου «αίσθημα» είναι

σημαντική, καθώς τα αισθήματα προκύπτουν από συγκεκριμένα ερεθίσματα, δεν μπορούν να περιοριστούν συνειδητά.

### 3.6 Ο πρόσφυγας συμμαθητής ως θύμα πολιτικών συμφερόντων

Το τελευταίο από τα ρεπερτόρια που εντοπίζεται στον λόγο των ερευνητικών υποκειμένων και αφορά τους/τις πρόσφυγες συμμαθητές/συμμαθήτριες, κατασκευάζει τους τελευταίους ως θύματα πολιτικών και οικονομικών συμφερόντων. Τα παρακάτω αποτελούν αποσπάσματα από τη συνέντευξη της Νεφέλης.

#### ΑΠ22

**Νεφέλη:** ↑ Και σε γειτονιές σαν τις δικές μας (.) είμαστε λίγο υποανάπτυκτα εδώ οι άνθρωποι δεν:: (.) έχουν την αντίληψη ότι ΟΚ είναι ένα παιδί είναι παιδιά ταλαίπωρα τα έχουνε εκεί στο hotspot (.) γιατί και αυτά τα ταλαιπωρούνε και τους γονείς τους τούς ταλαιπωρούνε για οικονομικά πολιτικά συμφέροντα:: (.)  
; Καταλαβαίνεις τώρα πώς το λέω έτσι

**Κάτια:** Ναι

**Νεφέλη:** Ε::: (.3) αν είχαμε και λίγο πιο ανοιχτόμυαλη σκέψη (.2) θα ήταν ίσως και λίγο διαφορετικά τα πράγματα (.) αν δεν ήμασταν και τόσο πολύ πολιτικοποιημένοι σε κάποια πράγματα (.) όλα παίζουμε τον ρόλο τους

Σε αυτό το απόσπασμα η Νεφέλη μιλά για τις/τους πρόσφυγες μαθήτριες/μαθητές και τους γονείς τους κινητοποιώντας το ερμηνευτικό ρεπερτόριο που τους συστήνει ως «ταλαίπωρα» θύματα που αναγκάζονται να ζουν μέσα σε hotspot εξαιτίας πολιτικών και οικονομικών συμφερόντων. Σύμφωνα με την ίδια, αυτό δεν γίνεται αντιληπτό από κατοίκους της «υποανάπτυκ[της]» περιοχής της, λόγω της μειωμένης αντίληψής τους και της κλειστόμυαλης σκέψης τους. Ένας ακόμη αποτρεπτικός παράγοντας που «παίζ[ει]» ρόλο στην αδυναμία για κατανόηση της υποβαθμισμένης θέσης των προσφύγων και μεταναστ(ρι)ών μαθητ(ρι)ών από τους κατοίκους της περιοχής της ομιλήτριας είναι οι πολιτικές τους πεποιθήσεις. Η ίδια, παρότι μιλάει σε α' πληθυντικό πρόσωπο, αναγνωρίζοντας και, έπειτα, περιγράφοντας την άγνοια των ατόμων της περιοχής της φαίνεται πως δεν συμπεριλαμβάνει την εαυτή της, ούτε στους κλειστόμυαλους, αλλά ούτε και στους πολιτικοποιημένους, επομένως μάλλον εκκινεί τον λόγο της από τις θέσεις του μη πολιτικοποιημένου και του ανοιχτόμυαλου υποκειμένου. Αυτή η τελευταία της συμβολή, σε συνδυασμό με συμβολές που προηγούνται στη συνέντευξη,

αποποιείται την καθοδήγηση της πράξης της από τυφλή υιοθέτηση πολιτικών απόψεων, πράγμα για το οποίο γνωρίζει ότι κατηγορήθηκε το σύνολο των γονέων από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης.

Ακόμη ένα παράδειγμα από τη συνέντευξη της Γιώτας:

### **ΑΠ23**

**Γιώτα:** ; Τι φταίνει οι άνθρωποι και αυτοί προσπαθούν να βρουν μία άκρη μία λύση (.) άλλοι μου λένε (.) και το έζησα όταν πήγα στο Κάιρο όταν πήγα στο Κάιρο και είδα τη φτώχεια αντιλήφθηκα και κατάλαβα ότι ο κόσμος θέλει να φύγει δεν είναι ο πόλεμος (.)

;γιατί πού είναι τα κράτη όλα σου λέω τώρα κάτι ένα πολύ:: (.1)

; τι δεν λένε όλοι μείνετε στις χώρες σας στις πόλεις σας (.) εμείς αυτά που δίνουμε για να σας βάλουμε εδώ και να στοιβάξετε θα σας τα δίνουμε για να ζήσετε εκεί (.) είναι (.) αλλά τα πράγματα είναι: πολλά τα συμφέροντα είναι πολλά τα συμφέροντα είναι πολύ βαθύ

Η Γιώτα, μιλώντας για τους/τις πρόσφυγες και μετανάστ(ρι)ες που φθάνουν στην Ελλάδα και ζουν στα hotspots, τους κατασκευάζει ως φτωχά υποκείμενα που προσπαθούν «να βρουν μια λύση» μεταναστεύοντας σε ευρωπαϊκά κράτη. Ο λόγος για τον οποίο επιθυμούν να μεταναστεύσουν δεν είναι κάποιος πόλεμος, αλλά η άσχημη κατάσταση, μια γενικευμένη φτώχεια για την οποία δεν φταίνει, που επικρατεί στις «χώρες [τους], στις πόλεις [τους]» - έτσι, το ταξίδι τους δεν είναι ταξίδι επιβίωσης, αλλά ένα ταξίδι για καλύτερες συνθήκες ζωής. Η Γιώτα πιστεύει όσα είπε, καθώς τα αντιλήφθηκε η ίδια χάρη σε ένα ταξίδι της στο Κάιρο, τοποθετούμενη στη θέση ενός υποκειμένου που έχει ταξιδέψει και το έρεισμα του λόγου του αποτελούν πραγματικά βιώματα. Από τον λόγο της φαίνεται ότι αυτό το ταξίδι ήταν αρκετό ώστε να την καθιστά γνώστρια της κατάστασης που επικρατεί σε όλες τις χώρες από τις οποίες φεύγουν προσφυγικοί και μεταναστευτικοί πληθυσμοί.

Σύμφωνα με την ομιλήτρια, τα υπόλοιπα – μάλλον πιο πλούσια – κράτη θα έπρεπε να υιοθετήσουν διαφορετικές, καλύτερες, πολιτικές για τη διαχείριση του μεταναστευτικού ζητήματος και προς βοήθεια αυτών των πληθυσμών. Εφόσον, σύμφωνα με την ίδια, είναι δεδομένο ότι τα άλλα κράτη χρηματοδοτούν τους/τις πρόσφυγες και μετανάστ(ρι)ες για να «[τους] βάλου[ν]ε εδώ και να στοιβάξ[ονται]», θα μπορούσαν να τους/τις χρηματοδοτούν χωρίς να χρειάζεται

να μετακινηθούν σε ευρωπαϊκό έδαφος, προκειμένου να παραμείνουν στις «χώρες τους» και τις «πόλεις τους». Ωστόσο το ζήτημα είναι «βαθύ» εξαιτίας των πολλών συμφερόντων που διακυβεύονται για τα ευρωπαϊκά κράτη από τη χρησιμοθηρική μετακίνηση αυτών των πληθυσμών. Έτσι, η Γιώτα κατασκευάζει τους/τις πρόσφυγες και μετανάστ(ρι)ες (μαθητές και μαθήτριες) ως φτωχά και παθητικά θύματα, έρμια των ακατάλληλων πολιτικών των ευρωπαϊκών κρατών.

<b>Πίνακας απλοποιημένου συστήματος μεταγραφής</b>
(.) σιωπή μικρότερη του μισού δευτερολέπτου
<b>(0.8)</b> διάρκεια σιωπής (σε δευτερόλεπτα) στο εσωτερικό ενός εκφωνήματος ή μεταξύ διαφορετικών εκφωνημάτων
; ερώτηση
: επιμήκυνση του φθόγγου. Η επανάληψη του συμβόλου σημαίνει μεγαλύτερη διάρκεια του φθόγγου
<b>λέξη</b> κάποιας μορφής έμφαση μέσω της έντασης ή/και του ύψους της φωνής
[ ] επικάλυψη μεταξύ δύο ή περισσότερων εκφωνημάτων (ή τμημάτων τους)
↑ απότομη άνοδο του ύψους της φωνής
↓ απότομη πτώση του ύψους της φωνής

Jefferson (2004: 13-31)

## Κεφάλαιο 4<sup>ο</sup>: Συμπεράσματα - Συζήτηση

Στόχος της παρούσας έρευνας ήταν η διερεύνηση των τρόπων με τους οποίους μητέρες που υπέβαλαν αίτηση μετεγγραφής των παιδιών τους σε άλλο σχολείο πραγματεύονται αυτή τους την πράξη, μια πράξη που (οι ίδιες γνωρίζουν ότι) έχει κατακριθεί από τα ΜΜΕ όλης της χώρας. Παράλληλα, το κάνουν αυτό ενώ η Χρυσή Αυγή, το τότε κοινοβουλευτικό κόμμα που ενεπλάκη και με το οποίο οι ίδιες ταυτίστηκαν από τα ΜΜΕ, είναι πλέον υπόδικη με τη κατηγορία ως εγκληματική οργάνωση κατά την περίοδο διεξαγωγής των συνεντεύξεων. Ο λόγος – και, κάποιες φορές, η λογοδοσία – για την πράξη της υποβολής αίτησης μετεγγραφής φαίνεται να εκφέρεται πάντα σε συνάρτηση με λόγους που αφορούν τον πρόσφυγα συμμαθητή και τον συστήνουν ως εύλογα ανεπιθύμητο.

Ιδωμένα από τη σκοπιά την Κριτικής Λογοψυχολογίας, τα δεδομένα που παρήχθησαν από τις μητέρες υποδεικνύουν έξι (6) Ερμηνευτικά ρεπερτόρια, τα οποία κατασκευάζουν τον πρόσφυγα συμμαθητή ως: 1. Δυνάμει μολυσματικό, 2. Αποδέκτη προνομιακής μεταχείρισης – οικονομικό βάρος, 3. Αδικαιολόγητο – παράνομο μετανάστη, 4. Φορέα πολιτισμικής αλλοίωσης, 5. Φορέα τοξικής αρρενωπότητας και 6. Θύμα πολιτικών συμφερόντων. Όλα τα παραπάνω ρεπερτόρια συγκλίνουν στην κατασκευή του πρόσφυγα συμμαθητή ως Άλλου, ριζικά διαφορετικού από «Εμάς», υπονοώντας έτσι άλλη μία συνεκτική ομάδα, ανάλογα με τη θέση υποκειμένου στην οποία τοποθετούνται κάθε φορά οι ομιλήτριες: τη θέση της Ελληνίδας, της εκκοσμηκευμένης Ευρωπαϊάς, της Χριστιανής, της υπεύθυνης μητέρας. Αξίζει να σημειωθεί ότι όλα ανεξαιρέτως τα υποκείμενα κινητοποίησαν τα ίδια παραπάνω ερμηνευτικά ρεπερτόρια, ανεξάρτητα από τυχόν δημογραφικές διαφορές μεταξύ τους, παραδείγματος χάριν ως προς το επίπεδο εκπαίδευσης ή την ηλικία.

Τα πέντε (5) από αυτά τα έξι (6) ερμηνευτικά ρεπερτόρια που κινητοποιούν οι ομιλήτριες καθιστούν τον πρόσφυγα (συμμαθητή) όχι μόνο διαφορετικό Άλλο, αλλά και *επικίνδυνο Άλλο*, μετατρέποντας τη συνύπαρξη μαζί του σε απειλητική. Έτσι, σε όποια θέση υποκειμένου κι αν τοποθετούνται οι ομιλήτριες, αυτή αποτελεί, πλέον, μια θέση σε επισφάλεια. Η απειλή που ενέχει η παρουσία του επικίνδυνου Άλλου επικυρώνεται με τη συνεχή επίκληση του συναισθήματος του φόβου που



παρατηρείται στον λόγο των ερευνητικών υποκειμένων, ενός φόβου που ο πρόσφυγας συμμαθητής προκάλεσε.

Η εξέταση των ερευνητικών δεδομένων υποδεικνύει ότι ο Λόγος περί φόβου και η συσχέτισή του με την κατασκευή προσφυγικών και μεταναστευτικών πληθυσμών πρέπει να εξεταστεί ενδελεχέστερα (και) στο συνομιλιακό μικρο-επίπεδο, κι αυτό, όχι μόνο λόγω της συχνότητας εμφάνισής του. Ο φόβος δεν *εκφράζεται* στον λόγο των υποκειμένων, αλλά *πραγματοποιείται, διαχειρίζεται και προσδιορίζεται* μέσω και εντός αυτού του λόγου (Burkitt, 1999), μετατοπίζεται από το απροσπέλαστο πεδίο του ψυχισμού στο πεδίο διαχείρισης των λέξεων από τα υποκείμενα. Οι συναισθηματικές (λογο)πρακτικές [affective practices] ως πρακτικές παραγωγής νοήματος (βλ. Wetherell, 2012: 20) εμπλέκονται σε διεργασίες υποκειμενοποίησης. Το λογοθετικό διακύβευμα έγκειται στην «επιτυχή» αναπαραγωγή φοβισμένων και φοβιστικών υποκειμένων, στη συνεχή επανακαθιέρωση μιας «αυτονόητης» απάντησης στην ερώτηση που θέτει η Ahmed (2004: 68): «Ποια σώματα φοβούνται και ποια είναι τα σώματα που τα φοβίζονται;».

Υπό το κριτικό λογο-αναλυτικό πρίσμα (βλ. Wetherell, 1998), η δια του λόγου πραγμάτευση των διαθέσιμων απειλητικών πηγών, καθώς και οι ταυτότητες που αυτή υπονοεί, καθορίζουν τον *προσανατολισμό της δράσης* (Heritage, 1984) εντός του εκάστοτε συνομιλιακού πλαισίου. Έτσι, στο πλαίσιο της παρούσας διπλωματικής υποστηρίζεται ότι η κατασκευή των (επιλεγμένων ή, έστω, των συγκεκριμένων) ταυτοτήτων που εμπλέκονται στις συνεντεύξεις από τις ομιλήτριες, με τρόπο ώστε να επιτρέπει τη συνεχή επαναφορά του λόγου περί φόβου, έχει επιτελεστική αξία εντός (τουλάχιστον) του συγκεκριμένου μικρο-πλαισίου των συνεντεύξεων. Αλλά γιατί συμβαίνει αυτό; Ο φόβος εξαπλώνεται σαν ιός (Wetherell, 2012);

Οι ομιλήτριες γνωρίζουν ότι, ανεξάρτητα από τις θέσεις υποκειμένου που καταλαμβάνουν οι ίδιες κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων, η κεντρική θέση υποκειμένου που τους επιβάλλεται από τον ίδιο τον σκοπό της έρευνας είναι αυτή των μητέρων που υπέβαλαν αίτηση μετεγγραφής: εξάλλου αυτό ήταν και το κριτήριο επιλογής των ερευνητικών υποκειμένων. Ακόμη, γνωρίζουν για την ταυτότητα που τους αποδόθηκε από τα ΜΜΕ, αυτή των ρατσιστριών - μια ταυτότητα με έντονα αρνητική χροιά εντός του συγκεκριμένου χωροχρονικού

πλαϊσίου και, επομένως, μη προτιμητέα. Η παραγωγή του πρόσφυγα (συμμαθητή) με την κινητοποίηση ερμηνευτικών ρεπερτορίων που τον συστήνουν ως ξένο σώμα, απειλητικό για την ευημερία του δικού «μας» σώματος, λειτουργεί καθιστώντας εύλογη και λογικοφανή, αν όχι αναγκαία, την πράξη της αίτησης μετεγγραφής, ακόμη κι αν αυτή αντίκειται σε πανανθρώπινα και αναφαίρετα δικαιώματα, όπως είναι το δικαίωμα όλων των παιδιών στην εκπαίδευση.

Κατασκευάζοντας τις αιτήσεις μετεγγραφής ως αναπόφευκτη απόρροια ενός αντανakλαστικού και μη-διαχειρίσιμου φόβου που ο a priori επικίνδυνος Άλλος τούς προκάλεσε, οι ομιλήτριες αναπτύσσουν ένα επιχείρημα που συμπύσσεται στο συλλογιστικό σχήμα ερεθίσματος – αντίδρασης. Ο φόβος (και ό,τι αυτός προκαλεί) αποκόπτεται από την εμπλοκή της σκέψης και επικυρώνεται ως μη-διαχειρίσιμο ένστικτο (βλ. Foucault, 2011).

Αυτό το επιχείρημα γίνεται ισχυρότερο με την κινητοποίηση του ρεπερτορίου που κατασκευάζει τον πρόσφυγα συμμαθητή ως δυνάμει μολυσματικό. Η συνεχής κινητοποίηση αυτού του ερμηνευτικού ρεπερτορίου από όλα τα ερευνητικά υποκείμενα, καθώς και η χρήση του ως επίσημης δικαιολόγησης στα έγγραφα των αιτήσεων μετεγγραφής έχει σημαντική λογοθετική λειτουργία. Η διαφορά αυτού του ρεπερτορίου σε σχέση με τα υπόλοιπα είναι ότι, παρότι και αυτό αποδίδεται σε (ουσιοποιημένα) διαφορετικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά του Άλλου (βλ. Barker, 1981), αφορά τη βιολογική του διάσταση. Ο Άλλος κατασκευάζεται όχι μόνο ως επικίνδυνος για την ευημερία, αλλά ως απειλητικός για την ίδια τη ζωή, κι έτσι η συνύπαρξη μαζί του καθίσταται κυριολεκτικά ζήτημα ζωής και θανάτου. Συνεπώς, όταν τα υποκείμενα τοποθετούνται στη θέση της μητέρας που έχει την ευθύνη για τη ζωή του παιδιού της, και όταν αυτή η ζωή διακυβεύεται, η αίτηση μετεγγραφής δεν κατασκευάζεται μόνο ως λογικοφανής, αλλά πλέον καθίσταται ως η μόνη διανοητή επιλογή.

Φαίνεται ότι η κινητοποίηση του φόβου συντελεί στην δόμηση ενός αδιάσειστου επιχειρήματος: σε ένα μετα-νεωτερικό πλαίσιο, εντός του οποίου η εγκυρότητα ενός επιχειρήματος βασίζεται στη σαφή ορθολογική του δομή, η επίκληση του συναισθήματος, ως μετατόπιση στο εξωπολιτικό πεδίο, αποτελεί τρόπο αποφυγής της λογοδοσίας. Η ad hoc απόσχιση του ατομικού/φυσικού σώματος από το

ευρύτερο πολιτικό σώμα και τις κοινωνικές επιταγές που το διαμεσολαβούν νομιμοποιεί αντιδράσεις που δεν ανήκουν στην κοινωνική και πολιτική ορθότητα.

Πώς, λοιπόν, ένας μη-ορθολογικός Λόγος κανονικοποιεί πράξεις και πώς, από την άλλη, αυτός ο Λόγος μπορεί να κανονικοποιείται ή να δομείται ως έγκυρος; Η υπάρχουσα βιβλιογραφία επικεντρώνεται στη διερεύνηση του Λόγου περί φόβου, ως διεργασία υποκειμενοποίησης (βλ. Wodak, 2015) ή τη συναφή έννοια του Securitization (βλ. Moffette & Vadasaria, 2016). Η Wetherell (2012) προτείνει μια μεταδομική θεώρηση για τη λογοθετική διαχείριση των συναισθημάτων, ενώ ο Rokornowski (2016) καταλήγει, από μια φιλοσοφική ματιά, στη δικαιολογητική ισχύ του φόβου εντός ενός Λόγου που παράγει συγκεκριμένες ζωές ως ευάλωτες. Ακόμη, έρευνες όπως αυτή του Jaskylowski (2019), εξετάζουν την κινητοποίηση του φόβου στο μικρο-επίπεδο κατά την κατασκευή προσφυγικών και μεταναστευτικών πληθυσμών, ενώ ο Ekman (2019) υποδεικνύει και τη σύνδεση αυτών των λόγων με την έγκληση των υποκειμένων σε παραβατικές συμπεριφορές.

Στον βαθμό που γνωρίζουμε, εντοπίζεται κενό στη βιβλιογραφία που αφορά την παραγωγή του φόβου στο συνομιλιακό μικρο-επίπεδο: οι υπάρχουσες έρευνες, παρότι αναγνωρίζουν την εξάρτηση του Λόγου που αφορά συναισθήματα με την προτροπή σε ή τη δικαιολόγηση βίαιων ή μη-αποδεκτών πράξεων, δεν δίνουν την απαραίτητη προσοχή στα μέσα που καθιστούν αυτές τις λογοπρακτικές εφικτές. Έτσι προτείνεται η διερεύνηση της δόμησης επιχειρημάτων που ενέχουν το συναίσθημα του φόβου κατά τη λογοδοσία του Εαυτού μικρο-σκοπικά, προς μια δυνατότητα αντίκρουσης τέτοιου είδους επιχειρημάτων. Ακόμη, αναλυτικό ενδιαφέρον θα είχε η εξέταση της λειτουργίας που μπορεί να επιτελεί ο συναισθηματικός Λόγος κατά τη διαχείριση ιδεολογικών διλημάτων. Τέλος προκύπτει ανάγκη για μελέτη της διαχείρισης του ενδεχόμενου συναισθηματικού λόγου από τη πλευρά των υποκειμένων που κατασκευάζονται ως Άλλοι στον επίσημο και ανεπίσημο Λόγο.

Κλείνοντας αυτή την εργασία, κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί το εξής: πολλές φορές η λογοθετική διαχείριση του φόβου μπορεί να είναι αδιανόητη για τα ίδια τα υποκείμενα. Το νόημα και η εμπειρία μπορεί να προλαβαίνουν τα υποκείμενα, να τα κατακλύζουν, δίνοντας την εντύπωση αδυνατότητας εκφοράς οποιουδήποτε διαφορετικού Λόγου – ορθολογικού, απτού κι επικυρώσιμου. Ακόμη κι έτσι,

παραμένει η «μετουσίωση» αυτού του συναισθήματος, το τι κάνει κανείς και καμιά με αυτό, ως τι το πραγματώνει: κάποιες φορές ο φόβος κατασκευάζεται ως πηγή περιορισμών, κωλυμάτων και κλειστότητας. Ωστόσο, άλλες φορές, μπορεί να κινητοποιείται ως προϋπόθεση ανοιχτότητας, αγκαλιάσματος της ενδεχομενικότητας, αναζήτησης της ελευθερίας.

*«Ό,τι είναι να γίνει ότι είναι να περνάς δύσκολα δεν πρέπει να αφήσεις γιατί ή να πας ένα μέτρο έξω από τη χώρα σου έκανες κάτι, το ένα μέτρο μπορεί να γίνει δύο, τρία, τέσσερα, μέχρι να φτάσεις εκεί που θέλεις. Και βέβαια δεν μπορείς να περάσεις αν φοβάσαι. Αν θα μείνει το καρδιά σου έτσι παγωμένο και φοβάσαι, και λες αν θα γίνει αυτό τι θα κάνω [...] γιατί όχι όλοι μας μπορούμε να περάσουμε τα δικά μας σύνορα. Γιατί οι άνθρωποι είναι διαφορετικοί υπάρχει άνθρωποι που προσπαθούνε και σταματάνε στο σύνορο και κολλάνε. Εκεί δεν μπορούν να πάνε ούτε μπροστά ούτε πίσω [...]»*

A.

Από αδημοσίευτο υλικό της Άννας Χαραλαμπίδη

## Βιβλιογραφία

- Agamben, G. (2013). *Κατάσταση εξαίρεσης: Όταν η έκτακτη ανάγκη μετατρέπει την εξαίρεση σε κανόνα*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Agamben, G. (2018). *Homo sacer: Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*. Αθήνα: Έρμα.
- Ahmed, S. (2004). Affective economies. *Social Text*, 22 (2), 117-139.
- Althusser, L. (1999). *Θέσεις (1964-1975)*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Ang, S. (2018). The "new Chinatown": the racialization of newly arrived Chinese migrants in Singapore. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(7), 1177–1194.
- Atkinson, J. M., Heritage, J., & Oatley, K. (1984). *Structures of social action*. Cambridge University Press.
- Balibar, E. & Wallerstein, I. M. (1991). *Race, nation, class: Ambiguous identities*. Νέα Υόρκη: Verso.
- Barker, M. (1981). *The new racism: Conservatives and the ideology of the tribe*. Junction Books.
- Barthes, R. (2013). *Mythologies*. New York: Hill & Wang.
- Bauman, Z. (1990). Modernity and ambivalence. *Theory, Culture & Society*, 7 (2–3), 143–169.
- Bhabha, H. (1994). *The location of culture*. Λονδίνο: Routledge.
- Billig, M. (1991). *Ideology and opinions: Studies in rhetorical psychology*. Λονδίνο: Sage Publications.
- Billig, M., Condor, S., Edwards, D., Gane, M., Middleton, D., & Radley, A. (1988). *Ideological dilemmas: A social psychology of everyday thinking*. Λονδίνο: Sage Publications.
- Boukala, S., & Dimitrakopoulou, D. (2017). Absurdity and the "blame game" within the Schengen Area: Analyzing greek (social) media discourses on the refugee crisis. *Journal of immigrant and refugee studies*, 1-2, 179-197.
- Bourdieu, P. (2006). *Η αίσθηση της πρακτικής*. Αλεξάνδρεια: Αθήνα.
- Brewer, M. B. (1999). The psychology of prejudice: Ingroup love or outgroup hate? *Journal of Social Issues*, 55, 429–444.
- Brubaker, R. (2013). Categories of analysis and categories of practice: a note on the study of Muslims in European countries of immigration. *Ethnic and Racial Studies*, 36(1), 1–8.
- Brubaker, R. (2017). Between nationalism and civilizationism: the European populist moment in comparative perspective. *Ethnic and Racial Studies*, 40(8), 1191–1226.
- Bryman, A. (2017). *Μέθοδοι κοινωνικής έρευνας*, Αθήνα: Gutenberg.
- Burkitt, I. (1999). *Bodies of thought: Embodiment, identity and modernity*. Νέα Υόρκη: Sage Publications.

- Buzan, B., Wæver, O., Wæver, O., De Wilde, J. (1998). *Security: A new framework for analysis*. Ηνωμένο Βασίλειο: Lynne Rienner Publishers.
- Carastathis, A. (2018). Η ατμοσφαιρική της βίας υπό συνθήκες συνυφασμένων κρίσεων. *Feministia*, 1 (1), 6-15.
- Carastathis, A., Spathopoulou, A., & Tsilimpounidi, M. (2018). Crisis, what crisis? Immigrants, refugees, and invisible struggles. *Refuge: Canada's Journal on Refugees*, 34 (1), 29-38.
- Chaudhry, I., & Gruzd, A. (2020). Expressing and challenging racist discourse on Facebook: How social media weaken the "spiral of silence" theory. *Policy & Internet*, 12(1), 88–108.
- Cohen, L., Manion, L., Morrison, K. (2008). *Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας*. Αθήνα, Μεταίχμιο.
- Crenshaw, K. (1990). Mapping the margins: Intersectionality, identity politics, and violence against women of color. *Stan. L. Rev.*, 43, 1241.
- Edley, E. (2011). Η κριτική λογοψυχολογία και η μελέτη του ανδρισμού. Στο Ν. Μποζατζής & Θ. Δραγώνα (επιμ.), *Κοινωνική ψυχολογία: Η στροφή στο λόγο* (σσ. 157-177). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Ekman, M. (2018). Anti-refugee Mobilization in Social Media: The case of soldiers of Odin. *Social Media + Society*, 4 (1), 1-11.
- Ekman, M. (2019). Anti-immigration and racist discourse in social media. *European Journal of Communication*, 34 (6), 606-618.
- Fairclough, N. (2001). Critical discourse analysis. *How to Analyse Talk in Institutional Settings: A Casebook of Methods*, 25–38.
- Figgou, L., Sapountzis, A., Bozatzis, N., Gardikiotis, A., & Pantazis, P. (2011). Constructing the stereotype of immigrants' criminality: Accounts of fear and risk in talk about immigration to Greece. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 21 (2), 164-177.
- Foucault, M. (2011). *Οι μη κανονικοί: Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας, 1974-1975*. Αθήνα: Εστία.
- Foucault, M. (2015). *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*. Αθήνα: Ψυχογιός.
- Goodman, S., Sirriyeh, A., & McMahon, S. (2017). The evolving (re)categorisations of refugees throughout the "refugee/migrant crisis". *J Community Appl Soc Psychol*, 27, 105-114.
- Hall, S., & Gieben, B. (1992). The West and the rest: Discourse and power. *Race and Racialization, 2E: Essential Readings*, 85–95.
- Hathaway, J. C. (2005). The right of states to repatriate former refugees. *Ohio St. J. on Disp. Resol.*, 20, 175.

- Heritage, J. (1984). A change-of-state token and aspects of its sequential placement. *Structures of Social Action: Studies in Conversation Analysis*, 299–345.
- Horsti, K. (2016). Digital Islamophobia: The Swedish woman as a figure of pure and dangerous whiteness. *New Media & Society*, 19 (9), 1440-1457.
- Ibrahim, M. (2017). Rapefugees Not Welcome. *Ideological Articulations of Media Discourses on Migrants and Refugees in Europe: New Racism and Othering--A Critical Discourse Analysis*.
- Jaskulowski, K. (2019). *The everyday politics of migration crisis in Poland: Between nationalism, fear and empathy*. Νέα Υόρκη: Springer.
- Jefferson, G. (2004). Glossary of transcript symbols with an introduction. Στο G.H. Lerner (Επιμ.), *Conversation Analysis: Studies from the First Generation*, 13-31. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Jensen, L. A., Arnett, J. J., & McKenzie, J. (2011). Globalization and cultural identity. Στο *Handbook of identity theory and research* (pp. 285–301). Νέα Υόρκη:Springer.
- Kasperek, B., & Speer, M. (2015). *Of Hope. Hungary and the long Summer of Migration*. Ανάκτηση από <http://bordermonitoring.eu/ungarn/2015/09/of-hope-en> στις 01/03/2021.
- Khosravi, S. (2010). *"Illegal" traveller: an auto-ethnography of borders*. Springer.
- Kirtsoglou, E., & Tsimouris, G. (2016). "Il etait un petit navire": The refugee crisis, neo-orientalism, and the production of radical alterity. *Journal of Modern Greek Studies*, 9 (1), 1-14.
- Kokkidou, D., Tourtouras, C., Zagkos, C., & Kyridis, A. (2019). Σχολείο και ρατσισμός: Το παράδειγμα των γονέων που αντιτάχθηκαν στην ένταξη παιδιών προσφύγων στα σχολεία.
- Kreis, R. (2017). #refugeesnotwelcome: Anti-refugee discourse on Twitter. *Discourse & Communication*, 11 (5), 498-514.
- Maggio, J. (2007). "Can the Subaltern Be Heard?": Political Theory, Translation, Representation, and Gayatri Chakravorty Spivak. *Alternatives: Global, Local, Political*, 32(4), 419–443.
- Mason, J. (2011). *Θεωρία και έρευνα στην Κοινωνιολογία. Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*. Αθήνα: Πεδίο.
- Mbembé, J.-A. (2003). Necropolitics. *Public Culture*, 15 (1), 11-40.
- Migliarini, V. (2009). *A study of the implementation of the Geneva Convention relating to the Status of Refugees and the Convention on the Rights of the Child in the UK and Italy*. Διπλωματική Εργασία. Λονδίνο: University of London, Institute of Education.
- Moffette, D., & Vadasaria, S. (2016). Uninhibited violence: Race and the securitization of immigration. *Critical Studies on Security*, 4(3), 291–305.
- OHCHR (1948). *Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα*. Ανακτήθηκε από <http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=grk> στις 09/04/2021.

- Ozcurumez, S., & Mete, H. (2020). The afraid create the fear: perceptions of refugees by "gún" groups in Turkey. *Identities: Global studies in culture and power* , 1-19.
- Ozduzen, O., Korkut, U., & Ozduzen, C. (2020). "Refugees are not welcome": Digital racism, online place-making and the evolving categorisation of Syrians in Turkey. *New Media & Society* , 1-21.
- Phillips, L. & Jorgensen, M. (2009). *Ανάλυση Λόγου: Θεωρία και μέθοδος*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Pokornowski, S. (2016). Vulnerable Life: Zombies, Global Biopolitics, and the Reproduction of Structural Violence. *Humanities* , 5 (3), 71.
- Potter, J. & Wetherell, M. (2009). *Λόγος και κοινωνική Ψυχολογία: Πέρα από τις στάσεις και τη συμπεριφορά*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Potter, J. & Wetherell, M. (2009). *Λόγος και κοινωνική Ψυχολογία: Πέρα από τις στάσεις και τη συμπεριφορά*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Saeed, A. (2007). Media, racism and Islamophobia: The representation of Islam and Muslims in the media. *Sociology Compass*, 1(2), 443–462.
- Said, E. (1979). *Orientalism*. New York: Vintage Books.
- Spivak, G. C. (1988). Can the Subaltern Speak? στο *Marxism and the Interpretation of Culture*, (επιμ.) C. Nelson \& L. Grossberg. *Urbana: University of Illinois Press*, 271–313.
- Togral, B. (2011). Convergence of securitization of migration and 'new racism' in Europe: Rise of culturalism and disappearance of politics. *Security, Insecurity and Migration in Europe*, 219–237.
- Van Dijk, T. A. (1993). *Elite discourse and racism* (Vol. 6). Sage Publications.
- von Hermanni, H., & Neumann, R. (2018). "Refugees welcome?" The interplay between perceived threats and general concerns on the acceptance of refugees - a factorial survey approach in Germany. *Journal of Ethnic and Migration Studies* , 1-26.
- Wetherell, M. & Potter, J. (1988). Discourse analysis and the identification of interpretative repertoires. *Analysing Everyday Explanation: A Casebook of Methods*, 168-183.
- Wetherell, M. (1998). Positioning and Interpretative repertoires: Conversation analysis and post-structuralism in dialogue. *Discourse and Society* , 9 (3), 387-412.
- Wetherell, M. (2012). *Affect and emotion: A new social science understanding*. Sage Publications.
- Wodak, R. (2015). *The politics of fear: What right-wing populist discourses mean*. Sage Publications.



- Wren, K. (2001). Cultural racism: something rotten in the state of Denmark? *Social & Cultural Geography*, 2(2), 141–162.
- Αθανασίου, Α. & Τσιμουρής, Γ. (2013). *Χαρτογραφώντας τη βιοπολιτική των συνόρων: Σώματα, τόποι, απεδαφοποιήσεις*. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 140-141 Β΄– Γ΄, 3-37.
- Αθανασίου, Α. (2012). *Η κρίση ως «κατάσταση έκτακτης ανάγκης»: Κριτικές και αντιστάσεις*. Αθήνα: Σαββάλας.
- Επιστημονική Επιτροπή για τη Στήριξη των Παιδιών των Προσφύγων. (2017). *Το Έργο της Εκπαίδευσης των Προσφύγων*. ΥΠΠΕΘ. Ανακτήθηκε από [https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2017/16\\_06\\_17\\_Epistimoniki\\_Epitropi\\_Prosfygon\\_YPPETH\\_Apotimisi\\_Protaseis\\_2016\\_2017\\_Final.pdf](https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2017/16_06_17_Epistimoniki_Epitropi_Prosfygon_YPPETH_Apotimisi_Protaseis_2016_2017_Final.pdf) στις 2.7.2019.
- Ιωσηφίδης, Θ. (2017). *Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας και επιστημολογία των κοινωνικών επιστημών*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Τζιόλα.
- Καβάφης, Κ. Π. (1995). *Άπαντα: Ποιήματα και Πεζά*. Αθήνα: Πάπυρος.
- Κεσίσογλου, Γ. (χ.η.) *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας στην Ψυχολογία: Θεματική Ανάλυση (Περιεχομένου)*. Εισήγηση για την ποιοτική μεθοδολογία έρευνας στην ψυχολογία της Θεματικής Ανάλυσης Περιεχομένου. Εισήγηση στο μάθημα Μεθοδολογίας της Έρευνας. Ανακτήθηκε από [https://www.academia.edu/7625681/Ποιοτική\\_Μεθοδολογία\\_Έρευνας\\_στην\\_Ψυχολογία\\_Θεματική\\_Ανάλυση\\_Περιεχομένου\\_στις\\_02/04/2021](https://www.academia.edu/7625681/Ποιοτική_Μεθοδολογία_Έρευνας_στην_Ψυχολογία_Θεματική_Ανάλυση_Περιεχομένου_στις_02/04/2021).
- Κόλλιας, Α. (2014). *Ανάλυση περιεχομένου. Εξέλιξη, τεχνικές και εφαρμογές της μεθόδου στη μελέτη της επικοινωνίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Λάγιος, Θ., Λέκκα, Β., & Πανουτσόπουλος, Γ. (2016). *Διάχυση συνόρων, χάραξη σωμάτων, σημεία καταγραφής*. Αθήνα: FUTURA.
- Σακαλάκη, Μ. (2008). *Η ανάλυση περιεχομένου*. Στο Παπαστάμος, Σ. (επιμ.), *Εισαγωγή στην κοινωνική ψυχολογία. Επιστημολογικοί προβληματισμοί και μεθοδολογικές κατευθύνσεις*, τόμος Α΄ (σσ. 473-489). Αθήνα: Πεδίο.
- Στεργίου, Λ., & Σιμόπουλος, Γ. (2019). *Μετά το κοντέινερ: Διαπολιτισμική ματιά στην εκπαίδευση των προσφύγων*. Αθήνα: Gutenberg.
- Συνήγορος του Πολίτη (2019). *Ετήσια Έκθεση 2018: Τα δικαιώματα των παιδιών που μετακινούνται στην Ελλάδα*. Αθήνα: Συνήγορος του Πολίτη.
- Τσιρώνη, Ε. (2017). *Ξενοφοβία - ρατσισμός και εκπαίδευση: Απόψεις γονέων μαθητών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία)*. Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Τσιώλης, Γ. (2014). *Μέθοδοι και Τεχνικές Ανάλυσης στην Ποιοτική Έρευνα*. Αθήνα: Κριτική.

Χρηστίδου, Α. (2020). *Αντιλήψεις γονέων για την εκπαίδευση των παιδιών προσφύγων* (Πτυχιακή Εργασία). Αλεξανδρούπολη: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.

### **Νόμοι και Υπουργικές Διατάξεις:**

Εγγραφές αλλοδαπών μαθητών (2016). Εγκύκλιος. ΑΔΑ 603Ζ4653ΠΣ-Υ66.

Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (2007). *Προεδρικό Διάταγμα 220/2007 - ΦΕΚ 251/Α/13-11-2007*. Αρ. Φύλλου 251. Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο. (Π.Δ.220/2007, άρθρο 9).

Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (2016). *Νόμος 4415/2016 - ΦΕΚ 159/Α/6-9-2016*. Αρ. Φύλλου 159. Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο. (Ν.4415/2016, άρθρο 38).

Ν. 4540/22.05.2018, ΦΕΚ 91/22 Μαΐου 2018: Υποδοχή αιτούντων διεθνή προστασία. Άρθρο 13: Εκπαίδευση των ανηλίκων.

Υ.Α. (2016). 110697/ΓΔ3 – 06.07.2016. Συγκρότηση Ομάδας Διαχείρισης, Συντονισμού και Παρακολούθησης της Εκπαίδευσης των Προσφύγων.

Ύπατη Αρμοστεία των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες (ΥΑ) (2009). *Εγχειρίδιο για τις διαδικασίες και τα κριτήρια καθορισμού του καθεστώτος των προσφύγων σύμφωνα με τη Σύμβαση του 1951 και το Πρωτόκολλο του 1967 για το καθεστώς των προσφύγων*. Αθήνα: Γραφείο του Υπατού Αρμοστή Των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες.

Ύπατη Αρμοστεία των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες ΥΑ (1951). *Σύμβαση του 1951 για το Καθεστώς των Προσφύγων*. Ανακτήθηκε από <https://www.unric.org/html/greek/pdf/refugeeconvention-GRE.pdf> στις 09/04/2021 στις 09/04/2021.

Υπουργείο Εσωτερικών Και Διοικητικής Ανασυγκρότησης (2015). *Κώδικας Μετανάστευσης Κοινωνικής Ένταξης και λοιπές διατάξεις ΝΟΜΟΣ 4251/2014*. Αθήνα. (Ν. 4251/2014, άρθρο 21).

ΥΠΠΕΘ (2017). Επιστημονική Επιτροπή για τη Στήριξη Παιδιών Προσφύγων. *Το έργο της Εκπαίδευσης των Προσφύγων*. Αθήνα: ΥΠΠΕΘ.

ΥΠΠΕΘ (2018). *Αυτοτελές Τμήμα Συντονισμού και Παρακολούθησης της Εκπαίδευσης Προσφύγων ΥΠΠΕΘ – Επισκόπηση σχολικού έτους 2017-2018*. Ανακτήθηκε από <https://www.minedu.gov.gr/prosf-ekpaideusi-m/36590-29-08-18-aftoteles-tmima-syntonismoy-kai-parakolythisis-tis-ekpaidefsis-prosfygon-yppeth-episkopisi-sxolikoy-etous-2017-18> στις 12/04/2021.